

ἐν Βόλω

Τριμηνιαία
Περιοδική Έκδοση
Δήμου Βόλου

Τεύχη 34-35/ 8 ευρώ

αφιέρωμα

Η ψαλτική τέχνη στη Μαγνησία

δώρο 2πλό cd

επιμέλεια-κείμενα αφιερώματος:
Κωνσταντίνος Χ. Καραγκούνης

ακόμη: Αφιέρωμα στον Θανάση Φάμπα, γράφουν οι: Απ. Φοινικόπουλος,
Μ. Παπαϊωάννου, Β. Βασαρδάνη

Πρόσωπα: Αναστάσιος Ι. Τζαμτζής

επίσης γράφουν:

Θωμάς Κοροβίνης, Γιάννης Γερόπουλος, Νίκος Μπαρπάκης, Θανάσης Μπιλιλής

έν Βόλω

Τριμηνιαία Περιοδική Έκδοση Δήμου Βόλου
Ιούλιος-Δεκέμβριος 2009, Τεύχη 34ο -35ο
Κωδικός εντύπου: 6327

Ιδιοκτησία

Δήμος Βόλου

Εκδότης

Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου
(ΔΗ.Κ.Ι.)

Υπεύθυνος έκδοσης

Απόστολος Φοινικόπουλος

Υπεύθυνη Ύλης - Συντονισμός έκδοσης

Αίγλη Δημόγλου

Επιμέλεια ύλης

Γιάννης Κουτής

Συντακτική επιτροπή

Βέρα Βασαρδάνη, Λέων Μουρτζούκος, Αιμίλιος Σουβα-
τζής

Σχεδιασμός

Ελισσάβητ Μήλτου
Γεωργία Ξανθοπούλου

Φιλολογική επιμέλεια

Γιώργος Σουλακούδης

Scanning

Ελισσάβητ Μήλτου

Φωτογράφοι

Λέων Μουρτζούκος
Μιχάλης Πόρναλης

Υπεύθυνος οικονομικών

Γιώργος Μακρυγιάννης

Υπεύθυνη συνδρομών

Ανθή Πολύζου

Υπεύθυνος διακίνησης

Γιάννης Ιωάννου

Ετήσια συνδρομή

Εσωτερικό: 20,00€

Οργανισμοί - Εταιρείες - Επιχειρήσεις: 50,00€

Ευρώπη: 60,00€

Εκτύπωση

PRINTSHOP

Αγροτιάς 3, Ν. Ευκαρπία, Θεσσαλονίκη
τηλ. 2310685875, www.printshop.gr

Κεντρική Διάθεση

ΔΗ.Κ.Ι. Μικρασιατών 81, κτήριο Σπίρερ

Τ.Κ. 38333, Βόλος

τηλ. 2421039644, 2421021664, fax. 2421022927

e-mail: diki@diki.gr

ISSN 1108-9393

- Οι συγγραφείς των άρθρων είναι υπεύθυνοι για τις απόψεις τους.
- Η σύνταξη διατηρεί το δικαίωμα να επιφέρει φραστικές μεταβολές στα δημοσιευμένα κείμενα.
- Απαγορεύεται η αναδημοσίευση φωτογραφιών, κειμένων ή μέρους τους χωρίς την άδεια του εκδότη.

Ταυτότητα της έκδοσης

Το εν Βόλω

- Εκδίδεται στον Βόλο από το Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης.
- Ιδιοκτήτης είναι ο Δήμος Βόλου.
- Είναι περιοδική έκδοση και όχι περιοδικό.
- Η προετοιμασία του γίνεται εξ' ολοκλήρου από το εκδοτικό τμήμα του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας και Τεκμηρίωσης.
- Η θεματολογία του αφορά όχι μόνο την πόλη και το Νομό, αλλά διευρύνεται και σε όλη την ελληνική περιφέρεια.
- Ένα θεματικό αφιέρωμα -πλούσιο σε σελίδες- φιλοξενείται σε κάθε τεύχος με διαχρονική και διεπιστημονική προσέγγιση.
- Η μισή του ύλη εστιάζει στην πόλη: στους φορείς, τις απόψεις, τις ιδέες, τον πολιτισμό.
- Είναι ανοιχτό σε νέες ιδέες και στήλες.
- Είναι ανοιχτό στο διάλογο με τους αναγνώστες.
- Δέχεται τεκμηριωμένη κριτική και προτάσεις.

Σημεία πώλησης

Βόλος

Περίπτερα: Κοντοστάθης Αθ. (Ελ. Βενιζέλου 1), Φουρκιώτης Γ. (Ιάσονος 71), Σαμαλτάνης Γ. (Ιάσονος 137), Βόντζος Δ. (Δημητριάδος 247), Δημητρώφ Ε. (Κουμουνδούρου 43)

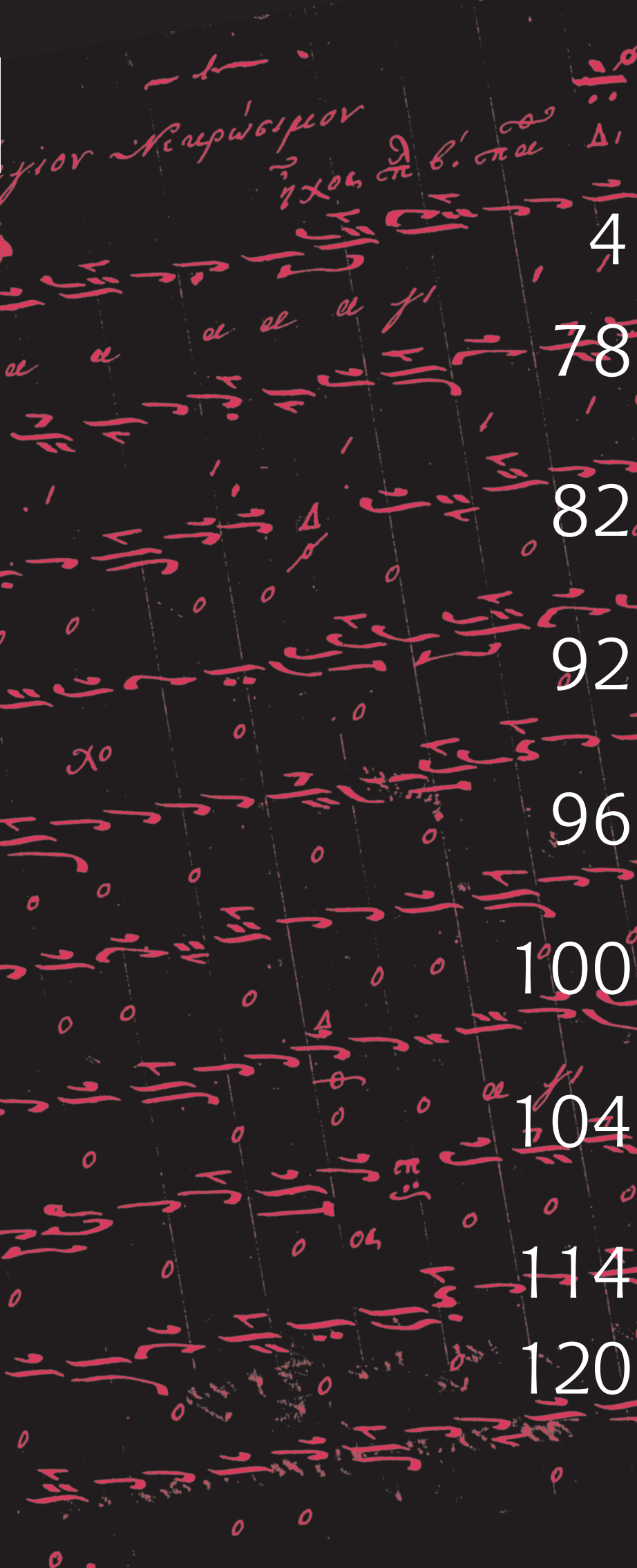
Βιβλιοπωλεία: Γραφή (Ερμού 157), Παιδεία (Δον Δαλεζίου 2), Ήλιος (Ηπείρου 8), Πένα (Αλεξάνδρας 126), Subway (Π. Μελά 32), Public (Ογλ 28), Χάρτα (Σκενδεράνη 16B), Παπασωτηρίου (Δημητριάδος - Κουμουνδούρου)

Αθήνα

Πρωτοπορία (Γραβιάς 3-5), Εστία (Σόλωνος 60), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Αμερικής 13), Παπασωτηρίου (Στουρνάρη 35)

Θεσσαλονίκη

Πρωτοπορία (Νίκης 3), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Τσιμισκή 11)

αφιέρωμα

Η ψαλτική τέχνη στη Μαγνησία

» » επιμέλεια αφιερώματος: Κ. Χ. Καραγκούνης

4

λογοτεχνία

Ο γύρος του θανάτου (μυθιστόρημα)

» » Θωμάς Κοροβίνης

78

ζωγραφική

Θανάσης Φάμπας

82

φωτογραφία

Φωτογραφική Λέσχη Βόλου

» » Λέων Μουρτζούκος

92

μουσική

Η Μουσική ήρθε στην πόλη μου το ηλιοστάσιο

» » Νίκος Μπαρπάκης

96

κινηματογράφος

Η μουσική συνοδεία στον αμερικάνικο βωβό κινηματογράφο

» » Θανάσης Μπιλιλής

100

ταξίδια

Το ταξίδι του Ιάσονα

» » Γιάννης Γερόπουλος

104

πρόσωπα

Αναστάσιος Ι. Τζαμτζής

114

ατζέντα

120

Σημείωμα επιμελητή

Η Μαγνησία έχει να καυχιέται για πολλές ευλογίες του Θεού, όπως, άλλωστε, και κάθε γωνιά της γης. Στον εκκλησιαστικό χώρο, ο Βόλος και το Πήλιο κι οι γύρω περιοχές γέννησαν ή φιλοξένησαν πολλές προσωπικότητες, που προήγαγαν και πρόβαλαν τον τόπο. Ανάμεσα σ' όλα τ' άλλα, περίφημα ή λιγότερο γνωστά, διόλου ευκαταφρόνητη θέση κατέχει η Ψαλτική Παράδοση της Μαγνησίας, στην οποία είναι αφιερωμένο το παρόν τεύχος του «Εν Βόλω», μια τέχνη ειδική κι ίσως όχι τόσο διαδεδομένη, σίγουρα δε ελάχιστα προβεβλημένη και υποστηριγμένη, η οποία, πάντως, αθόρυβα και ήσυχια διαγράφει τη δική της πορεία, παράλληλη με την πορεία του τόπου.

Εδώ και μισόν αιώνα ο Βόλος είναι γνωστός στο πα-νελλήνιο, κι όχι μόνο, για τη μεγάλη προσωπικότητα που ανέδειξε στον τομέα της Εκκλησιαστικής Ψαλτικής Τέχνης, το Μανώλη Χατζημάρκο. Ο μεγάλος δάσκαλος που συν-δύαζε εμπειρία βαθιάς παράδοσης με εκπληκτική φωνή τε-ράστιας έκτασης και απίστευτης διαύγειας και ακόμη ήταν προικισμένος με ερμηνευτική δεινότητα, πλούσια θεωρη-τική κατάρτιση, μελοποιητική ικανότητα και χοραρχική μα-εστρία, πολύ νωρίς διακρίθηκε ανάμεσα στους συμπολίτες του Ιεροψάλτες και μουσικοδιδασκάλους. Δίδαξε πολυά-ριθμους μαθητές και συνέβαλε καθοριστικά στην επάν-δρωση των ναών με δόκιμους Ψάλτες, πολλοί από τους οποίους αναδείχθηκαν και σε καθηγητές Βυζαντινής Μου-σικής. Επί μισόν αιώνα, λοιπόν, ο Χατζημάρκος κυριάρχησε καταλυτικά στο Βόλο και δημιούργησε «Σχολή», που η φήμη της απλώθηκε και σ' όλες σχεδόν τις ορθόδοξες εκκλησια-στικές κοινότητες. Οι κινούμενοι στο χώρο της Εκκλησια-στικής Μουσικής, ακόμη και σήμερα, λένε «Βόλος» και να σκέφτονται «Χατζημάρκος».

Το φαινόμενο αυτό, απόλυτα δικαιολογημένο, είχε ένα αρνητικό αποτέλεσμα: να αποσιωπάται -νομίζω, όχι εσκεμμένα- και σταδιακά να ξεχαστεί όλη η προγενέστερη του Μανώλη Χατζημάρκου Ψαλτική Παράδοση, η οποία -όπως ανακαλύπτεται σήμερα- όχι μόνο δεν είναι ευκατα-φρόνητη, αλλά αναδεικνύεται τεράστια, μακρόχρονη, βαθιά αυθεντική και γνήσια, και κυρίως αιτιολογεί και ερ-μηνεύει το φαινόμενο «Χατζημάρκου».

Τρεις είναι οι κύριες αφορμές, που με παρότρυναν να ασχοληθώ συστηματικά με την εξακρίβωση και κατα-γραφή της Μαγνησιώτικης Ψαλτικής Τέχνης: α) Η έρευνα για την εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής στον τομέα της Βυζαντινής Μουσικολογίας, η οποία, συν τοις άλ-λοις, έφερε στο φως πλήθος βυζαντινών και μεταβυζαντι-νών μουσικών πηγών της Μαγνησίας και μέσω αυτών ανέδειξε μεγάλο αριθμό ντόπιων μουσικών, μουσικοδιδ-ασκάλων, μελουργών ή κωδικογράφων, οι οποίοι έγιναν ευρέως γνωστοί με την ανθολόγηση των έργων τους στη χειρόγραφη παράδοση. β) Η αγαθή συγκυρία να καταλήξει στα χέρια μου ένα πολύτιμο μουσικό χειρόγραφο του ανωβολιώτη μου-σικοδιδασκάλου Ιωάννη Αναγνώστη Κοντόπουλου, γεμάτο με πρωτότυπες, αξιολογότερες προσωπικές του μελοποι-ήσεις. Το βιβλίο αυτό, που βιβλιοδέτησε ο μακαριστός εκ-δότης Σωτήριος Σχοινάς, μαθητής του Κοντόπουλου, αγόρασα μαζί με άλλα παλαιά μουσικά βιβλία από τον επί-

σης μακαριστό Πρωτοψάλτη Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου Ν. Ιωνίας Βόλου Χρήστο Τακούδη. γ) Η πραγ-ματοποίηση επί πολλά χρόνια σειράς ραδιοφωνικών εκπομ-πών με συνεντεύξεις βολιωτών Ιεροψαλτών στους τοπικούς σταθμούς ANTENNA4 και ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ. Από τις συνεντεύξεις αυτές προέκυψε πλήθος στοιχείων για τους παλαιούς Ψάλτες ή μουσικοδιδασκάλους της περιοχής και το έργο τους. Η διερεύνηση κάθε τέτοιου στοιχείου οδήγησε σε πολλά άλλα, που ακόμη εξακολουθούν να έρχονται στο φως, καθώς η έρευνα δεν έχει ολοκληρωθεί.

Το παρόν τεύχος του «Εν Βόλω», το οποίου έχω την τιμή να επιμελούμαι το αφιέρωμα στην Ψαλτική Τέχνη, έγινε τέταρτη αφορμή να ενταθεί η σχετική έρευνα και ελπίζω να βοηθήσει στο να ανοίξουν κι άλλα ακόμη αρχεία, να ανα-δυθούν νέες μνήμες και να συγκεντρωθούν όλα -ει δυνατόν- τα στοιχεία, που στο μέλλον να απαρτίσουν μία πλήρη με-λέτη για αυτήν την πολύ πλούσια, όπως θα φανεί, κληρο-νομιά μας.

Παράλληλα, η κυκλοφορία και προσφορά δύο δίσκων ακτίνας (CD) με ύμνους από παλαιό αρχαιακό υλικό και άλλο σε πρόσφατες εκτελέσεις από δόκιμους Χορούς Ψαλ-τών της πόλης μας, εκτός του ότι θα εμπλουτίσει τη δυσκο-θήκη των αναγνωστών του περιοδικού με σπάνιες και ανέκδοτες ως τώρα εκτελέσεις, θα «αναστήσει» φωνές και μελοποιητικά έργα ως μνημόσυνο όλων αυτών των λησμο-νημένων διακόνων της τέχνης, που αγάπησαν και υπηρέτη-σαν ανιδιοτελώς, αναμένοντας «τον μισθόν αυτών εν ουρανοίς», όπως, άλλωστε, και όλοι οι υπόλοιποι συνεχι-στές του έργου τους.

Θερμότερες ευχαριστίες οφείλω: Στη συντακτική επι-τροπή του περιοδικού, για την ανάθεση τού έργου τούτου στο πρόσωπό μου και για την εν γένει ευγενική συνεργασία μας. Στους ερευνητές - συγγραφείς που συνέβαλαν με κεί-μενά τους στην παρουσίαση του θέματος. Στους διδασκά-λους και καθηγητές Βυζαντινής Μουσικής, που οργάνωσαν και διηύθυναν τους Χορούς Ψαλτών. Στους συναδέλφους Ιεροψάλτες που αγόγγυστα και αφιλοκερδώς συμμετείχαν στις χορωδίες για την ηχογράφιση των μελών. Στους υπο-μονετικότερους συντελεστές και τεχνικούς των ηχογραφή-σεων και της επεξεργασίας των ηχητικών καταγραφών. Τέλος και κυριότατα, σε όλους όσοι μου εμπιστεύθηκαν πολ-ύτιμο ηχητικό ή φωτογραφικό υλικό, προφορικές μαρτυ-ρίες, καθώς και τα αυτόγραφα έργα των προγόνων τους, χειρόγραφα και μουσικά Τετράδια, ώστε να φωτογραφη-θούν και παρουσιαστούν εδώ. Ομοίως, και τους υπευθύ-νους των Βιβλιοθηκών Μονών, Ναών και λοιπών φορέων του Νομού μας για την ενημέρωση, διευκόλυνση και παραχώ-ρηση άδειας για έρευνα, μελέτη και φωτογράφιση των πο-λυτιμότερων μουσικών χειρογράφων κωδίκων, που είναι θησαυρισμένοι στις Συλλογές αυτές.

Η τιμή που μου έγινε από όλους είναι μεγάλη. Ευχα-ριστώ για μια ακόμη φορά.

Κ. Χ. Καραγκούνης

Δρ Βυζαντ. Μουσικολογίας - Θεολόγος - Υπεύθ. Πολιτιστ. Θεμάτων Δ/νσης Δ/βάθμιας Εκπ/σης Μαγνησίας

Η Θέση και ο Ρόλος της Ψαλτικής Τέχνης στην Ορθόδοξη Λατρεία 6

Η Επιστήμη της Μουσικολογίας της Εκκλησιαστικής Ψαλτικής Τέχνης στην Ελλάδα και η Καταγραφή της Ψαλτικής Παράδοσης. 11

Πηγές Έρευνας και Μελέτης της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία. 13

Επιδράσεις στην Ψαλτική Παράδοση της Μαγνησίας. 14

Περίοδοι Άνθισης της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία 16

Η Χειρόγραφη Παράδοση Κωδίκων Εκκλησιαστικής Μουσικής στη Μαγνησία. 17

Πρώτη Περίοδος Άνθισης (ΙΒ΄ - ΙΘ΄ Αιώνες)

Μαγνησιώτικες Συλλογές Μουσικών Χειρογράφων της Πρώτης Περιόδου Ακμής της Ψαλτικής Τέχνης (ΙΒ΄ - ΙΘ΄ αιώνες). 18

Αυτόγραφοι Μουσικοί Κώδικες Μαγνήτων Μουσικοδιδασκάλων και Κωδικογράφων στις εκτός Μαγνησίας Βιβλιοθήκες. 28

Τοπικές Ψαλτικές Παραδόσεις στη Μαγνησία. 30

Δεύτερη Περίοδος Άνθισης (Κ΄ Αιώνας)

Χειρόγραφες Μουσικές Πηγές της Δεύτερης Περιόδου Ακμής της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία (Κ΄ αιώνας). 42

Διαμόρφωση της Ψαλτικής Παράδοσης στη Μαγνησία κατά τον Κ΄ αι. 43

Περιεχόμενα διπλού cd 71

Η Θέση και ο Ρόλος της Ψαλτικής Τέχνης στην Ορθόδοξη Λατρεία

Η μουσική παράδοση της καθ' ημάς ανατολής, πλούσια και μοναδική, είναι καρπός της προσωπικής φυσιογνωμίας και ιδιοσυγκρασίας του λαού μας, είναι δε συνυφασμένη και προσαρμοσμένη στον κατά τόπους περιβάλλοντα χώρο. Οι γειτνιάσεις, οι πολιτιστικές ανταλλαγές, τα δάνεια και οι πάσης φύσεως έξωθεν επιρροές παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση αυτής της μουσικής παράδοσης, η οποία πάντως κατορθώνει να διατηρεί την εσωτερική της ομοιογένεια και συνοχή.

Η ενιαία μουσική μας παράδοση, ριζωμένη στην πρώιμη ελληνική αρχαιότητα και εμβαπτισμένη στη μουσικοφιλοσοφική αναζήτηση των προγόνων μας, έχει εναποθέσει στα χέρια ημών των νεωτέρων τις δύο γνήσιες θυγατέρες της, την *Εκκλησιαστική Ψαλτική Τέχνη* και την *Εξωλατρευτική Λαϊκή Μουσική Παράδοση*. Η πρώτη, επί είκοσι ολόκληρους αιώνες κατευθύνει ως καπνό ευόσμου θυμιάματος την καρδιακή αγάπη των πιστών προς τον εν Τριάδι Θεό, η δεύτερη συνοδεύει εύρυθμα τους παλμούς του λαού στον κύκλο της ζωής, στη χαρά και στη λύπη, στη γιορτή και στο πένθος.

Η Ψαλτική Παράδοση, η κυρίως γνωστή ως Βυζαντινή Μουσική, αλλά ορθότερα χαρακτηριζόμενη ως Εκκλησιαστική Ψαλτική Τέχνη, πλούσια και μοναδική, είναι καρπός του Αγίου Πνεύματος, σμίλημα της Ορθόδοξης Πατερικής Παράδοσης και διακόνημα επί είκοσι ολόκληρους αιώνες των ιερών φορέων της Τέχνης αυτής, Πατριαρχών, Αρχιερέων, Ιερέων, Διακόνων, Μαϊστόρων, Πρωτοψαλτών και Λαμπαδαρίων, Δομεστίκων και Βαστα-

κτών (Ισοκρατών), Αναγνωστών και Κανοναρχών, δια στόματος των οποίων αναπέμπονται οι ευχές των πιστών της Ορθόδοξης Εκκλησίας προς τον Τριαδικό Θεό της Αγάπης.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία καυχάται για δύο πράγματα: Για το Σταυρό του Κυρίου και για την ιερή Παράδοση των Πατέρων της. *«Οι τα πάντα καλώς διαταξάμενοι άγιοι Πατέρες»* πολύ νωρίς έδειξαν ζωηρότατο ενδιαφέρον για την διαμόρφωση της λατρευτικής πράξης της Εκκλησίας, η οποία, συνάζουσα «εις το αυτό» τους πιστούς, αποβαίνει τύπος επί γης της Κοινωνίας των Προσώπων της Αγίας Τριάδος. Οι Πατέρες, λοιπόν, έσπευσαν να στολίσουν και να εξοπλίσουν την Ορθόδοξη Λατρεία με τη μεγάλη δωρεά του Θεού προς τον άνθρωπο, την ιερή μουσική. Σε κάθε περίπτωση, μάλιστα, έθεσαν το ζήτημα σε αγιοπνευματική βάση. Εφόσον στην Εκκλησία τίποτε δεν χορηγείται και δεν προάγεται χωρίς την «τελειωτική» δύναμη και ενέργεια του Αγίου Πνεύματος, η εισαγωγή και χρήση της μουσικής στη Λατρεία δε θα μπορούσε να αποτελεί τυχαία πράξη, «έργο χειρών ανθρώπων», επιλογή πρόχειρη και απερίσκεπτη. Ο Μ. Βασίλειος είναι κατηγορηματικός και αφοπλιστικός: *«Επειδή γαρ είδε το Πνεύμα το Άγιον δυσάγων προς αρετήν το γένος των ανθρώπων, και δια το προς ηδονήν επιρρεπές του ορθού βίου καταμελούντας ημάς τι ποιεί; Το εκ της μελωδίας τερπνόν τοις δόγμασιν εγκατέμιξεν, ίνα τω προσηνεί και λείψ της ακοής το εκ των λόγων ωφέλιμον λανθανόντως υποδεξόμεθα.»* Σε ελεύθερη απόδοση: «Επειδή το Άγιο Πνεύμα είδε ότι το γένος των ανθρώπων δύσκολα

παιδαγωγείται στην αρετή και ότι εμείς οι άνθρωποι είμαστε επιρρεπείς προς την ηδονή και παραμελούμε τον ορθό βίο, γι' αυτό τι έπραξε; Έκανε να αναμιχθούν τα δόγματα και οι αλήθειες της πίστεως με την τερπνότητα της μελωδίας, ώστε, με την ευχαρίστηση που δημιουργεί στην ακοή μας η μουσική, να δεχόμεστε την ωφέλεια των λόγων (των Ψαλμών, των ύμνων, των τροπαρίων κ.τ.ό.) χωρίς να το καταλαβαίνουμε (*«λανθανόντως»*) και χωρίς να καταβάλουμε ιδιαίτερη προσπάθεια.»

Εφόσον σκοπός της Θείας Λατρείας είναι η σωτηρία των πιστών, συμμετέχουν όλοι, κλήρος και λαός, ιερείς, Ψάλτες, εκκλησίασμα και η σωτηρία επιτυγχάνεται με την καθημερινή, την αιώνια επανάληψη της Σταυρικής Θυσίας του Ιησού Χριστού, μέσω του διαρκώς επαναλαμβανόμενου Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Στο πλαίσιο αυτό η Ψαλτική Τέχνη αποτελεί σωστικό μέσο, δηλαδή, μέσο βοηθητικό και χειραγωγικό στην σωτηρία του ανθρώπου. Η φωνή και η γνώση της μουσικής είναι «τάλαντα», δώρα του Θεού, ώστε ο πιστός με αυτά να βοηθιέται στον αγώνα του, επαληθεύοντας τη ρήση *«τα σα εκ των σω σω προσφέρωμεν...»* Άρα, η Ψαλτική στην Ορθόδοξη Λατρεία δεν είναι αυτοσκοπός, δεν μπορεί να καταντήσει «τέχνη για την τέχνη». Είναι μέσον, βοηθητικό εργαλείο -όπως και τα άλλα σωστικά μέσα: οι εικόνες, ο άρτος, ο οίνος, το έλαιο, το μύρο, το θυμίαμα κ.τ.ό.- με το οποίο συμμετέχει και ο λαός στην Κοινή Προσευχή και καθοδηγείται προς τον σκοπό αυτής.

Όμως, η λατρευτική μουσική, όπως διαμορφώθηκε στις Ανατολικές

Ο προφητάναξ
και ψαλμωδός Δαβίδ

Ο υμνογράφος και μελωδός
Αγ. Ιωάννης ο Δαμασκηνός

Εκκλησίες σε ολόκληρη τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο, είναι σε θέση και να παιδαγωγεί τους ακροατές, ιδιαίτερα δε τους συμμετέχοντες. Πάλι ο Μ. Βασίλειος γράφει: «*Δια τούτο τα εναρμόνια μέλη των ψαλμών ημίν επιπενόηται, ίνα οι παίδες την ηλικίαν ή και όλως οι νεαροί το ήθος, τω μεν δοκεί μελωδῶσι, τη δε αληθεία τας ψυχάς εκπαιδεδύωνται.*» Παράλληλα, η Ψαλτική Τέχνη κινεί και αφυπνίζει όλα τα μέλη του σώματος και όλες τις πνευματικές λειτουργίες των πιστών κατά τη διάρκεια της Θείας Λατρείας, πολύ περισσότερο των ψαλλόντων. Το σώμα ολόκληρο συνεργάζεται προκειμένου να επιτευχθεί η παραγωγή έστω και ενός μουσικού φθόγγου. «*Εκαστον μέλος*» συντονίζεται με όλα τα υπόλοιπα. Μάτια, μύτη, στόμα, χείλη, γλώσσα, αυτιά, λάρυγγας, πνεύμονες, διάφραγμα, χέρια, πόδια, όλο εν γένει το μυϊκό και νευρικό σύστημα, τα πάντα είναι απαραίτητο να εναρμονισθούν σε ένα είδος έντονης σωματικής άσκησης. Ο δε νους, ο τα πάντα ηγεμονεύων και καθοδηγών, πραγματοποιεί μία νοητική άθληση, επαγρυπνά και αντιμάχεται τον ίδιο του τον εαυτό, ώστε να υπερβαίνει διαρκώς κάθε προηγούμενη επίτευξη: να πάει παραπέρα, να κατακτήσει άλλον έναν αναβαθμό στην κλίμακα της πνευματικής και ψυχικής άσκησης.

Έχοντας ένα τέτοιο σκοπό, η ανατολική εκκλησιαστική μουσική προσάρμοσε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, ώστε να λειτουργούν προς αυτήν την κατεύθυνση. Ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά είναι το «*από Χορού*» και «*ομοφώνως ψάλλειν*». Το να ψάλλουν, δηλαδή, στους ορθόδοξους ναούς πο-

λυμελείς Χοροί Ψαλτών -ή και σύσσωμο το εκκλησίασμα-, τα μέλη των οποίων όλα μαζί εκτελούν την ίδια μελωδία (το ακριβώς αντίθετο από την «πολυφωνία» της δυτικής μουσικής, όπου πολλές ομάδες συμπάλλουν διαφορετικές μελωδίες σε ποικίλους μουσικούς τόνους και αρμονικές αντιθέσεις). Η παράδοση αυτή είναι αρχαία και δηλώνει την ενότητα των πιστών μεταξύ τους, την ενότητα της στρατευόμενης με τη θριαμβεύουσα Εκκλησία και την από καρδιάς ένωση του πιστού λαού με το Θεό. προτυπώνει την αδιάρρηκτη σχέση των Προσώπων της Αγίας Τριάδος μεταξύ τους, διδάσκει δε στους πιστούς το μέγα δόγμα της Ουσίας του Τριαδικού Θεού, την αγαπητική ενότητα. Το δε «*από Χορού ψάλλειν*» συμβολίζει τους Χορούς των αγγελικών ταγμάτων και δυνάμεων, οι οποίοι αενάως ψάλλουν και δοξολογούν τον Κύριο. Αποτελεί, έτσι, μίμηση, επί γης, των Χορών της θριαμβεύουσας Εκκλησίας.

Συγχρόνως, το στοιχείο αυτό της ομοφωνίας αποτελεί ασφαλιστική δικλείδα, που είναι σε θέση να προφυλάσσει τους Ιεροψάλτες και τους ακροώμενους από ποικίλες πνευματικές παγίδες. Γι' αυτό είναι «*Χορικό*ν Μέλος» η Ψαλτική, για να εμποδίζει τον Ιεροψάλτη να ακούει μόνη τη φωνή του και να αυτοθαυμάζεται για κάτι, που δεν έχει αφ' εαυτού. Αυτός που ψάλλει «*εν Χορώ*» υποτάσσει το θέλημα του στην καλλιτεχνική ευαισθησία του προεξάρχοντος του Χορού. Ο προεξάρχων, πάλι, υποτάσσει την ελευθερία του, ρίχνοντας το επίπεδό του στο μέτρο των δυνατοτήτων ή των αδυναμιών των μελών του Χορού του.

Ο Όσιος Ιωάννης Κουκουζέλης
σε μουσικό χφ Μ.Λαύρας Λ165,
του 15ου αι

Ο Λαμπαδάριος ακολουθεί τον Πρωτοψάλτη, ο Πρωτοψάλτης υπακούει στον Τυπικάρη και ούτω καθ' εξής. Έτσι, γεωργείται η ψυχή, ενσπείρεται ο σπόρος της υπακοής και της υποταγής (και διά μέσου των Ψαλτών και στο εκκλησίασμα, δια του παραδείγματος), βλασταίνει δε η ευλογημένη ταπείνωση κατά την «εν Σταυρώ θεία κένωση» του Αρνίου. Στο στόχο της υπακοής και της ταπείνωσης έχει προσαρμοσθεί και η όλη μελοποιητική δομή της Εκκλησιαστικής Μουσικής. Τα σύντομα τροπάρια είναι απλά, σχεδόν παιδαριώδη, για να συμπάλει όλο το εκκλησίασμα και ο Ψάλτης να μην επαίρεται ως «ο μόνος ειδώς». Οι αργές, πάλι, μελοποιήσεις είναι δύσκολες κι έντεχνες, απαιτητικές, πολλές φορές με φωνητικές ακρότητες από πολύ χαμηλές τονικότητες έως πολύ ψηλές, ώστε να είναι δυσεπίτευκτη μία αψεγάδιαστη εκτέλεσή τους. Η αναμέτρηση με αυτές υπενθυμίζει την αδυναμία του και στον δεινότερο ερμηνευτή. Κι αν κανείς επιθυμεί ο ίδιος να συνθέσει έργο δικό του, τότε μόνο είναι ευλογημένο και ευπρόσδεκτο, όταν σέβεται και ακολουθεί τη βυζαντινή μελοποιητική τακτική. Δεν του επιτρέπεται εύκολα να επινοεί καινοφανείς μελικές φράσεις με μέλος ξενικό προς την απ' αιώνων Ψαλτική παράδοση. *Σύνθεσε αν δύνασαι, σου υπαγορεύει η τέχνη, καλλιέργησε το τάλαντό σου, επαύξησε την Ψαλτική προς δόξαν του Κυρίου, αλλά μην απομακρύνεσαι από το εκκλησιαστικό ήθος και ύφος αυτής. Διάλεξε από τον ανεξάντλητο λειμών των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελωδικών φράσεων και μεταχειρίσου αυτές στις μελοποιήσεις σου, για να είσαι ήσυχος, ότι δεν καινοτομείς, ότι δεν εισάγεις καρκινώματα στα υγιή*

μέλη του σώματος της Εκκλησιαστικής Μουσικής και παράδωσε αναλλοίωτο αυτό που παρέλαβες από τους Πατέρες και να σεμνύνεσαι κάνοντας τούτο. Θα διακριθείς δια της υπακοής, της υποταγής και της ταπείνωσης.

Εφ' όσον, λοιπόν, η Ψαλτική Τέχνη -αν υπηρετείται συνετά από τους Ιεροψάλτες- καλλιεργεί την υπακοή, την υποταγή και την ταπείνωση, δεν μπορεί παρά να γεννά και την αγάπη. Ως διακόνημα εντός της θείας λατρείας απαιτεί σοβαρές θυσίες εκ μέρους των «διακόνων» της. Οι Ψάλτες δεν έχουν την άνεση του πρωϊνού ύπνου ή της αναπαύσεως σε ένα στασίδι κατά την διάρκεια των Ακολουθιών, όπως όλο το εκκλησίασμα. Στο Συναξάρι του οσίου Ιωάννη του Κουκουζέλη μαρτυρείται, πως η Θεοτόκος θεράπευσε τα πόδια του, που σάπισαν από την ορθοστασία στο ιεροψαλτικό στασίδι του κατά τις ολονύκτιες αγρυπνίες. «Δεν έλειπεν ο Όσιος Ιωάννης από τον δεξιόν χορόν πάποτε, αλλ' έψαλλε προθύμως και εδοξολόγει αόκνως τον Κύριον. Όθεν από τον πολύν κόπον και την ορθοστασίαν εσάπη ο πους αυτού και έτρεχεν ύλη δυσώδης· αλλ' η παντοδύναμος Δέσποινα ιάτρευσεν αυτόν...». Οι Ψάλτες δεν μπορούν να αφιερώσουν στην οικογένειά τους τα Σαββατόβραδα, όταν οι περισσότεροι ψυχαγωγούνται ή διασκεδάζουν. Εξάλλου, ξοδεύουν για την εκμάθηση της τέχνης, για την αγορά των μουσικών βιβλίων, για το κέρασμα, πολλές φορές, των βοηθών τους ή το φιλοδώρημα των μικρών Κανοναρχών του αναλογίου. Όλα τούτα δεν εξυπακούονται, αν η Ψαλτική δεν ιδωθεί ως διακονία και ως καρπός βαθείας και ειλικρινούς αγάπης προς πάντας· προς το Θεό,

την Εκκλησία, τον πλησίον και προς την τέχνη, την παράδοση και το έθνος. Όχι μόνον· και η έχθρα κατευνάζεται και εχθροί ακόμη γνωρίζουν την «καταλαγή». Ο Μ. Βασίλειος και πάλι είναι αφοπλιστικός. Ο Ψαλμός συσφίγγει την φιλία, ενώνει τα διεστώτα και γίνεται ο τόπος που συμφιλιώνονται οι εχθροί. «Τίς γαρ έτι εχθρόν ηγείσθαι δύναται μεθ' ου μίαν αφήκε προς Θεόν την φωνήν. Όστε και το μέγιστον των αγαθών, την αγάπην, η ψαλμωδία παρέχεται.»

Ποια, όμως, είναι η θέση και η κατάσταση της Ψαλτικής Τέχνης στην εποχή μας;

Αν κανείς παρακολουθήσει τη σημερινή λατρευτική πράξη στους ελληνοτικούς ναούς, εύκολα θα διαπιστώσει τον εκφυλισμό της, που σε ένα μεγάλο βαθμό οφείλεται στον εκφυλισμό της ψαλλόμενης μουσικής: Στα ιεροψαλτικά Αναλόγια παρατηρείται θλιβερή λειψανδρία -πολλές φορές απουσιάζει και αυτός ο αριστερός Ψάλτης- ο δε μέσος όρος ηλικίας είναι απογοητευτικά ψηλός. Η απουσία Χορού Ψαλτών, ακόμη και από τους μεγαλύτερους και πλέον κεντρικούς ναούς των αστικών κέντρων, διαμορφώνει -ως μη όφειλε- την Ψαλτική Τέχνη σε μονοφωνικό άσμα. Ο ένας και κατάμονος Ψάλτης (στην καλύτερη των περιπτώσεων με συνοδεία ενός-δύο Ισοκρατών) αδυνατεί να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις και προδιαγραφές των βυζαντινών μελών και καταφεύγει σε αυτοσχεδιασμούς και νεοφανείς κενότητες, με τραγικές συνέπειες: Από το εκκλησιαστικό μέλος χάνεται ο ρυθμός. Οι ερμηνείες εκπίπτουν σε βραδείες και δυσκίνητες εκτελέσεις, που ταλαιπωρούν το εκκλησίασμα. Η βραδύτητα των μελών παρατείνει αλόγιστα

τη διάρκεια των Ακολουθιών. Το χειρότερο, καταργούνται και χάνονται τα παλαιά κλασσικά μέλη και εισάγονται ανατολικοφερτοι αμανέδες, ελευθεριάζουσες φόρμες δημοτικών τραγουδιών ή δυτικοτρόπες καντάδες. Επομένως, την απουσία του βυζαντινού μέλους, αναπληρώνουν άμετροι λαρυγγισμοί και προκλητικές φωνητικές επιδείξεις.

Και, ενώ σήμερα έχει εγερθεί πολύς και έντονος προβληματισμός σχετικά με τις δυσκολίες και την επάρκεια του κατηχητικού έργου της Εκκλησίας, κυρίως στους νέους, με θλίψη διαπιστώνει κανείς, ότι όχι μόνον δεν εκσυγχρονίζονται τα μέσα και οι δράσεις ασκήσεως του κατηχητικού έργου, αλλά και τα παραδοσιακά προσοδofόρα μέσα, όπως η Ψαλτική Τέχνη, δεν αξιοποιούνται ή μάλλον αμελούνται και αγνοούνται παντελώς. Κι όμως, η συμμετοχή στο Ψαλτήρι είναι μετοχή στα λατρευτικά δρώμενα, ικανή να φέρει πολύ καρπό κατήχησης στα παιδιά και τους νέους. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο, ότι οι πρωτοχριστιανικές αιρέσεις αντιλήφθηκαν πρώτες την τεράστια ελκτική δύναμη της μουσικής και πρώτες τη μεταχειρίστηκαν στη λατρεία τους ως βασικό προσηλυτιστικό μέσο.

Αν σήμερα λαμβάνονταν θαρραλέες αποφάσεις - μέτρα για την κάθαρση της Εκκλησιαστικής Μουσικής, θα έπρεπε να προκύψουν από σοβαρότατη επιστημονική και βιοματική μελέτη της Πατερικής λατρευτικής παράδοσης, που είναι η μόνη δοκιμασμένη λύση, η βασιλική μέση οδός. Τις τελευταίες, όμως, δεκαετίες η εκκλησιαστική ηγεσία αδυνατεί ή αδιαφορεί να εναρμονίσει τις σύγχρονες ανάγκες των νέων με την Πατερική λατρευτική παράδοση, γιατί αυτή πρώτη την εγ-

κατέλειψε, προσδίδοντάς της την αμαύρωση της πεπαλαιωμένης, παρωχημένης και άχρηστης. Όστε, κατά τον π. Γεώργιο Μετάλλينو, ακολουθούνται τακτικές, που θυμίζουν «διπλωματικές» επινοήσεις, οι οποίες αντί να διασώσουν τον «κόσμον» στην Εκκλησία, ενσωματώνουν την Εκκλησία στον «κόσμον». «Σημασίαν ιδιαιτέραν έχει ο τρόπος ενεργείας των ι. Πατέρων εφ' όλων των ζητημάτων... Έζων ούτοι, «καθ' υπερβολήν» μάλιστα, την αγωνίαν της επιστροφής των εκτός της Εκκλησίας και εμόχθουν προς οικείωσιν υπό του «κόσμου» της «χριστοζωής». «Μετά φόβου δε και τρόμου πολλού» εμερίμνων δια την είσοδον εις την Ποίμνην του Χριστού και άλλων προβάτων. Ποτέ όμως δεν έπραττον τούτο επί θυσία της παραδεδομένης πίσσεως... Μία τοιαύτη τακτική είναι μόνον των ημερών μας «διπλωματική» επινοήσις. Οι ι. Πατέρες ή θα ωδήγουν τον εκτός της Εκκλησίας άνθρωπον εις την Αλήθειαν ή όχι, έχοντες ως πρότυπον εις τούτο αυτόν τον Κύριον, Όστις δεν εδίστασε χάριν αυτής της αληθείας να ερωτήση και τους μόνους απομείναντας πλησίον Του Μαθητάς: «μη και υμείς θέλετε υπάγειν;» (Ιωάνν. 6, 67). Προετίμων να θρηνοούν βλέποντες ψυχάς εκτός της σωστικής περιοχής της Εκκλησίας, ή να εισέλθουν αύται εις την Εκκλησίαν τυπικώς, δια να εξακολουθούν να ζουν εν τη πλάνη των. Διότι επίστευον, ότι, όταν η πλάνη μένη εκτός της Εκκλησίας, θα είναι αύτη η Κιβωτός της σωτηρίας δια τους εν τη πλάνη. Αν όμως η πλάνη εισέλθη και εντός της Εκκλησίας, το δε της Εκκλησίας φως γίνη υπό των ανθρώπων σκότος, «τότε το σκότος πόσον;».

Η Επιστήμη της Μουσικολογίας της Εκκλησιαστικής Ψαλτικής Τέχνης στην Ελλάδα και η Καταγραφή της Ψαλτικής Παράδοσης.

Η επιστήμη της Βυζαντινής Μουσικολογίας ή Μουσικολογία της Εκκλησιαστικής Ψαλτικής Τέχνης, ορθότερα, είναι μία νεαρή σχετικά επιστήμη, η οποία στον τόπο ετούτο έχει διάρκεια ζωής μιας πενηκονταετίας. Εδραιώθηκε στα ελληνικά πανεπιστήμια από τον διεθνώς γνωστό καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ομότιμο σήμερα, Γρηγόριο Θ. Στάθη. Έναν αιώνα πριν καλλιεργήθηκε σε προεπιστημονικό στάδιο με κυρίαρχες προσωπικότητες τον Κωνσταντίνο Ψάχο και τον Σίμωνα Καρά, στις αρχές και τα μέσα του Κ' αιώνας, αντίστοιχα. Αντικείμενό της, όπως, άλλωστε, δηλώνεται και στον τίτλο της, έχει την έρευνα, καταγραφή, μελέτη και προαγωγή του βυζαντινού και μεταβυζαντινού εκκλησιαστικού μέλους, το οποίο εκπροσωπείται εντυπωσιακά από υπερχίλιους επώνυμους μελωργούς, διδασκάλους, κωδικογράφους, Μαΐστορες, Πρωτοψάλτες, Λαμπαδαρίους, Δομεστικούς Κανονάρχους, Βαστακτές, Αναγνώστες και άλλους. Το έργο αυτών αριθμεί ίσα με δέκα χιλιάδες σκορπισμένους ανά τον κόσμο πολύτιμους χειρόγραφους μουσικούς κώδικες, ογκωδέστατους και καλαίσθητους, και περιλαμβάνει χιλιάδες χιλιάδων μελοποιήσεων των εκκλησιαστικών λατρευτικών ύμνων, έργα τεραστίων διαστάσεων, εκτενέστατα ως προς την χρονική τους διάρκεια, απaráμιλλης δε αισθητικής και καλλιτεχνικής αξίας, που καλύπτουν το φάσμα των τελευταίων δώδεκα <12> αιώνων.

Η καταγραφή της Ψαλτικής Παράδοσης, όπως είναι ευνόητο, εμπύπτει στο πεδίο της **Ιστορικής Μουσικολογίας**, αλλά: α) οφείλει να

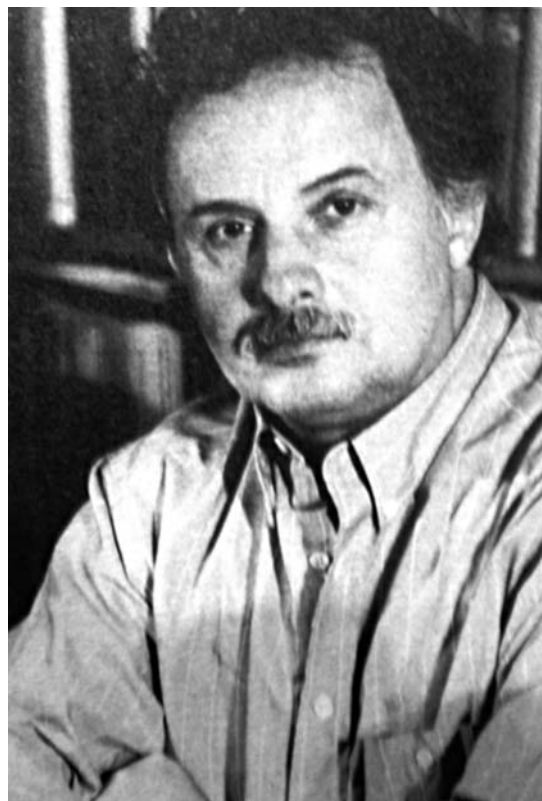
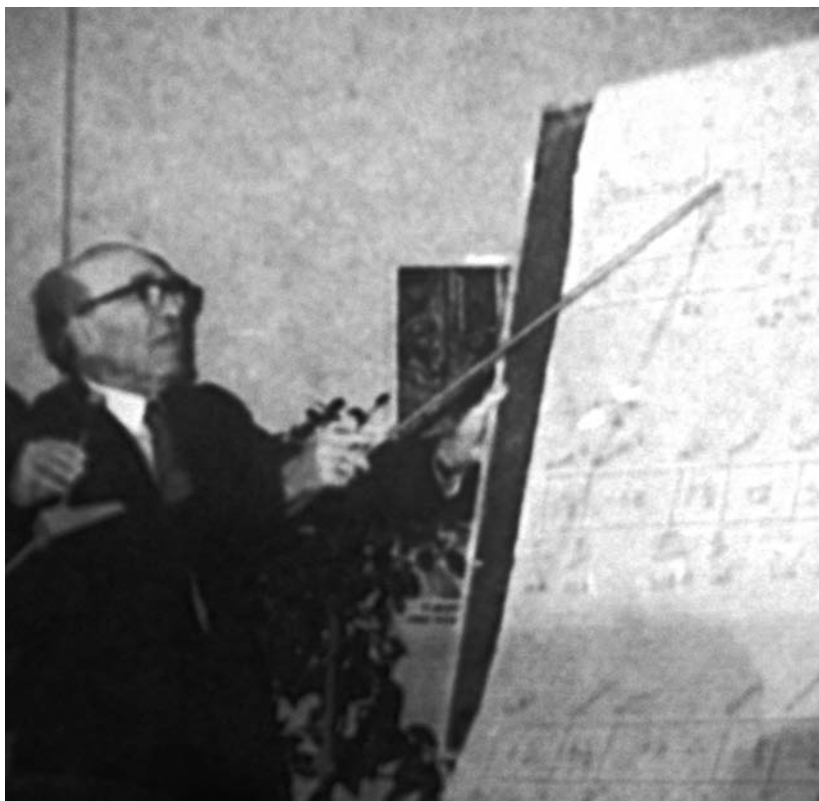
Ο αείμνηστος μουσικολόγος-ερευνητής Κωνσταντίνος Ψάχος, εκδότης της Φόρμιγκος

συνεργαστεί στενά με τους επιμέρους τομείς της **Κωδικολογίας** και της **Μουσικής Παλαιογραφίας**, β) ενδιαφέρει -ή τουλάχιστον, οφείλει να ενδιαφέρει- τις συγγενείς επιστήμες της **Εκκλησιαστικής Ιστορίας** και **Ορθό-**

δοξης Λατρείας, όμως γ) το σπουδαιότερο, αφορά τις επιστήμες της **Λαογραφίας** και της **Κοινωνικής Ανθρωπολογίας**.

Για να γίνει, πάλι, κατανοητό αυτό το τελευταίο, απαιτείται η εξής

Ο αείμνηστος μουσικολόγος - ερευνητής Σίμων Καρας

Ο μουσικολόγος ομότιμος καθηγητής του ΚΠΑ, Γρ.Θ

διευκρίνιση: Αφ' ενός μεν, η **Ψαλτική Τέχνη** είναι ενιαία και αδιάσπαστη στα δομικά της στοιχεία (Ήχοι, Γένη, Κλίμακες, Συστήματα, Μουσικά Διαστήματα, Μελικές Θέσεις, Ρυθμικά Σχήματα) από τους πρωτοχριστιανικούς αιώνες ως τις μέρες μας. Αφ' ετέρου δε, σε όλες τις εποχές διαμορφώνονται και υφίστανται **κατά τύπους Ψαλτικές Παραδόσεις**, οι οποίες διαφοροποιούνται στα επιμέρους και δευτερεύοντα χαρακτηριστικά της Εκκλησιαστικής Μουσικής, δηλαδή, στην εκφορά του μέλους, στην προφορά, στη χρονική αγωγή (ταχύτητα του μέλους), στις εκφραστικές ιδιαιτερότητες (λαρυγγισμούς, φωνητικά ποικίλματα κ.τ.ό.), αλλά και σε ορισμένα τοπικά μέλη (π.χ. κωνσταντι-

νουπολίτικο μέλος, αγιορείτικο, θεσσαλονικαίο, θεσσαλικό και λοιπά). Οι τοπικές Ψαλτικές Παραδόσεις καλούνται και **Ύφος**, μεταδίδονται δε προφορικά από δάσκαλο σε μαθητή, από Πρωτοψάλτη σε Λαμπαδάριο κ.ο.κ.

Γίνεται, λοιπόν, σαφές, γιατί η **καταγραφή των κατά τύπους Ψαλτικών Παραδόσεων** (όπως, στην προκειμένη περίπτωση, η μαγνησιώτικη), **μπορεί να αποτελεί πηγή μουσικολογικών, ανθρωπολογικών και ιστορικών μελετών**. Έτσι, για παράδειγμα, η μελέτη του ιεροψαλτικού ύφους και του ρεπερτορίου ενός Ψάλτη είναι σε μέγιστο βαθμό «καθρέφτης» του δασκάλου του και της παράδοσης, που αυτός κουβαλά. Η επισήμανση κωνσταντινουπολιτικών, πατριαρχικών ή

αγιορείτικων επιδράσεων κατά τη χαρτογράφηση της Ψαλτικής Παράδοσης μιας περιοχής, δεν αποτελεί μόνο ένδειξη της εμβέλειας π.χ. της Πόλης ή του Αγίου Όρους, αλλά, και αντιστρόφως, απόδειξη των σχέσεων μιας περιοχής με τα κατά περιόδους εκκλησιαστικά, μοναστικά και πολιτικά κέντρα. Από την άλλη πλευρά, η καταγραφή όλων των Ιεροψαλτών, ονομαστικώς και λεπτομερώς, ανεξάρτητα από το αν είναι «μουσικός» ή «πρακτικός», σκιαγραφεί τις εκκλησιαστικές και κοινωνικές συνθήκες κάθε εποχής. Έτσι, γίνεται κατανοητή η εισφορά της **Ιστορικής Μουσικολογίας της Εκκλησιαστικής Ψαλτικής Τέχνης** στην επιστήμη της **Κοινωνικής Ανθρωπολογίας**.

Πηγές Έρευνας και Μελέτης της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία.

Η καταγραφή της Ψαλτικής Παράδοσης μιας περιοχής, όπως στην προκειμένη περίπτωση η Μαγνησία, δεν είναι έργο απλό, δεδομένης της γεωγραφικής ποικιλότητας, που τη χαρακτηρίζει. Οι άξονες, επί των οποίων οφείλει να κινηθεί η έρευνα, είναι πολλοί, ώστε να μελετηθούν και διερευνηθούν όλες οι σχετικές πηγές άντλησης μαρτυριών και πληροφοριών.

Χειρόγραφοι Μουσικές Πηγές.

Οι σωζόμενοι Χειρόγραφοι Μουσικοί Κώδικες αποτελούν άμεσες πηγές της Εκκλησιαστικής Ψαλτικής Τέχνης. Αυτοί διατήρησαν αδιάσπαστη την εξέλιξη της λατρευτικής μας μουσικής, παραδίδοντας ένα πλήθος μελοποιήσεων, έργα εκατοντάδων βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελουργών, ενώ συνάμα διέσωσαν πολύτιμες πληροφορίες, οι οποίες ψηφίδα-ψηφίδα συμπληρώνουν το εξαιρετο μωσαϊκό της ιστορίας της σπουδαίας αυτής τέχνης.

Ένας τεράστιος αριθμός ελληνικών μουσικών κωδίκων φυλάσσεται στις πλουσιότερες βιβλιοθήκες και συλλογές του κόσμου. Αρχαία Μονών και μοναστικών κοινοτήτων, Πατριαρχείων και λοιπών εκκλησιαστικών κέντρων, δημόσιες αλλά και ιδιωτικές συλλογές, τόσο στην Ελλάδα όσο και το εξωτερικό, φιλοξενούν χιλιάδες μουσικά χειρόγραφα. Εκτός από τις γνώστες βιβλιοθήκες των μοναστικών

συγκροτημάτων του Αγίου Ορους, των Μετεώρων, της Μονής της Αγίας Αικατερίνης στο Σίνα, των συλλογών των Πατριαρχείων Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας, του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη και της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος στην Αθήνα, υπάρχουν εκατοντάδες ακόμη συλλογές σε όλον τον κόσμο, όπου φυλάσσονται από ένα έως δεκάδες ελληνικά μουσικά χειρόγραφα.

Η διερεύνηση αυτών των μουσικών πηγών αναδεικνύει τον απύθμενο ωκεανό της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μουσικής δημιουργίας, δια φωτίζει όμως και δύο σπουδαιότητες πτυχές της Ψαλτικής Παράδοσης της Μαγνησίας. Προβάλλει τα μουσικά κέντρα της περιοχής και διασώζει ονόματα και έργα σημαντικότητας αριθμού φορέων αυτής της τέχνης.

Θεωρητικά Εγχειρίδια ή Θεωρητικές Σημειώσεις και Μουσικά Τετράδια Ιεροψαλτών για διδακτική ή εκκλησιαστική χρήση. Από αυτού του είδους τις -συνήθως χειρόγραφες- πηγές διαπιστώνεται το μορφωτικό επίπεδο και το ρεπερτόριο των γραφών ή των κτητόρων τους. Τα ποικίλα κωδικογραφικά και κτητορικά σημειώματα, οι κολοφώνες και οι διάφορες ενθυμίσεις είναι άμεσες πηγές, από τις οποίες καταγράφονται ονόματα, επίθετα, καταγωγή και λοιπές ιδιότητες

ντόπιων, συνήθως, μελουργών και Ιεροψαλτών.

Κατάλογοι Αρχείων, όπως Εκκλησιαστικά Κατάστιχα ναών και Μητροπόλεων, Μητρώα Αρρένων, Δημοτολόγια, Οικογενειακές Μερίδες, Μαθητικά Μητρώα σχολείων και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων όλων των βαθμίδων, ιδιαιτέρως Ωδείων και Σχολών Εκκλησιαστικής Μουσικής, Μητρώα Σωματείων και Συλλόγων, κυρίως Ιεροψαλτικών και τα όμοια.

Γραπτές Έμμεσες Μαρτυρίες προερχόμενες από μη μουσικές πηγές, όπως ιστορικές μελέτες και συγγράμματα, φιλολογικά έργα, άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά, λήμματα εγκυκλοπαιδειών, κατάλογοι συνδρομητών σε μουσικές ή μη εκδόσεις και κυρίως λαογραφικού και ανθρωπολογικού περιεχομένου μελέτες και έρευνες ακόμη, ενθυμήσεις και σημειώσεις σε λειτουργικά βιβλία και εκκλησιαστικού περιεχομένου μη μουσικά χειρόγραφα.

Προφορικές Μαρτυρίες, προερχόμενες από συνεντεύξεις Ιεροψαλτών, κληρικών, μοναχών ή ανθρώπων του στενού οικογενειακού, εργασιακού και φιλικού περιβάλλοντος αυτών, ακόμη αφηγήσεις και μαρτυρίες δασκάλων για τους μαθητές τους, μαθητών για τους δασκάλους τους, συναδέλφων και συνεργατών στον εκκλησιαστικό ή μη περίγυρο.

Επιδράσεις στην Ψαλτική Παράδοση της Μαγνησίας.

Άγιον Όρος, Ι.Μ.Σιμωνόπετρας

Αν και η Θεσσαλομαγνησία υπήρξε σχετικά απομακρυσμένη από τα μεγάλα εκκλησιαστικά κέντρα της Ορθοδοξίας (Κωνσταντινούπολη, Άγιον Όρος κ.λπ.), στα οποία η Ψαλτική Τέχνη γνώρισε εξαιρετικά μεγάλη άνθιση, εντούτοις η δυναμική αυτών των εκκλησιαστικών μουσικών πόλων δεν ήταν δυνατό να αφήσει αδιάφορους τους κατοίκους της Μαγνησίας. Η από τον ΙΗ΄ ήδη αιώνα παρατηρούμενη εδώ ανάκαμψη του εμπορίου, των γραμμάτων και των τεχνών, παράλληλα και η παρουσία καλώς συγκροτημένης εκκλησιαστικής οργάνωσης επισκοπών ή μητροπόλεων, καλλιέργησε το έδαφος για μορφωτικές και καλλιτεχνικές επαφές με τα διορθόδοξα αυτά πνευματικά κέντρα.

Η Εκκλησιαστική Μουσική της Μαγνησίας έχει να καυχάται για τη στενή σχέση της -κατά τους τρεις περασμένους αιώνες- με το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και το Άγιον Όρος. Οι δύο αυτοί πόλοι ανάπτυξης και καλλιέργειας της Ψαλτικής Τέχνης επηρέασαν και εμβολίασαν την περιοχή με τον ορό του γνήσιου και αυθεντικού Βυζαντινού Μέλους, ενώ ταυτόχρονα, τροφοδοτήθηκαν και οι ίδιοι με έμπυχο υλικό προερχόμενο από τη Μαγνησία. Πολλοί και σημαντικοί μαγνησιώτες εγκατεστημένοι στην Πόλη και στο Όρος, έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο στη διακονία της Εκκλησιαστικής Μουσικής, ψάλλοντας, διδάσκοντας, μελοποιώντας, αντιγράφοντας μουσικούς κώδι-

κες ή και χρηματοδοτώντας τη συγκρότηση μουσικών χειρογράφων.

Κωνσταντινουπολίτικη Πατριαρχική Παράδοση. Κατ' αρχάς, διατηρείται ανοικτή γραμμή επικοινωνίας της Μαγνησίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Η επαφή αυτή καθιστά γνωστούς στη Μαγνησία τους Πρωτοψάλτες, Λαμπταδάρους και Δομεστικούς της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, συμβάλλει δε στη διάδοση των έργων τους, στην καθιέρωση του λεγόμενου «Πολίτικου» Ψαλτικού ύφους και γενικότερα του πατριαρχικού λατρευτικού τελετουργικού. Μάλιστα, πολλοί είναι εκείνοι, οι οποίοι -ακόμη και σε πιο πρόσφατες περιόδους- καταφεύγουν στην Πόλη για σπουδές στην Εκκλησιαστική Μουσική,

Λεπτομέρεια του Τέμπλου του Πατριαρχικού Ναού στην Κωνσταντινούπολη

με διακαή πόθο να γίνουν «ακουσταί» των Ψαλτών του Οικουμενικού Θρόνου. Εξάλλου, οι ανταλλαγές και οι εκδιώσεις του Ρωμιών από την Κωνσταντινούπολη φέρνουν πολλούς πρόσφυγες Ψάλτες και μουσικοδιδασκάλους στη Μαγνησία και γίνονται αφορμή για να εμπλουτιστεί ποσοτικώς και ποιοτικώς το ιεροψαλτικό δυναμικό της περιοχής.

Αγιορείτικη Ψαλτική Παράδοση. Από την άλλη πλευρά, η ακτινοβολία του Αγίου Όρους και η κατά περιόδους έξαρση των τάσεων μοναχισμού, συμβάλλουν στη δημιουργία ενός αμφίδρομου ρεύματος, το οποίο τροφοδοτεί τον Άθω με μοναχούς ή απλούς επισκέπτες και τη Μαγνησία με διασυνδέσεις (προσωρινά διαμένοντες στο Όρος ιεροσπουδαστές η

εργάτες, μετακινούμενοι προσκυνητές, μοναστηριακά μετόχια κ.τ.ό.). Οι διασυνδέσεις αυτές εμπλουτίζουν με έμπυχο υλικό (διδασκάλους, μελωργούς, Ψάλτες, κωδικογράφους και τα σχετικά) την εντόπια Ψαλτική Παράδοση και ανανεώνουν το μουσικό ρεπερτόριο ή το τελετουργικό των Ακολουθιών, προσαρμόζοντάς το στα Αγιορείτικα πρότυπα. Εξάλλου, καθόλου ευκαταφρόνητη δεν είναι και η επιρροή των Μετεώρων -του άλλου μοναστικού ομφαλού- στη διαμόρφωση του ύφους και ήθους της μαγνησιωτικής Ψαλτικής Τέχνης.

Σμυρναϊκή Ψαλτική Παράδοση. Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μη γίνει λόγος για τις επιρροές που ασκεί η Σμυρναϊκή Ψαλτική Παρά-

δοση. Η τελευταία καταφθάνει εδώ σε μικρή κλίμακα μέσω των ποικίλων συναλλαγών της Μαγνησίας με τη Μικρά Ασία και τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, όμως τα μετά τον μικρασιατικό ξεριζωμό κύματα προσφύγων μεταφέρουν ευρύτερα την Ψαλτική τους Παράδοση, η οποία ακόμη και σήμερα συμβάλλει στη διαμόρφωση του τοπικού εκκλησιαστικού μουσικού ιδιώματος.

Πάντως, η ζύμωση όλων των ανωτέρω καλλιτεχνικών ρευμάτων -ίσως και άλλων ακόμη μικρότερης εμβέλειας- άφησε ως προίκα ένα χαρακτηριστικό τοπικό Ψαλτικό Ύψος, καθαρό και διαυγές, το οποίο συνδυάζει όλα τα καλά στοιχεία των λοιπών Ψαλτικών Παραδόσεων.

Περίοδοι Άνθισης της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία

Η μέχρι τώρα μελέτη όσων σχετικών πηγών έχουν επισημανθεί και η μέσω αυτών καταγραφή της Ψαλτικής Παράδοσης της Μαγνησίας ορίζει με σαφήνεια δυο μεγάλες περιόδους ακμής της Τέχνης στην περιοχή μας. Αυτές οι περίοδοι δεν είναι άσχετες με τις γενικότερες ιστορικές συνθήκες στην Ελλάδα, αλλά και τις κοσμογονικές καλλιτεχνικές εξελίξεις που συμβαίνουν στη μεταβυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική κατά τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα (αλλαγή μεθόδου σημειογραφίας των μελών, πρώτες τυπογραφικές-εκδοτικές προσπάθειες, εξωτερικές επιδράσεις από ανατολικά ή δυτικά μουσικά συστήματα, αλλαγή ρεπερτορίου, συντόμηση του χρόνου των εκκλησιαστικών Ακολουθιών και άλλα).

Α΄ Περίοδος Ακμής (μέσα ΙΖ΄ αιώνα - μέσα ΙΘ΄ αιώνα): Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας η Ψαλτική Τέχνη γνωρίζει σημαντική άνθιση στη Μαγνησία, ιδίως κατά το διάστημα μεταξύ των μέσων του ΙΖ΄ και των μέσων του ΙΘ΄ αιώνα. Με επίκεντρο τις έδρες των Επισκοπών και Μητροπόλεων επιβάλλεται σε όλη την περιοχή, ώστε στις πηγές να μαρτυρούνται δεκάδες σπουδαιότατοι μελουργοί, μουσικοδιδάσκαλοι, Ιεροψάλτες, κωδικογράφοι, ακόμη και κτήτορες χειρογράφων Εκκλησιαστικής Μουσικής, οι οποίοι έδρασαν στον εδώ χώρο, αλλά έγιναν και ευρύτερα γνωστοί με τη διάδοση των έργων τους (μελοποιήσεις, χειρόγραφα, μαθητές) ή ακόμη έφυγαν από

τη Μαγνησία, διαπρέποντας στα μεγάλα εκκλησιαστικά κέντρα της Κωνσταντινούπολης, του Αγίου Όρους, του Σινά και αλλού.

Η Δημητριάδα, ο Αλμυρός, τα μεγάλα χωριά του Πηλίου, κυρίως η Ζαγορά και η Μακρυνίτσα, αλλά και ο Άγιος Λαυρέντιος, η Δράκεια, το Προμύρι, η Κουκουράβα καθώς και οι Βόρειες Σποράδες -κυρίως η Σκόπελος και μεταγενέστερα η Σκιάθος-, μνημονεύονται σε σπουδαιότατους μουσικούς κώδικες ως τόποι καταγωγής περίφημων εκπροσώπων της Ψαλτικής Τέχνης την περίοδο αυτή και γίνονται καλοί πρεσβευτές της ντόπιας παράδοσης.

Β΄ Περίοδος Ακμής (α΄ - δ΄ τέταρτο Κ΄ αιώνα): Μετά την πρώτη μεγάλη ακμή ακολουθεί, όπως είναι φυσικός νόμος στην τέχνη, ένα διάστημα μισού και πλέον αιώνα, για το οποίο δεν παραδίδονται πολλά στοιχεία, που να φανερώνουν ιδιαίτερη άνθιση της Μαγνησιώτικης Ψαλτικής Παράδοσης. Έτσι, φθάνουμε στο α΄ τέταρτο του Κ΄ αιώνα, εποχή κατά την οποία ποικίλες τοπικές και εθνικές συγκυρίες φέρνουν ζυμώσεις και μεγιστοποίηση του σχετικού ενδιαφέροντος. Έχει προηγηθεί στις αρχές του αιώνα η κάθοδος από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα του μουσικοδιδασκάλου και μουσικολόγου ερευνητή Κωνσταντίνου Ψάχου. Αυτός ιδρύει τη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής του Ωδείου Αθηνών, διδάσκει πλήθος μα-

θητών, ερευνά και μελετά τις μουσικές πηγές, δημοσιεύει βιβλία και επιστημονικά άρθρα και, κυρίως, εκδίδει επί μακρότατο χρονικό διάστημα τη σπουδαιότατη μουσικολογική εφημερίδα «Φόρμιγξ», όπου δημοσιεύεται πλήθος μελετών και διατριβών για την Ψαλτική Τέχνη. Απόηχος αυτής της επιστημονικής και καλλιτεχνικής έξαρσης φαίνεται πως είναι και η άνθιση της Εκκλησιαστικής Μουσικής στο Βόλο και το Πήλιο. Τα εύπορα χωριά του Πηλίου προσκαλούν και καλοπληρώνουν σημαντικότερους Ψάλτες από όλη την Ελλάδα, για να ψάλουν στους ναούς τους, μόνιμα ή περιστασιακά στις πανηγύρεις. Σταδιακά, βέβαια, το επίκεντρο μετατοπίζεται στο Βόλο και από εδώ περνούν σπουδαιόι πατριαρχικοί Ψάλτες, που βγάζουν μαθητές και αφήνουν διαδόχους, οι οποίοι τελικά διαμορφώνουν την Ψαλτική Παράδοση της πόλης. Σήμερα η έρευνα έχει στα χέρια της μία πλειάδα αυτόγραφων μουσικών κωδικών ντόπιων Ιεροψαλτών και μελουργών του πρώτου μισού του Κ΄ αιώνα, με προσωπικές τους μελοποιήσεις, έργα θαυμάσια αλλά δυστυχώς άγνωστα στους σύγχρονους Ψάλτες. Οι κώδικες αυτοί περιμένουν καρτερικά την καταλογογράφησή τους και -γιατί όχι- την έκδοσή τους. Το έργο αυτό όσο καθυστερεί, στερεί την Μαγνησία από ιστορικές-μουσικολογικές γνώσεις και το δικαίωμα να καυχιέται για την πλουσιότατη παράδοσή της.

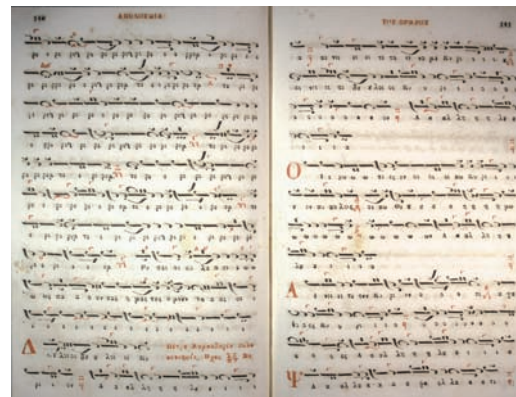
Η Χειρόγραφη Παράδοση Κωδίκων Εκκλησιαστικής Μουσικής στη Μαγνησία.

Οι άμεσες πηγές της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία, οι χειρόγραφοι μουσικοί κώδικες, αποτελούν μια ενδιαφέρουσα πτυχή της ντόπιας παράδοσης. Η επισήμανσή τους δεν είναι πάντοτε έργο εύκολο, μια που -στις περισσότερες των περιπτώσεων- φυλάγονται σε ιδιωτικές συλλογές και λιγότερο στις βιβλιοθήκες Μονών και ναών. Τα μουσικά χειρόγραφα, που εντοπίστηκαν ως τώρα έπειτα από σχετική έρευνα, ακολουθούν αλλά και προσδιορίζουν τις δύο περιόδους ακμής της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, καθώς χρονικά προέρχονται απ' αυτές.

Οι παλαιότερες πηγές απαντούν συνήθως σε δημόσιες βιβλιοθήκες και μοναστικές συλλογές, μπορεί να υπάρχουν και σε κάποιους ναούς, ίσως και εν αγνοία των προϊσταμένων κληρικών, αλλά πολλοί σίγουρα κρύβονται επιμελώς από εμπόρους παλιοπωλές ή συλλέκτες κειμηλίων. Τα χειρόγραφα αυτά είναι συνήθως ογκώδεις δερματόδετοι τόμοι, που χρονολογούνται από τον ΙΒ΄ ως τον ΙΘ΄ αιώνα και περιλαμβάνουν μελοποιησεις βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελουργών, αντιγράφοντας παλαιότερα αυτόγραφα μουσικά αντιβόλια αυτών. Η σημειογραφία των περιεχομένων τους είναι η μέχρι το 1814 παλαιά στενογραφική παρασημαντική με μαύρη και κόκκινη μελάνη και σε λιγότερες περιπτώσεις η μετέπειτα Νέα Μέθοδος Αναλυτικής Σημειογραφίας.

Η εμφάνιση των πρώτων τυπωμένων βιβλίων Εκκλησιαστικής Μουσικής στα 1820, εποχή που χαράχτηκαν για πρώτη φορά οι τυπογραφικές μήτρες των μουσικών σημαδιών και αρ-

χισε η μαζική έκδοση βιβλίων Ψαλτικής Τέχνης, αποτελεί σημείο καμπής για τη χειρόγραφη παράδοση. Στο εξής, η χειρόγραφη παραγωγή περιορίζεται, οι μουσικοί κώδικες λιγοστεύουν, αφού αντικαθίστανται από καλαίσθητα τυπωμένα βιβλία, οι επαγγελματίες κωδικογράφοι χάνουν τους «αγοραστές» τους, και όσοι ιδιώτες επιμένουν στην αυτόνομη αντιγραφή μελάν από παλαιά χειρόγραφα δεν έχουν τη δυνατότητα αναπαραγωγής και της αισθητικής εκείνων των κωδίκων. Τα περίτεχνα και πολύχρωμα επίτιπλα κοσμήματα, τα κεφαλαιογράμματα και οι μινιατούρες σταδιακά εξαφανίζονται. Οι μουσικοί κώδικες γίνονται ολοένα και απλούστεροι, ακαλαίσθητοι και παίζουν ρόλο μουσικών μνημονίων, παρά χειρόγραφων κειμηλίων. Έτσι, φτάνουμε στις μουσικές πηγές του Κ΄ αιώνα. Το φαινόμενο, βεβαίως, καθώς είναι πανελλήνιο, δε θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη τη Μαγνησία.

Έντυπη Μουσική Έκδοση - Η Κοκκινογοργούσα

Οι μουσικές πηγές του Κ΄ αιώνα είναι συνήθως μουσικά Τετράδια Ιεροψαλτών, αντίγραφα παλαιότερων Τετραδίων των δασκάλων τους, τα οποία αναπαράγουν για πρακτικούς λόγους, διδακτικούς και Ψαλτικούς. Χαρακτηριστικό αυτών των χειρογράφων είναι ότι είναι γραμμένα σε κόλλες αναφοράς ή μαθητικά τετράδια με νεώτερα πρόχειρα μέσα, όπως μολύβια, στυλό ή και μαρκαδόρους, πολλές φορές πολύχρωμα (μπλε ή μαύρα σημάδια, κόκκινα ή πράσινα γράμματα και ισοκρατήματα). Τα χειρόγραφα αυτά είναι πολύτιμα για την τοπική Ψαλτική Παράδοση, γιατί ανθολογούν σπουδαία έργα μαγνήτων μελουργών, σύγχρονων ή λίγο προγενέστερων του χρόνου γραφής των Τετραδίων, ή πάλι παραδίδουν ενδιαφέροντες κολοφώνες με ιστορικά στοιχεία για τους δασκάλους των γραφών ή ενθυμίσεις για προσωπικά στοιχεία και συμβάντα των ίδιων.

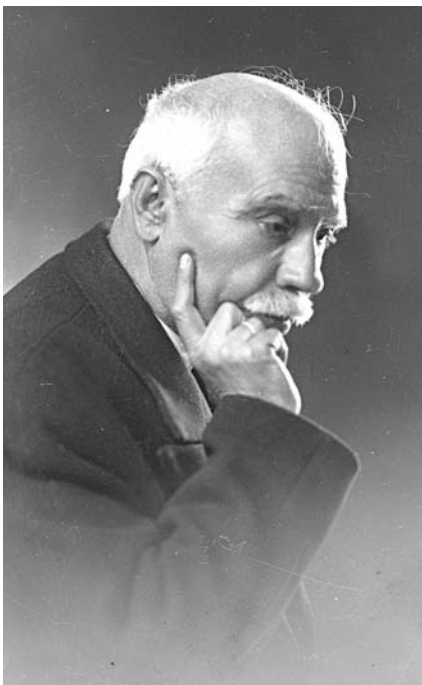
Μαγνησιώτικες Συλλογές Μουσικών Χειρογράφων της Πρώτης Περιόδου Ακμής της Ψαλτικής Τέχνης (ΙΒ΄ - ΙΘ΄ αιώνες).

Όπως ήδη γράφηκε, η επισήμανση και μελέτη των χειρογράφων πηγών Ψαλτικής Τέχνης της Μαγνησίας είναι έργο επίπονο και φυσικά δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, αν μπορεί ποτέ να γίνει κάτι τέτοιο. Στη συνέχεια, θα περιγράψουμε συνοπτικά ό,τι έχουμε επισημάνει ως τώρα κατά την προσωπική μας έρευνα. Αυτό, βέβαια, μπορεί να φανεί κάπως «βαρύ» για ένα περιοδικό, όμως θα αποτελέσει μια πρώτη καταγραφή και έναυσμα για περαιτέρω έρευνα και από άλλους ενδιαφερόμενους.

Φιλάρχαιος Εταιρεία Αλμυρού «Η ΟΘΡΥΣ» (Φ.Ε.Α.): Οκτώ μουσικά χειρόγραφα είναι ό,τι απέμεινε από τη μεγάλη συλλογή της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «Η ΟΘΡΥΣ», η οποία πλήγηκε παντοιοτρόπως και σήμερα φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού. Σύμφωνα με μαρτυρίες του επί μακρόν Προέδρου της Φ.Ε.Α., κ. Βίκτορα Κοντονάτσιου, ο οποίος αποτελεί ψυχή και πνοή του εν λόγω φορέα, ένα μεγάλο μέρος της βιβλιοθήκης διασώθηκε από σωρούς απορριμμάτων, εκτεθειμένων στη βροχή και τις λάσπες. Ως εκ τούτου, γίνεται κατανοητός ο σπουδαιότατος ρόλος της Φ.Ε.Α. στη διάσωση και συντήρηση ενός πολυτιμότερου υλικού, έτσι εξηγούνται δε και οι πάσης φύσεως φθορές, που έχουν υποστεί πολλά από τα μουσικά χειρόγραφα, που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια. Η συλλογή είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί είναι η πλέον πολυάριθμη της περιοχής μας και επειδή σ' αυτή, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνονται μία αυτόγραφη Παπαδική του Παναγιώτη νέου Χρυσάφη και Πρωτοψάλτη της Μεγάλης του Χρι-

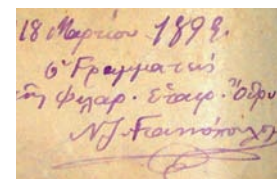

Το μουσείο Αλμυρού

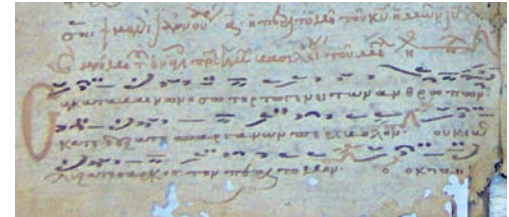

Ο Νικόλαος Γιαννόπουλος

στού Εκκλησίας κατά τον ΙΖ΄ αιώνα, ένα αυτόγραφο Στιχηράριο του Πέτρου Βυζαντίου και Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. κατά το β΄ μισό του ΙΘ΄ αιώνα, ένα πλουσιότατο Στιχηράριο του ΙΓ΄ - ΙΔ΄ αιώνα, ένα ακόμη του ΙΖ΄ και άλλα. Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και ένα σπάρραγμα παλαιότερου μουσικού κώδικα ίσως του ΙΑ΄ αιώνα, το οποίο έχει χρησιμοποιηθεί στη στάχωση ενός από τα άλλα χειρόγραφα. Όλοι οι κώδικες έχουν φωτογραφηθεί ψηφιακά από τον γράφοντα και παρουσιάστηκαν σε συνέδρια και ειδικές εκδηλώσεις στον Αλμυρό.

Υπογραφή του Ν.Γιαννόπουλου σε Μουσικό Χφ της ΦΕΑ

Χφ. ΦΕΑ 11, φ.70β, λεπτομέρεια

Φ.Ε.Α. 11 - Στιχηράριο-Αναστασιματάριο - ΙΓ΄ αι.: Πρόκειται για ένα πλούσιο Στιχηράριο μετ' Αναστασιματαρίου, κάπως σπάνιος συνδυασμός μουσικού χειρογράφου. Ο κώδικας σήμερα βρίσκεται σε θλιβερή κατάσταση. Συγκεντρώνονται πάνω του όλα τα κακά της μοίρας των χειρογράφων. Είναι αστάχωτος, ακέφαλος, κολοβός, με αποκολλημένα τετράδια, με διαταραχή και χάσματα των τετραδίων, περιμετρικά φθαρμένος (τιλφόβρωτος, σιητόβρωτος και μυόβρωτος, ευτυχώς, μόνο στην περιοχή των ωών-περιθωρίων, σε λίγες μόνο περιπτώσεις έχει χαθεί το μουσικό κείμενο), υγροποιηθείς από έκθεσή του στη βροχή και, το χειρότερο, έπεσε και σε χέρια «συντηρητών». Δυστυχώς, ο κώδικας δεν φέρει κολοφώνα, ούτε σχετικές με το γραφέα του αναγραφές. Η χρονολόγησή του γίνεται (βάσει του τύπου σημειογραφίας και άλλων εσωτερικών ενδείξεων) στην περίοδο μεταξύ ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνα, γι' αυτό και πρέπει να συγκαταλέγεται μεταξύ των σπουδαιότερων κειμηλίων της Μαγνησίας.

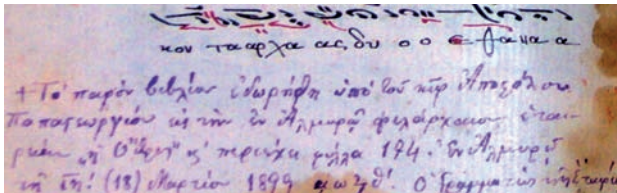
Φ.Ε.Α. 12 - Στιχηράριο του Ενιαυτού - β΄ μισό ΙΖ΄ αι.: Πρόκειται για ένα καλαίσθητο αντίγραφο του Στιχηραρίου του όλου ενιαυτού του μεταβυζαντινού μελουργού Γερμανού αρχιερέως Νέων Πατρών (της σημερινής Υπάτης), που έζησε από τις αρχές του β΄ τέταρτου ως τα μέσα του τελευταίου τέταρτου του ΙΖ΄ αιώνα με αρκετά ιδιότυπο περιεχόμενο. Εάν εξαιρεθεί το γεγονός, ότι ο κώδικας είναι ακέφαλος, διατηρείται σε εξαιρετική κατάσταση, χωρίς φθορές και ανησυχητική ύγρανση. Στα φύλλα 1α

Χφ. ΦΕΑ 11, φ.212β-213α

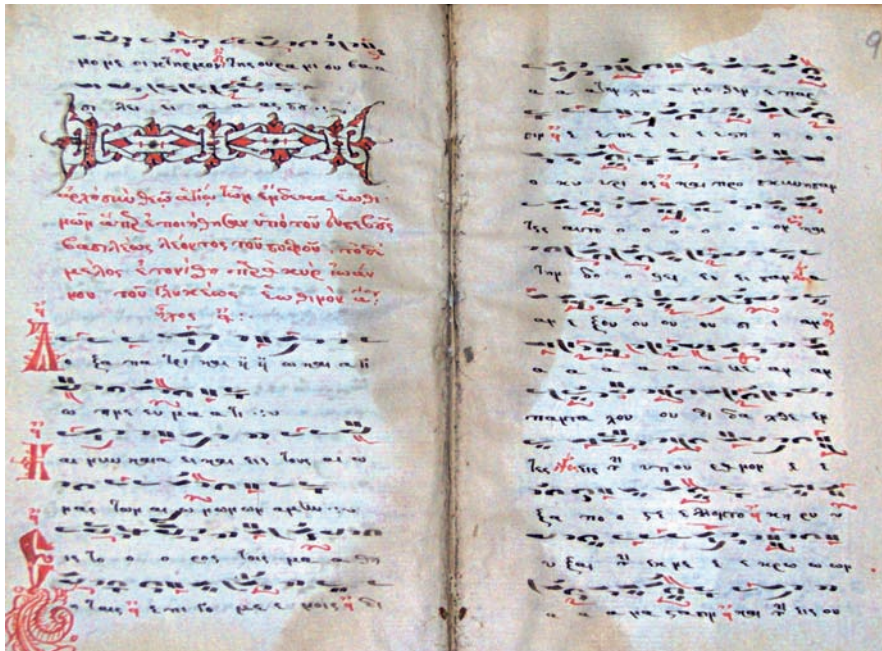
Χφ. ΦΕΑ 12, φ.1β-2α +

Χφ. ΦΕΑ 12, φ.1β-2α

και 129β υπάρχει η σημείωση: «Το παρόν χειρόγραφον βιβλίον εδωρήθη υπό του κυρ Αποστόλου Παπαγεωργίου, διπλωματούχου της εν Αϊδινίω Γεωργικής Σχολής εις την Φιλάρχειον Εταιρείαν η Όθρυς και περιέχει φύλλα 174. Εν Αλμυρώ τη 18 Μαρτίου 1899.

Ο Γραμματέας της Εταιρείας - Ν. Ι. Γιαννόπουλος.» Χαρακτηριστικό του κώδικα είναι τα περίτεχνα κεφαλαιογράμματα, στολισμένα με ανθίδια ύψους ως οκτώ αράδες και σχεδιασμένα εναλλάξ με κόκκινη και πράσινη μελάνη.

Χφ. ΦΕΑ 13, φ.96β-97α, αρχή των Εωθινών

Φ.Ε.Α. 13 - Αναστασιματάριο-Ανθολογία - α' μισό ΙΗ' αι.:

Ο παρών κώδικας διατηρείται ακέραιος. Η στάχωση του έγινε με ξύλινες πινακίδες, καλυμμένες με σκουρόχρωμο καφέ δέρμα. Η αρχή του πρώτου τετραδίου κοσμείται με σύνθετο επίτιπλο κόσμημα από μαύρη και κόκκινη μελάνη και αμέσως αρχίζει η συνηθισμένη στα μουσικά χειρόγραφα Προθεωρία της Παπαδικής Τέχνης. Στη συνέχεια, παραδίδεται πλήρες αντίγραφο του Αναστασιματαρίου του μεταβυζαντινού μελουργού Παναγιώτη νέου Χρυσάφη και Πρωτοψάλτη της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας κατά τον ΙΖ' αιώνα και τα ένδεκα αναστάσιμα Δοξαστικά «... άπερ εποιήθησαν υπό του ευσεβούς βασιλέως Λέοντος του σοφού, το δε μέλος ετονίσθη παρά κυρ Ιωάννου του Γλυκέος.» (ΙΔ' αι.). Το περιεχόμενο του κώδικα βρίσκεται σε πάμπολλα άλλα χειρόγραφα. Η αξία του, όμως, είναι μεγάλη για την ιστορία της Ψαλτικής Τέχνης της Μαγνησίας λόγω των κτητορικών σημειωμάτων και λοιπών ενθυμήσεων, που διασώζει. Οι αναφορές στο χωρίο Γούρα, τη σημερινή Ανάβρα Αλμυρού, στο φιλόμουσο ιερέα και Οικονόμο Γούρας Δημήτριο, κτήτορα μουσικών χειρογράφων και οι ειδήσεις για τη χειροτονία του, η μαρτυρία για το γιο του Παναγιώτη Αναγνώστη «πρωτοκανονάρχο Γούρας», αλλά και η συγκλονιστική εξομολόγηση: «Εγώ ήθελα να διαβάσω Ψαλτική όμως οι κατηραμένοι γουργιώτες δεν έχουν διδάσκαλον και έμεινα αμαθής» αποτελούν ψηφίδες ενός πλούσιου ψηφιδωτού, που μπορεί, τελικά, να αποδειχθούν πολύ σημαντικές ειδήσεις.

Φ.Ε.Α. 14 - Παπαδική Εσπερινού - ΙΗ΄ αι.:

Κώδικας μεγάλου σχήματος, ακέφαλος, ρερυπωμένος και υγροποιημένος. Στάχωση από ξύλινες πινακίδες ιδιαίτερα φθαρμένη, κυρίως στη ράχη. Σε μία περίπτωση απαντά ένα εκπληκτικό κεφαλαίογραμμα, το γράμμα (I) με παραστάσεις ανθέων, φύλλων, πτηνών, ενός αγγέλου και ενός Στυλίτη αγίου. Ειδική μουσικολογική αξία έχει η σημείωση: «Φιλάρχαιος Εταιρεία η Όθρυς - εν Αλμυρώ 1898, εδωρήθη υπό αγιογράφου Χαρίτωνος μοναχού Ξενιώτου», ενώ γενικότερη ιστορική αξία έχουν οι μαρτυρίες:

«1773 Μαρτίου 4, ημέρα β΄, έγινεν ένας σεισμός μέτριος. Έτι Μαρτίου 5, ημέρα γ΄, ώρα Τρίτη έγινεν σεισμός μέγας και έπεσεν ο πύργος και όλα τα σπίτια διεφθάρηκαν, ομοίως και η Ευαγγελίστρια, ώστε η γη νύχτα και ημέρα δεν έπαυε. Έτι εις τας 14 του Μαρτίου ξημερώνοντας Πέμπτη του Μέγα Κανόνος έως ώρα τετάρτη της νυκτός έγινεν πάλιν σεισμός φρικτός και ήταν ο λαός όλος εις την εκκλησίαν...» - «Μαρτίου ημέρα β΄ έγινεν σεισμός μέγας και έπεσεν ο πύργος και όλα.» Το μουσικό μέρος αρχίζει με τη δυσανάγνωστη αναγραφή: «Πληρωθέν-

των δε τούτων ευθύς άρχονται οι δύο χοροί ηνωμένοι (;) αμφοτεροι και ψάλλουσι το «πάντα εν σοφία εποίησας» και ψάλλουσι αυτό αργά και ίσο μετ' ευλαβείας πλείστης και κατανύξεως, το όλον από χορού, ποίημα αρχαίον, ήχος πλάγιος του τετάρτου». Η ενότητα ολοκληρώνεται με την ενότητα: «Πληρουμένων δε τούτων ευθύς ποιεί ο ιερεύς την μεγάλην συναπτήν και μετά την εκφώνησιν, βάλλει ο κανονάρχης μετάνοιαν τον έτερον δομέστικον του β΄ χορού και άρχεται (;) το Μακάριος ανήρ, γεγονότερα τη φωνή, απ' έξω εις ήχον πλάγιον του τετάρτου, πλ. δ'.»

Χφ. ΦΕΑ 14, φ.35v

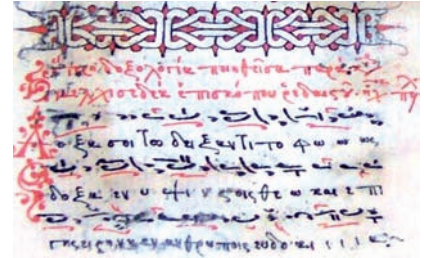
Φ.Ε.Α. 15 - Αναστασιματάριο - Ανθολογία - έτος 1672:

Ο παρών κώδικας αποτελεί, με βεβαιότητα, το σημαντικότερο απόκτημα της συλλογής. Πρόκειται για αυτόγραφο ενός από τους μεγαλύτερους μελουργούς και διδασκάλους της Ψαλτικής Τέχνης κατά τον ΙΖ΄ αιώνα, του Παναγιώτη νέου Χρυσάφη, Πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. στην Κωνσταντινούπολη. Δυστυχώς, το χειρόγραφο έχει περιπέσει σε δεινή κατάσταση από υγρασία, που διείσδυσε στα φύλλα -κυρίως στο άνω μισό- και διέλυσε την μελάνη, καθιστώντας τη γραφή μερικά ή και ολικά δυσανάγνωστη. Το οπισθόφυλλο φέρει εντυπωσιακά επίχρυσα σταμπωτά. Στο τέλος ο Χρυσάφης αναγράφει τον γνωστό και από άλλα μουσικά αυτόγραφα του κολοφώνα. Από αυτόν εξάγεται με βεβαιότητα ο χρόνος γραφής του κώδικα και, φυσικά, ο κωδικογράφος: «Είληψε τέλος η παρούσα ασματομεληρρυτόφθογγος βίβλος εν έτει από μεν της κοσμοποιίας ζρπ΄, από δε της ενσάρκου οικονομίας του

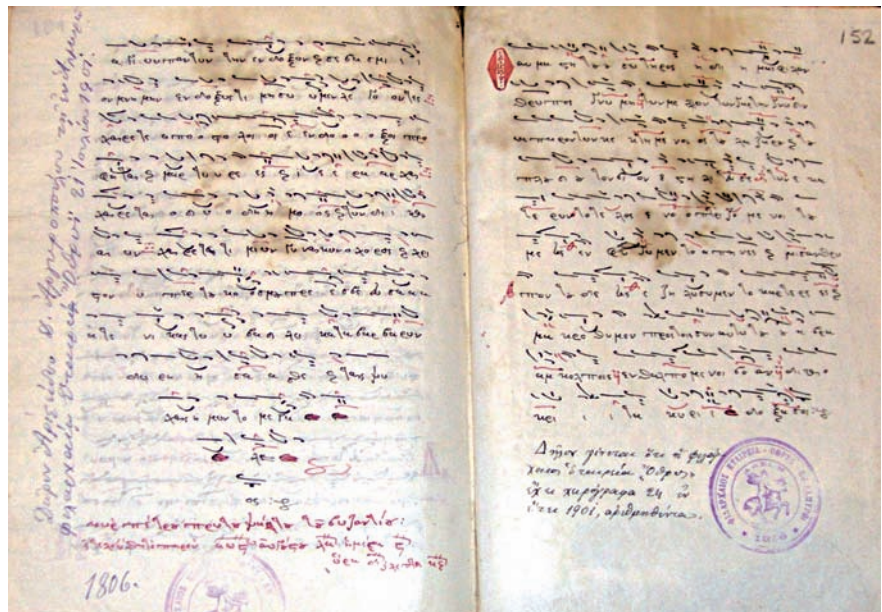
Χφ. ΦΕΑ 15, Οπισθόφυλλο +

Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού αχσβ' , σεπτεβρίω Ζ'... Εγράφη δε παρ' εμού του ευτελούς και ελαχίστου και αμαθούς, αμαρτωλού τε υπέρ πάντας Χρυσάφου, δήθεν και Πρωτοψάλτου της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, ου μέντοι κατά το κείμενον των παλαιών εκτονισθείσα, αλλ' εν καινώ τινι καλλωπισμώ και μεληρρυτοφθόγγις νεοφανέσι θέσεσι, καθάπερ τα νυν ασματολογείται τοις μελωδούσιν εν Κωνσταντινουπόλει. Τούτο τοίνυν, όσον το κατ'εμέ εφικτόν παρ' εμαυτού γέγονε, κατά την ην παρελάβον εισήγησιν παρά του εμού διδασκάλου, κυρ Γεωργίου του Ραιδεστινού και Πρωτοψάλτου της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, εκτεθηκώς και τονίσας...» Βεβαιωμένα, λοιπόν, γραφείας του κώδικα Φ.Ε.Α. 15 είναι ο Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης κατά τον Σεπτέμβριο του έτους 1672. Παρά την κακή του κατάσταση, το χειρόγραφο έχει τεράστια αξία. Αναμφισβήτητα πρόκειται για το πολυτιμότερο χειρόγραφο της συλλογής.

Χφ. ΦΕΑ 15, φ.101 - λεπτομέρεια

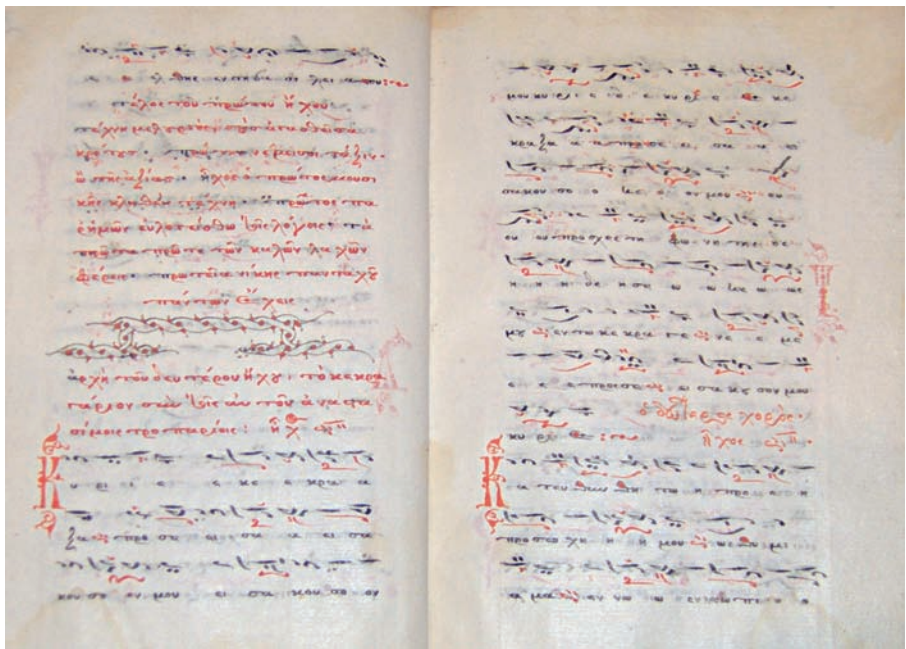
Φ.Ε.Α. 16 - Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου - έτος 1806: Ένα ακόμη σπουδαίο απόκτημα της Φ.Ε.Α. Πρόκειται για αντίγραφο του Δοξασταρίου του Πέτρου Πελοποννησίου Λαμπαδαρίου της Μ.Χ.Ε. (+ 1778), που ανέγραψε ο μαθητής του Πέτρος Βυζάντιος Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε., ο επονομαζόμενος Φυγάς. Το χειρόγραφο διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση. Στο δεύτερο φύλλο, κάτω από επίτιτλο κόσμημα, αναγράφεται ο τίτλος του βιβλίου με κόκκινη μελάνη: «Δοξαστικά του Εσπερινού... των τε δεσποτικών και θεομητορικών εορτών και εορταζομένων αγίων, άτινα συνετέθησαν εκκλησιαστικώς παρά του μουσικολογιωτάτου διδασκάλου κυρ Πέτρου Λαμπαδαρίου της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας του Πελοποννησίου δι'

Χφ. ΦΕΑ 16, φ.151β-152α

Πέτρος Πελοποννήσιος

Χφ. ΦΕΑ 17, φ.20β-21α

Πέτρος Βυζάντιος ο Φυγάς

ιδίαν και κοινήν ωφέλειαν...». Ακολουθεί πλήρες το Δοξαστάριο του ενιαυτού, του Τριωδίου, της Μ. Εβδομάδας και του Πεντηκοσταρίου. Στο τρίτο φύλλο υπάρχει ενθύμηση από τον Ν. Γιαννόπουλο: «Δώρον του κυρίου Αριστείδου Δ. Αργυροπούλου τέως βουλευτού Αλμυρού τη Φιλαρχαίω Εταιρεία «Όθρυι» τη κα' Ιουλίου 1901.» Η σημαντικότερη σημείωση του χειρογράφου είναι ο αυτόγραφος από τον Πέτρο Βυζάντιο κολοφώνας στο φ. 151β: «Κυρ Πέτρου Πρωτοψάλτου του Βυζαντίου: Ετελειώθη το παρόν, αως', Αυγούστου λα', ημέρα ς', ώρα δ', λεπτά κε'.» Ο Πέτρος Βυζάντιος παρέδωσε πλήθος αυτόγραφων κωδικών, βάσει των οποίων έγινε ταύτιση της γραφής του, αποδεικνύοντας τη γνησιότητα του παρόντος έργου του. Το κύρος και η ποιότητα συγκρότησης του χειρογράφου από ένα μεγάλο εκπρόσωπο της Ψαλτικής Τέχνης του Οικουμενικού Πατριαρχείου προσδίδει στον κώδικα μέγιστη καλλιτεχνική και ιστορική αξία, η δε παρουσία του στον Αλμυρό μαρτυρεί τις στενές επαφές της περιοχής με την Κωνσταντινούπολη και την γνήσια πατριαρχική μουσική παράδοση.

Φ.Ε.Α. 17 - Εγκόλπιο Αναστασιματάριο - έτος 1770: Τελευταίος μουσικός κώδικας της συλλογής. Πρόκειται για ένα Εγκόλπιο Αναστασιματάριο μι-

κρού σχήματος, «ψαλλόμενον κατά πάσαν Κυριακήν του ενιαυτού...» Πρόκειται για το Αναστασιματάριο του νέου Χρυσάφη, όπως αυτό στον αυτόγραφο του κώδικα Φ.Ε.Α. 15. Υπάρχει κτητορικό σημείωμα: «Κτήμα Αθ. (:) Σεργιάνη του έτους 1875» και κολοφώνας που δεν αποκαλύπτει τον γραφέα: «Τέλος του Αναστασιματαρίου, τω δε βοηθήσαντι Θεώ διά πάντων ες αιεί δόξα. Αμήν. αψο', κατά μήνα Ιανουάριον.» Εκατέρωθεν του κολοφώνα αναγράφονται δύο κεφαλαία γράμματα: <Γ> αριστερά και <Β> δεξιά, που ίσως κρύβουν το όνομα του κωδικογράφου.

Φ.Ε.Α. Σπάραγμα: Ο κώδικας Φ.Ε.Α. 14 κρύβει μια τεράστια έκπληξη. Ενώ το εσωτερικό του οπισθόφυλλου είναι καλυμμένο με χαρτί, σήμερα πολύ φθαρμένο, με διάφορες ασήμαντες σημειώσεις, το εσωτερικό του εμπροσθόφυλλου είναι επενδυμένο με ένα φύλλο παλαιότατου μουσικού χειρογράφου, πιθανότατα Ειρμολογίου ή Στιχηραρίου του ΙΒ' αιώνα, όπως συμπεραίνεται από τον τύπο της σημειογραφίας του. Δεν έγινε προσπάθεια, να αποκολληθεί το σπάραγμα απ' το εξώφυλλο του κώδικα, γιατί θα ήταν αναπόφευκτη η καθολική καταστροφή του. Η παρουσία του σπαράγματος αυτού φανερώνει πολλά για την Ψαλτική Παράδοση της Μαγνησίας και χρήζει ιδιαίτερης μελέτης.

I.M. Παναγίας Ξενιάς

Χφ. Ξενιάς 23, Εμπροσθόφυλλο

Μονή Παναγίας Ξενιάς Αλμυρού (Κάτω Ξενιά):

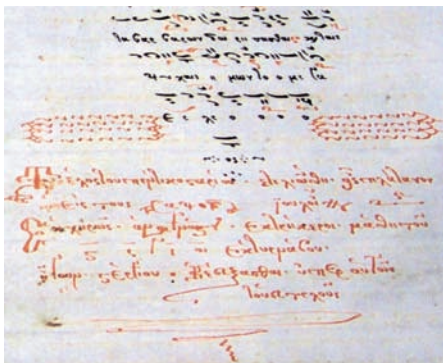
Η ιστορική αυτή Μονή έχασε μεγάλο μέρος των μουσικών κειμηλίων της κατά τις ποικίλες καταστροφές που υπέστη. Σήμερα έχει απομείνει στην κατοχή της ένα μόνο μουσικό χειρόγραφο, του οποίου επίσημη παρουσίαση έγινε από τον γράφοντα στο Γ' Συνέδριο Αλμυριώτικων Σπουδών (Οκτώβριος 2000).

Ξενιάς 23: Πρόκειται για ένα καλαίσθητο και πλούσιο Καλοφωνικό Στιχηράριο του ΙΗ' αιώνα, αντίγραφο του Στιχηραρίου του μεταβυζαντινού μελουργού Γερμανού αρχιερέως Νέων Πατρών (αρχές του β' τέταρτου - μέσα δ' τέταρτου του ΙΖ' αιώνα), που διατηρείται σε εντυπωσιακά άριστη κατάσταση. Είναι μεγάλου σχήματος και ογκωδέστατο, αφού απαρτίζεται από 408 φύλλα. Η στάχωσή του είναι σχεδόν άφθαρτη. Πρόκειται για ξύλινες πινακίδες, επενδυμένες εξωτερικά με καλής ποιότητας καφέ-βυσσινί δέρμα, ενώ έχουν διατηρηθεί ακέραιοι οι θηλυκωτήρες και τα χρυσοποίκιλτα σταμπωτά σε σχήμα ρόμβου με παρα-

στάσεις του Ιησού Χριστού, της Θεοτόκου και του Προδρόμου στο εμπροσθόφυλλο και της Ανάστασης στο οπισθόφυλλο. Όμορφα πολύχρωμα επίτιπλα και κεφαλαιογράμματα σχεδιασμένα με κόκκινη μελάνη, διακοσμούν τις ενάρξεις των μελών. Ο ακριβής τίτλος του βιβλίου έχει ως εξής: «*Αρχή συν Θεώ αγίω Στιχηράριον Καλοφωνικόν, ποίημα και ποιηθέν παρά κυρ Γερμανού Αρχιερέως Νέων Πατρών εκ Τίρναβου.*» Η αξία του κώδικα είναι μεγάλη, γιατί είναι χρονολογημένος, ενώ αποκαλύπτεται και ο γραφέας του: «*Ετελειώθη εις Πλάτανον εις τους αφοζ' (1777), Αυγούστου η', εκ χειρός Αναγνώστη εκ Τρίκερι, μαθητού Στέργιου εκ Τίρναβου και εύξασθε υπέρ αυτών.*» Το γεγονός ότι ο Τρικεριώτης κωδικογράφος δηλώνει μαθητής ενός γνωστού μεταβυζαντινού μελουργού, του Στέργιου Τυρναβίτου και ότι το έργο συντίθεται στο χωριό Πλάτανο του Αλμυρού, αποκαλύπτει την άνθιση της Ψαλτικής Τέχνης και της βιβλιογραφικής παραγωγής στην περιοχή κατά τον ΙΗ' αιώνα.

Χφ. Ξενιάς 23, φ.1α

Χφ. Ξενιάς 23, φ.404α,
ο δεύτερος κολοφώνας +

Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών Πηλίου: Ένας πολυτιμότερος μουσικός κώδικας, ολοκληρωμένος στα 31 Δεκεμβρίου 1748 από το χέρι του Πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. Ιωάννη Τραπεζούντιου (α΄ μισό ΙΗ΄ αιώνα), φυλάγεται σήμερα στην εν λόγω Μονή. Πρόκειται για ένα καλαίσθητο Οικηματαρίο, δηλαδή, χειρόγραφο που περιέχει τους Οίκους του Ακαθίστου Ύμνου, μελοποιημένους από σπουδαίους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς μελωδούς. Το χειρόγραφο είναι δερματόδετο, αλλά δυστυχώς ακέφαλο. Παρόλα αυτά, το κύρος του γραφέα του το καθιστά ένα από τα σπουδαιότερα μουσικά κειμήλια της Μαγνησίας.

Βιβλιοθήκη του Θρησκευτικοφιλολογικού Συλλόγου «Τρεις Ιεράρχες»:

Ένα ογκώδες και καλαίσθητο χειρόγραφο, γραμμένο στη Νέα Μέθοδο Αναλυτικής Σημειογραφίας. Μια μεγάλη Ανθολογία με τα χριεώδη του Αναστασιματαρίου, τού Όρθρου και της Θ. Λειτουργίας. Ο κώδικας είναι ενυπόγραφος: «Αυτή η Ψαλτική χειρογράφη παρά του Διδασκάλου Ιωάννου Ιερέως παπά Θεολόγου από χωρίον Σταγιάτης κατά το έτος 1830.» Έναν αιώνα μετά το βιβλίο βρέθηκε στα χέρια του Τσαγκαραδιώτη Ιεροψάλτη Κωνσταντίνου Γαβρίνη και από αυτόν, πρόσφατα, στην παρούσα βιβλιοθήκη: Η σχετική ενθύμηση έχει ως εξής: «Το παρόν βιβλίον μοι εδόθη υπό

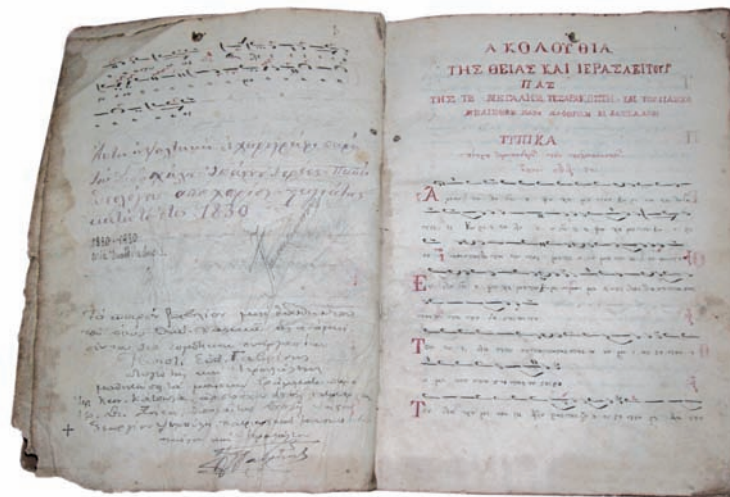
του φίλου Θεοδ. Χαλκιά εις ανάμνησίν του διά ευγενική συνεργασίαν Κωνστ. Ευθ. Γαβρίνης - Λογιστής και Ιεροψάλτης, μαθητεύσας τα μουσικά Γράμματα παρά Ιερ. Κων. Κατσώλα, αριστούχου Σχολής Πατριαρχικής, Ιερ. Στ. Ζήτη, αποφοίτου Σχολής Ψάχου και Γεωργίου Ψυχούλη, πατριαρχικού μουσικοδιδασκάλου και Ιεροψάλτου.»

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου Καναλίων:

Ένας ακόμη μουσικός κώδικας φυλάσσεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο του Ναού της Κοίμησης στα Κανάλια. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για τρία χειρόγραφα συσταχωμένα σε ένα σώμα, γραμμένα είτε από διαφορετικό χέρι, είτε από

Ι.Μ.Ταξιαρχών Πηλίου (Χφ 1748)

Βιβλιοθήκη Τριών Ιεραρχών

Χφ. Αθ. Αποστόλου 1, φ. 7α

Χφ. Κ.Χ. Καραγκούνη 1, φ. 12β-13α

«Εν Βόλω» θα ήταν ευτύχημα να λειτουργήσει διαφωτιστικά και να γίνει αφορμή να ανοίξουν όλο και περισσότερα ιδιωτικά αρχεία στη μουσικολογική έρευνα, η οποία δεν αποσκοπεί να τα αποσπάσει από τους κατόχους της, αλλά να τα μελετήσει και να τα διασώσει με καταγραφή των περιεχομένων τους και με ψηφιακή φωτογράφιση.

Αθ. Αποστόλου 1 - Αναστασιματάριο Πέτρου Πελοποννησίου - ΙΘ΄ αι.: Πρόκειται για αντίγραφο του Αναστασιματάριου του Πέτρου Λαμπαδαρίου της Μ.Χ.Ε. ως το 1778. Το χειρόγραφο φέρει ενθύμηση και κτητορικό σημείωμα «Γραφέν παρά του Διδασκάλου Ν. Βωλιώτου - Π. Δ. Αθανάσιος Αποστόλου. Χατζήμισι» και ανήκει στην οικογένεια Καρατζιώλη του Στεφανοβικείου, η οποία ευγενικά μας

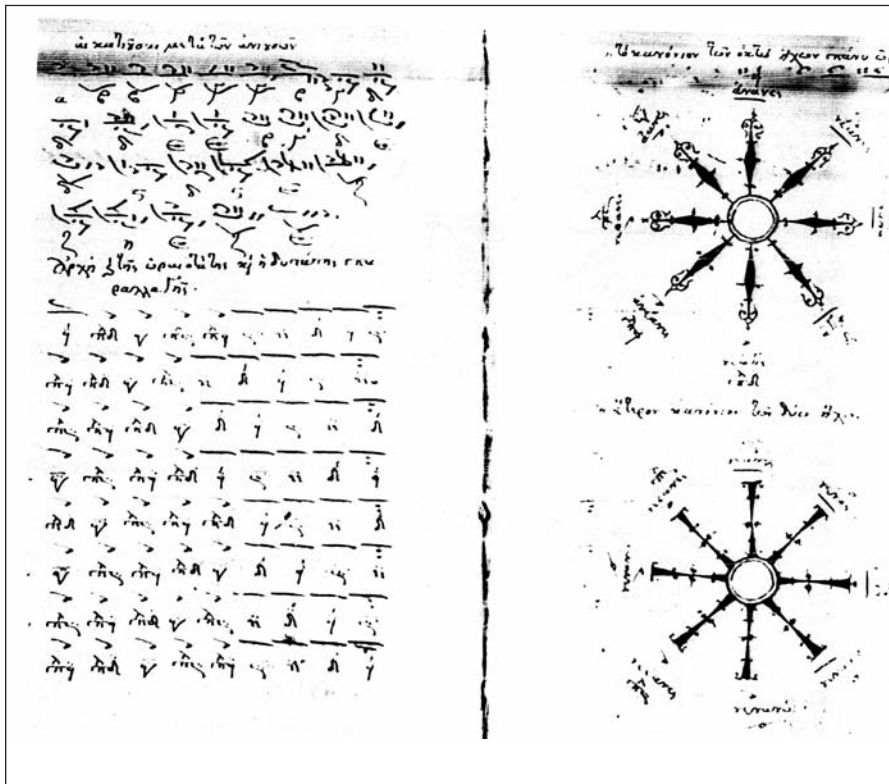
παραχώρησε την άδεια να το φωτογραφήσουμε και να το μελετήσουμε. Διατηρείται σε εξαιρετική κατάσταση. Κ. Χ. Καραγκούνη 1 - Σπάρταγμα Ανθολογίας Θ. Λειτουργίας - ΙΗ΄ αι.: Μερικά μόνο φύλλα από κάποια, άγνωστης προέλευσης, εξαιρετικά καλαίσθητη Ανθολογία της Θείας Λειτουργίας, τα οποία συράφηκαν και δέθηκαν καλαίσθητα σε ένα τευχίδιο, δυστυχώς, όμως, με διαταραγμένη σειρά του περιεχομένου τους. Τον κώδικα, που κοσμείται με ωραία κεφαλαιογράμματα και ερυθρές αναγραφές, είχε την καλοσύνη να μου χρίσει ο συνάδελφος μουσικολόγος Βασίλειος Αγκροκώστας. Στο πρώτο άγραφο φύλλο υπάρχει η σημείωση *Χειρόγραφο Μουσικά Κείμενα* και το όνομα Απ. Β. Δεσλής. Τέλος, από σχετικά καταλογογραφικά

έργα και επιστημονικές μελέτες έχουν επισημανθεί μερικά άλλα μουσικά χειρόγραφα στις Βόρειες Σποράδες, όπως π.χ. του ενοριακού ναού Φανερωμένης Σκοπέλου, του Ημιγυμνασίου Σκοπέλου, της Μονής Τιμίου Προδρόμου Σκοπέλου, ή της περίφημης Μονής Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Σκιάθου, που περιμένουν καρτερικά τους μουσικολόγους ερευνητές να τα μελετήσουν και να τα βγάλουν από τη λήθη.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Πρεσβυτέρου Κων. Καλλιανού, *Σχέσεις Σκοπέλου και Αγίου Όρους (17ος - 19ος αι.)* - (Μια πρώτη προσέγγιση στο θέμα), Αθήνα 1996. Ανάτυπον εκ του περιοδικού «ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ» [Έτος ΜΕ΄ (1996), σ. 238-39, 270-71, 318-19, 343, 364-66].

Αυτόγραφοι Μουσικοί Κώδικες Μαγνήτων Μουσικοδιδασκάλων και Κωδικογράφων στις εκτός Μαγνησίας Βιβλιοθήκες.

Γαβριήλ Μακρινίτης, Χρ Λαύρας 1271, Θεωρία

Μπορεί η θησαύριση μουσικών χειρογράφων στη Μαγνησία, κατά ένα παράδοξο τρόπο, να είναι σχετικά πενιχρή σε σχέση με άλλες περιοχές του Ελληνισμού -ας μην ξεχνάμε, πάντως, ότι ο τόπος στερείται μεγάλων μοναστικών κέντρων- είναι, όμως, σημαντική η παρουσία έργων Μαγνήτων κωδικογράφων στις σημαντικότερες συλλογές χειρογράφων.

Πριν γίνει μια επιγραμματική αναφορά στους μουσικούς κώδικες ντόπιων γραφέων, αξίζει να μνημονευθεί εδώ ένας εξαιρετικά φιλόμουσος ιε-

ράρχης, ο Δημητριάδος και Ζαγοράς Αθανάσιος, ο οποίος στάθηκε αφορμή να εμπλουτιστεί το μεταβυζαντινό Ψαλτικό ρεπερτόριο με ένα μουσικό βιβλίο, που έμελε να γίνει παράδοση και να χαρακτηριστεί «στίλβωτρον των Ιεροψαλτών». Πρόκειται για το Δοξαστάριο του Ιακώβου Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. (+ 1800). Στη χειρόγραφη παράδοση, όπου παραδίδεται ο κώδικας, σημειώνεται η εξής αναγραφή: «Δοξαστικά των δεσποτικών και θεομητορικών εορτών και λοιπών εορταζομένων αγίων και άλλα τινα Ιδιόμελα του Τριω-

δίου και Πεντηκοσταρίου συντεθέντα κατά συντομώτερον τρόπον εκ θέσεων στιχηρών τε και ειρμολογικών παρά κυρ Ιακώβου και Πρωτοψάλτου της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, δι' αιτήσεως του πανιερωτάτου Μητροπολίτου, Αγίου Δημητριάδος και Ζαγοράς κυρίου Αθανασίου, φιλομούσων γνώμη κινηθέντος προς πλείονα καλλωπισμόν της εκκλησιαστικής ακολουθίας.» (Αντίγραφα αυτού του χειρογράφου απαντούν δεκάδες, εδώ μεταφέρθηκε η αναγραφή τού κώδικα Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους 1266 - I/182, του ΙΗ' αιώνα.)

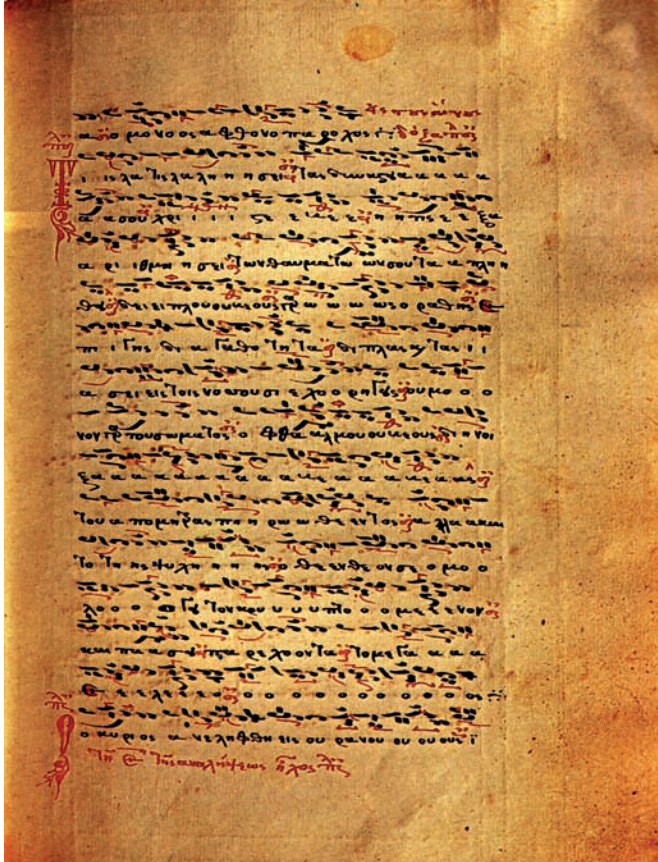
Με μια πρόχειρη ματιά στους καταλόγους μουσικών χειρογράφων Ψαλτικής Τέχνης καταγράφηκαν τα εξής έργα Μαγνήτων κωδικογράφων. Η παράθεσή τους ίσως ενδιαφέρει λίγο τους αναγνώστες αυτού του περιοδικού, αποκαλύπτει, όμως, την έκταση της άνθισης της Εκκλησιαστικής Μουσικής την περίοδο αυτή:

Γαβριήλ Ιερομόναχος Λαυριώτης εκ Μακρινιτζής της Ζαγοράς: Ένα γνωστό χειρόγραφο στη Μονή Μεγίστης Λαύρας, μια Παπαδική του δ' τέταρτου του ΙΗ' αιώνα.

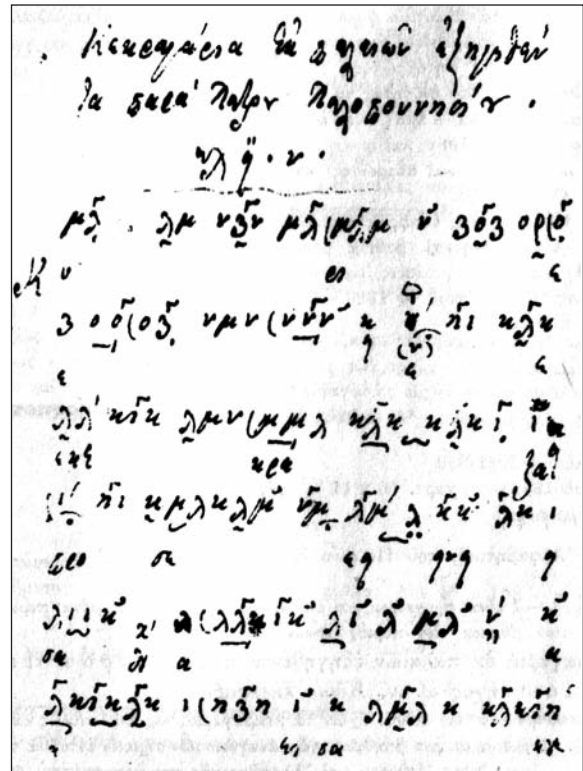
Γαβριήλ Ιερομόναχος εξ Αγίου Λαυρεντίου: Γραφέας διάφορων μουσικών χειρογράφων, που δεν μπορέσαμε να επισημάνουμε.

Γρηγόριος Σκοπελίτης: Ένας κώδικας της άλλοτε Σχολής Μανταμάδου Λέσβου, χρονολογημένος στα 1820. Πρόκειται για Αναστασιματάριο με Ανθολογία.

Δαβίδ Σκοπελίτης: Τέσσερα τουλάχιστον μουσικά αυτόγραφα, όλα αριστουργηματικά μνημεία γραφής και διακόσμησης, που φυλάσσονται στις

Διονύσιος, Χφ. Μ.Λαύρας 1175, φ

Παΐσιος Ξηροποταμινός - Αλφαβητικό Κεκραγάριο

βιβλιοθήκες Κausοκαλυβίων του Αγίου Όρους (Στιχηράριο Γερμανού Νέων Πατρών του 1742), Μονής Αγίας Άνδρου, (Στιχηράριο Γερμανού του 1769), Γρηγορίου Αγίου Όρους (Αναστασιματάριο-Ανθολογία, του α' μισού του ΙΗ' αιώνα) και της Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών (Ανθολογία του 1747).

Διονύσιος Ιερομόναχος Σιμωνοπετρίτης εκ Μακρινιτζας της Ζαγοράς: Πέντε ιδιόγραφοι μουσικοί κώδικες του Διονυσίου επισημαίνονται στις Μονές Βατοπεδίου (Ανθολογία Παπαδικής του έτους 1725), Χιναδαρίου (Ειρμολόγιο του Μπαλασίου ιερέως και Νομοφύλακος της Μ.Χ.Ε. στο β' μισό του ΙΖ' αιώνα), Δοχειαρίου (Μαθηματάριο Στιχηραρίου ολοκληρωμένο στις 26 Μαρτίου 1726), Ιβήρων (Ανθολογία-Αναστασιματάριο με χρονιά 4 Απριλίου 1732) και δύο στην Μεγίστη Λαύρα (Στιχηράρια των ετών 1741 και 1755).

Ευαγγελινός Βαϊνόγλου Σκοπελίτης: Στα μουσικά του αυτόγραφα περιλαμβάνονται επτά κώδικες, που καλύπτουν το φάσμα των ετών 1721-1748.

Παλαιότερος είναι ο Αγίας Αικατερίνης Σινά. Τα υπόλοιπα φυλάγονται στις Μονές Ιβήρων (δύο χειρόγραφα), Βατοπεδίου, Κωνσταμονίτου και ένα στη συλλογή του μακαριστού Σίμωνα Καρά.

Ιγνάτιος Ιερομόναχος Σκοπελίτης: Ένας παραγωγικότερος γραφέας δέκα χρονολογημένων μουσικών κωδίκων μεταξύ των ετών 1716-1752 και τριών μη χρονολογημένων. Εντοπίστηκαν στην Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ιεροσολύμων (δύο κώδικες), στη Ρουμανική Ακαδημία, στις Μονές Θεοτόκου Αγιάσου της Λέσβου, Μαχαίρα της Κύπρου και στις αγιορείτικες Ιβήρων (δύο κώδικες), Βατοπεδίου, Χιλανδαρίου, Δοχειαρίου (τρεις) και Ζωγράφου,

Ιωσήφ εκ Σκοπέλου: Γραφέας ενός μουσικού κώδικα, που κατέληξε στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Βιέννης, μια Ανθολογία γραμμένη το 1776.

Κωνσταντίνος Θετταλομάγνης: Ένα αυτόγραφο του των μέσων του ΙΘ' αιώνα υπάρχει στη Μονή Παντελεήμονος.

Νικόλαος εκ Ζαγοράς: Στη βιβλιοθήκη της Μητροπόλεως Πάφου της Κύπρου είναι θησαυρισμένο το αυτόγραφο του Κρατηματάριο-Οικηματάριο, ολοκληρωμένο το έτος 1773.

Παΐσιος Θετταλομάγνης εκ Προμυρίου, Μοναχός Ξηροποταμινός: Γραφέας του ιδιότυπου μουσικού κώδικα Ξηροποτάμου 359, όπου παραδίδει την εφεύρεσή του, ένα αλφαβητικό μουσικό σύστημα σημειογραφίας για την καταγραφή της Εκκλησιαστικής Μουσικής.

Πάυλος ιερέας εκ Σκοπέλου: Έχουν επισημανθεί τέσσερα μουσικά αυτόγραφα του Παύλου: Οι δυο τόμοι μιας σπουδαίας Ανθολογίας της Παπαδικής, γραμμένης κατά το έτος 1692, που σώζεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος, το Χιλανδαρινό Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου του έτους 1694 και η Ανθολογία της Μονής Αγίας Άνδρου του 1699.

Ρηγίνος εκ Ζαγοράς: Ένα χειρόγραφο της Μονής Κουτλουμουσίου, ολοκληρωμένο την α' δεκαετία του ΙΘ' αιώνα.

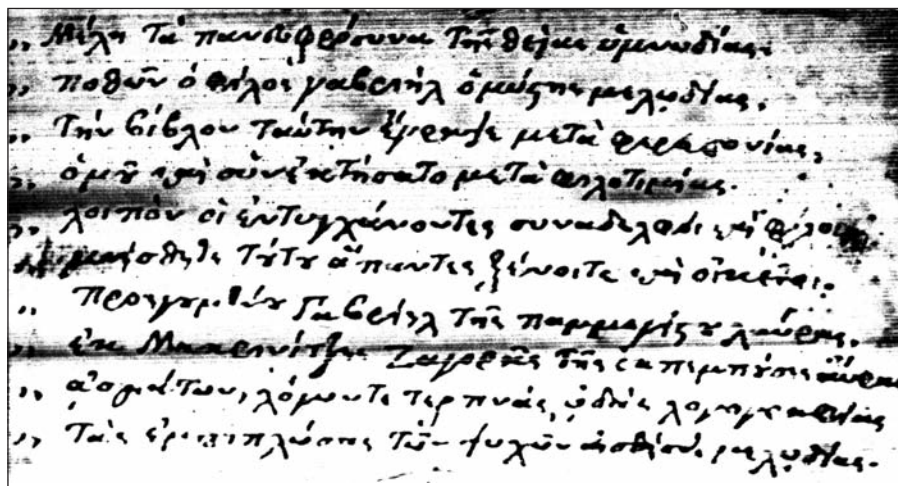
Τοπικές Ψαλτικές Παραδόσεις στη Μαγνησία.

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν σύντομες μονογραφίες μαγνησιωτών Ψαλτών, μελουργών και κωδικογράφων της περιόδου, που σκιαγραφούν τοπικές παραδόσεις και βεβαιώνουν για την άνθιση της Εκκλησιαστικής Μουσικής ή έστω το έντονο ενδιαφέρον γι' αυτή στις περιφέρειες της Μαγνησίας.

1.1. Πηλιορείτες Εκπρόσωποι της Ψαλτικής Τέχνης στο Άγιον Όρος.

Διονύσιος Ιερομόναχος Σιμωνοπετρίτης εκ Μακρινίτζας της Ζαγοράς: Κατά το α' μισό του ΙΗ' αιώνα η Μονή Σίμωνος Πέτρας φιλοξενεί έναν σημαντικότερο κωδικογράφο, του οποίου το αντιγραφικό έργο εξυπηρετεί ολόκληρο το Άγιον Όρος. Πρόκειται για τον Διονύσιο ιερομόναχο Σιμωνοπετρίτη «εκ Μακρινίτζας της Ζαγοράς», όπως υπογράφεται, που παραδίδει μουσικούς κώδικες από το 1725 ως το 1755, ενώ προφανώς ζει και μετά από το διάστημα αυτό. Σε αυτόγραφο της Δοχειαρίου υπογράφει τον εξής αποκαλυπτικό κολοφώνα: «Το παρόν Μαθηματάριον είληφε τέλος δια χειρός εμού του ευτελούς και αμαθούς αμαρτωλού τε υπέρ πάντας Διονυσίου ιερομονάχου εκ της Σίμωνος Πέτρας και πατρίς Ζαγουράν εκ χωρίον Μακρινίτζα εν έτει από μεν της κοσμοποιίας ζσλδ' (7234) από δε της ενσάρκου οικονομίας αφκς' (1726) ... εν μηνί Μαρτίου κς' .»

Γαβριήλ Ιερομόναχος Λαυριώτης εκ Μακρινίτζης της Ζαγοράς: Κατά το β' μισό του ΙΗ' αιώνα αναφέρεται ως Προηγούμενος της Μονής Μεγίστης Λαύρας ο ιερομόναχος Γαβριήλ Λαυ-

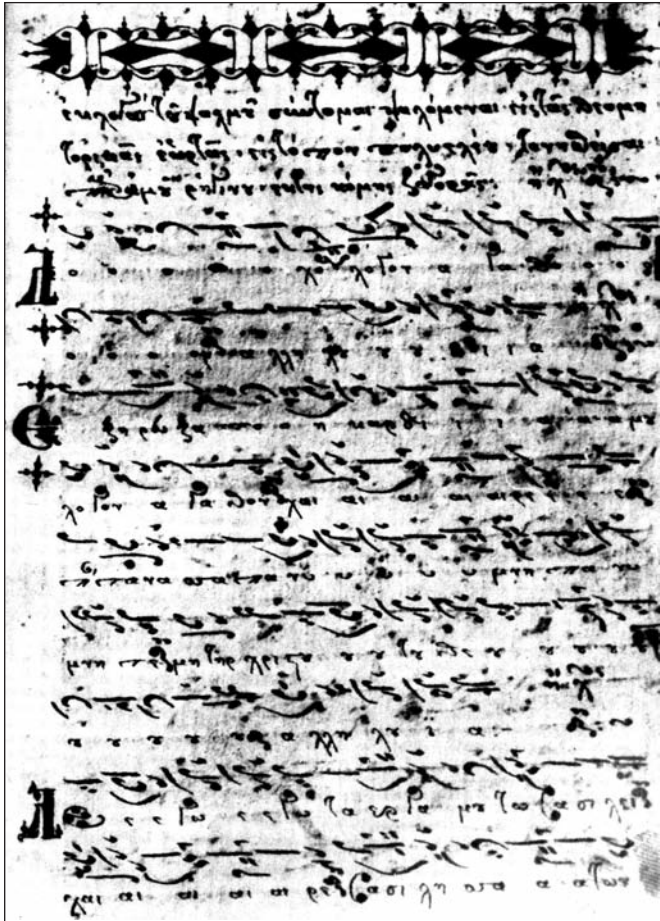
Γαβριήλ Μακρινίτσης, Χφ Λαύρας 1271, φ.159β

ριώτης, που παραδίδει κι ένα μουσικό αυτόγραφο. Πιθανότατα, ο Γαβριήλ είναι μαθητής ενός άλλου περίφημου λαυριώτου μουσικού, του Σεραφείμ Μυτιληναίου Εκκλησιάρχου και μετέπειτα Προηγούμενου της Μονής. Σε αυτόγραφο Στιχηράριό του της Μεγίστης Λαύρας ο Σεραφείμ σημειώνει: «Εγράφη το παρόν Τριώδιον και Πεντηκοστάριον διά χειρός εμού Σεραφείμ, δι' αιτήσεως Γαβριήλ ιερομονάχου και ημετέρου μαθητού εις τους αφξά' (1761), Αυγούστω μηνί». Ο ίδιος ο Γαβριήλ στο αυτόγραφο του παραθέτει έμμετρο κολοφώνα, δέκα δεκαπεντασύλλαβων στίχων και αυτοαποκαλύπτει: «Μέλη παντεφρόσυνα της θείας υμνωδίας, // ποθῶν ὁ φίλος Γαβριήλ ὁ μύστης μελωδίας, // την βίβλον ταύτην ἔγραψε μετὰ φιλοτιμίας, // ὁμοῦ και συνεκῆσατο μετὰ φιλοτιμίας. // Λοιπὸν οἱ εντυγχάνοντες συνάδελφοι και φίλοι, // μνήσθητι, τούτου ἅπαντες ξένοι τε και

οικεῖοι, // προηγούμενου Γαβριήλ της παμμεγίστης Λαύρας, // εκ Μακρινίτζης Ζαγοράς της εκπεμπούσης αύρας, // ασμάτων, λόγων τε τερπνάς ωδὰς λογογραφίας, // τας επιπλώσας των ψυχῶν αισθήσεις μελωδίας.»

Γαβριήλ Ιερομόναχος εκ Αγίου Λαυρεντίου του Πηλίου: Αναφέρεται από τους ερευνητές ως μουσικός βιβλιογράφος, αλλά δεν έχουμε άλλα στοιχεία γι' αυτόν. Πρέπει να ακμάζει περί το δ' τέταρτο του ΙΗ' αιώνα.

Παΐσιος Θετταλομάγνης, Μοναχός Ξηροπομινός (1773 - μετά το 1854): Ένας ιδιότυπος μουσικός κώδικας, ο Ξηροποτάμου 359, αποτελεί τη μοναδική αλλά σπουδαιότερη πηγή για τις γνώσεις μας σχετικά με τον Ξηροποταμινό Μοναχό Παΐσιο Θετταλομάγνητα. Η Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία σημειώνει, ότι κάποιος Παΐσιος καταγόμενος από το Προμύρι του Βόλου, υπήρξε Ξηροποταμινός μοναχός, ο οποίος αφιερώ-

Ρηγίνος Ζαγοράς, Χφ Κουτλουμουσίου 441, φ. 147α

Δαυίδ Ιερομόναχος

Πέτρο Πελοποννήσιο δηλώνεται ευθύς εξαρχής στο αυτόγραφο του, όπου αναγράφονται τα εξής: «Παλαιά κατ' ἴχον Κεκραγάρια, ἄτινα ἐξηγήθησαν παρά κυρ Πέτρου Λαμπαδαρίου του ημετέρου διδασκάλου προς ωφέλειαν των φιλομαθών.» Το μελοποιητικό ἔργο του Ρηγίνου εἶναι σημαντικά μεγάλο. Σημειώνουμε, ὅμως, ἐδῶ δύο μόνο περιπτώσεις: «Κατ' ἴχον Χερουβικά, κυρ Πέτρου Πρωτοψάλτου του Βυζαντέως» με τη διευκρίνιση «εν ἐκτάσει, ἐσυντομεύθησαν παρ' ἐμοῦ.» - «Δύναμις του Κορώνη» με σημείωση «ὄπερ ἐξηγήθη παρ' ἐμοῦ προς ωφέλειαν των φιλομαθών, ἴχος β' ...». Ἐτσι, ο Ρηγίνος δεν ἀναδεικνύεται μόνο ἓνας φιλόπονος γραφέας ἢ ἓνας παραγωγικός μελωργός, ἀλλὰ φανερώνεται ἀκόμη ως ἐξηγητής της παλαιᾶς σημειογραφίας καὶ ως πρόσωπο με εὐαισθησία σε λατρευτικῆς καὶ τελετουργικῆς φύσεως ζητήματα, προχωρώντας σε συντημῆσεις παλαιῶν ἐκτενῶν μελῶν.

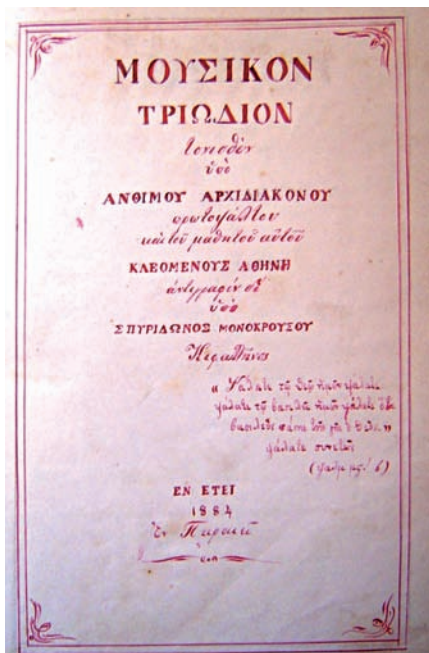
1.3 Η Ψαλτική Παράδοση της Σκοπέλου

Πάυλος Ἱερέυς Σκοπελίτης (γ' τέταρτο ΙΖ' - α' τέταρτο ΙΗ' αἰώνα): Ο ἐν λόγῳ μελωργός ἀπαντᾷ στις χειρόγραφες μουσικῆς πηγές ὡς «Πάυλος Ἱερέυς Σκοπέλου». Ἀπὸ ἓνα πολύτιμο αυτόγραφο του, που φυλάσσεται στην Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν, ἀντλούμε χρήσιμες πληροφορίες για τη δράση του. Μαθαίνουμε, πῶς υπῆρξε μαθητῆς του περὶφημου γραφέα καὶ μελωργού Κοσμά Μακεδόνα του Ἰβηρίτη, μαθητῆ με τη σειρά του τοῦ σπουδαίου μελωργού Μπαλάση Ἱερέα καὶ Νομοφύλακα της Μ.Χ.Ε.. Ἀλλὰ, ο Πάυλος υπῆρξε καὶ ἓνας δραστήριος περιοδεῶν διδάσκαλος της Ψαλτικῆς Τέχνης με πολυκύμαντο βίο. Πολύ ἐνδιαφέρον εἶναι το ἐπόμενο ἰδιόγραφο σημειώμα του (το ἔτος 1708): «Εἰς τους 1696 ἐμίσευσα ἀπὸ την Κωνσταντινούπολη καὶ ἐπήγα εἰς την Σκόπελον, καὶ ἀπ' αὐτὴν εἰς τ' Ἀνάπλι (Αὐγούστου

α') καὶ ἀπὸ κει εἰς την Καλαμάτα, εἰς αὐτὴν πλησίον λεγόμενον νησί ἔμεινα καὶ ἐσπούδαζα μαθητὰς την μουσικὴν καὶ πάλιν εἰς την Καλαμάτα, καὶ μετέπειτα εἰς την Μονεμβασίᾳ χρόνον ἓναν, τέλος πάντων ἐξῶ ἀπὸ τον Μωρέαν καὶ εἰς την Μύλον καὶ ἀπ' αὐτὴν εἰς την Εὐρίππον καὶ ο πανάγαθος Θεός κατευοδώσει εἰς καλὴν μετάνοιαν.»

Ἰγνάτιος Ἱερομόναχος Σκοπελίτης (τέλη ΙΖ' - γ' τέταρτο ΙΗ' αἰώνα): Ο Ἰγνάτιος Σκοπελίτης εἶναι ἓνας παραγωγικότερος γραφέας μουσικῶν κωδίκων, ο ὁποῖος κατέλειπε δεκατρία αυτόγραφα μετὰξὺ των ἐτῶν 1716-1752. Σε ἓνα ἀπ' αὐτὰ διαβάζουμε: «Το παρὸν Στιχηράριον ἐδιορθώθη με ἐπιμέλειαν μεγαλωτάτην, παρά τε του μουσικολογιωτάτου Λαμπαδαρίου της Μεγάλης του Χριστοῦ Ἐκκλησίας κυρίου Διακουμάκη, καὶ παρά του μουσικολογιωτάτου κυρ Πέτρου Δομεστίκου καὶ παρ' ἄλλων διδασκάλων ἀγιορειτῶν. Ἦξευρε λοιπὸν ο ἀνα-

Χρ Γ. Σιλβέστρου

Χρ Δημ. Ν. Γαλατσάνου

γινώσκων, ότι βαστάς ένα βιβλίον πολλά δυσεύρετον.» Δυστυχώς, κανένα στοιχείο για τη ζωή του Ιγνατίου δε μαρτυρείται. Μόνο σε ένα κώδικά του της Μονής Ιβήρων αποκαλύπτει την εκ Σκοπέλου καταγωγή του: «Εγράφη το παρόν Στιχηράριον, δια χειρός καμού του ευτελούς Ιγνατίου του εκ Σκοπέλου, εις τους 1737, δι' εξόδου του πανοσιωτάτου κυρ Αββακούμ του Ιβηρίτου.» Απ' ό,τι φαίνεται, ο Ιγνάτιος δεν ευδοκίμησε τόσο ως μελουργός. Μόνο σε κώδικα της Μεγίστης Λαύρας παραδίδεται ένα Χερουβικό στο όνομά του.

Ευαγγελινός Βαϊνόγλου Σκοπελίτης (αρχές – γ' τέταρτο ΙΗ' αιώνα): Ο Ευαγγελινός Σκοπελίτης -ή σπανιότερα Αγγελινός- είναι ένας αξιόλογος μελουργός της περιόδου. Τα έργα του (Κοινωνικά και Χερουβικά) ανθολογούνται συχνά στις μουσικές πηγές και εντοπίζονται στις βιβλιοθήκες όλου του κόσμου. Στα μουσικά του

αυτόγραφα περιλαμβάνονται επτά κώδικες, που καλύπτουν το φάσμα των ετών 1721-1748. Σ' αυτά δηλώνει «υιός Παναγιώτου Βαϊνόγλου εκ της περιφήμου νήσου Σκοπέλου», ενώ φαίνεται, πως διατηρεί σχέσεις με τη Μονή Ιβήρων. Σε σχετικό κολοφώνα του διαβάζουμε: «Εγράφη και ετελειώθη το παρόν Στιχηράριον δια χειρός καμού του ευτελούς τε και αμαθούς Ευαγγελινού του Παναγιώτη Βαϊνόγλου εκ της περιφήμου νήσου Σκοπέλου, διά δε συνδρομής και εξόδου του πανοσιωτάτου και λογιωτάτου εν ιεροδιακόνις κυρίου, κυρίου κυρ Μελετίου, εκ της σεβασμίας μονής των Ιβήρων... εν έτει από Αδάμ ζσλς', από δε Χριστού αψκή', εν μηνί Μαρτίω λα' .» Στο πιο πρόσφατο αυτόγραφο του της Μονής Κωνσταμονίτου, ο Ευαγγελινός μας πληροφορεί, πως διετέλεσε Πρωτοψάλτης της Επισκοπής Σκοπέλου: «Το παρόν στιχηράριον, μετά του Τριωδίου... γέγραπται δε δια

χειρός Ευαγγελινού Σκοπελίτου και πρωτοψάλτου της καθ' αυτόν επισκοπής, δια αργυρών νομισμάτων τεσσαράκοντα προς τοις τέσσαρσι :- Κατά το αψμη' έτος το σωτήριον.» Μάλιστα, ο Βαϊνόγλου συντάσσει και υπογράφει ως νοτάριος Σκοπέλου ένα μαρτυρικό γράμμα με ημερομηνία 28 Αύγουστου 1735¹.

Παναγιώτης Βαϊνόγλου Σκοπελίτης (δ' τέταρτο ΙΖ' - μέσα ΙΗ' αιώνα): Σε δυο αγιορείτικα μουσικά χειρόγραφα παραδίδεται μια μελοποίηση για τον Τίμιο Πρόδρομο σε ήχο Πρώτο «Τί σε καλέσωμεν, προφήτα...» με την αναγραφή «Παναγιώτου Ιβαμόγλου (ή Ιβανόγλου) Σκοπελίτου». Θεωρούμε, ότι είναι εσφαλμένη αντιγραφή και πως πρόκειται για τον Παναγιώτη Βαϊνόγλου Σκοπελίτη, πατέρα του προαναφερθέντος Ευαγγελινού Σκοπελίτη, ο οποίος πρέπει να έζησε από τα τέλη του ΙΖ' ως τα μέσα του ΙΗ' αιώνα.

Δαβίδ Σκοπελίτης - Αυτοπροσωπογραφία-κολοφώνας

Δαβίδ Σκοπελίτης - ΧΦ

Δαβίδ Μπιναρδής Ιερομόναχος Σκοπελίτης (α' - δ' τέταρτο ΙΗ' αιώνα) Ο Δαβίδ Σκοπελίτης είναι ένας ακόμη σημαντικός εκπρόσωπος της Ψαλτικής Παράδοσης της Σκοπέλου. Πολλά στοιχεία δε γνωρίζουμε γι' αυτόν. Ακμάζει στα μέσα του ΙΗ' αιώνα και ζει σίγουρα κατά το έτος 1769. Περισσότερες πληροφορίες αντλούμε από τα τέσσερα αριστουργηματικά μουσικά αυτόγραφα, που κατέλειπε. Από κώδικά του της Μονής Γρηγορίου μαθαίνουμε, πως υπήρξε Ιερομόναχος. Εδώ φανεράνει και την καταγωγή του: «Χειρ Δαβιδ ιερομονάχου εκ της νήσου Σκοπέλου». Ο πιο σημαντικός, όμως, κώδικας του Δαβίδ είναι ο αθηναϊκός Ε.Β.Ε. 893. Εδώ, ο Δαβίδ υπογράφει ως Δαβίδ Μπιναρδής Σκοπελίτης. Επιπλέον, παραδίδει αυτοπροσωπογραφία του, στην οποία παριστάνεται καθισμένος σε βαρύτιμο θρόνο, ντυμένος μοναχική περιβολή και γράφοντας με φτερό σε ανοιχτό

μουσικό βιβλίο. Δεξιά πάνω, αναγράφει ένα δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο: «Μνημόνευτέ μου το λοιπόν, του μουσουργιογράφου, Δαβιδ του κοπιόσαντος και ιστοριογράφου». Σε ολόκληρο δε το αριστερό τμήμα της σελίδας υπάρχει βιβλιογραφικό ποίημα, επίσης σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους: «Είληφε τέρμα συν Θεώ, χρόνους εις τους χιλίους, // επτά και τεσσαράκοντα με τους επτακοσίους, // εκ της ενσάρκου του Χριστού θείας οικονομίας. // Ταύτη η μουσουργεύηχος παπαδική κληθείσα, // εκ διαφόρων παλαιών και νέων ποιηθείσα, // κόπω, ιδρώσι, μόχθω τε εγράφη εν απείρω, // εκ της του ιεροδαβιδ χειρός εκ της Σκοπέλων. // Πausάσθωσαν τα όρνεα, μέλο να πεπηλίζουν, // με μελωδιάν εύηχον γλυκά να κελαδίζουν, // καθώς οι πάλοι έλληνες με μύθους φλυαρίζουν. // Εν ταύτη γαρ ευρίσκονται ήχοι και μελωδία, // προς τον Θεόν τον κτίσαντα την κτίσιν υμνωδία, // και ταύ-

την οι βουλόμενοι τον Κτίστην να ιδούσι, // με πόθον ας σπουδάξωσι και θέλουν τον ευρούσι. // Δείθητι ουν του Θεού και της υπεραγίας, // να τύχωμεν αμφοτέροι της άνω Βασιλείας. // Η μεν χειρ η γράψασα σύμπεται τάφω, // η δε γραμμή μένει μέχρι τερμάτων. // Ωσπερ ξένοι χαιροντες ιδείν πατρίδα, // και οι θαλαττεύοντες ιδείν λιμένα, // και οι πραγματεύοντες ιδείν το κέρδος, // ούτως ο βιβιογραφεύς, ιδείν βιβλίου τέλος.»

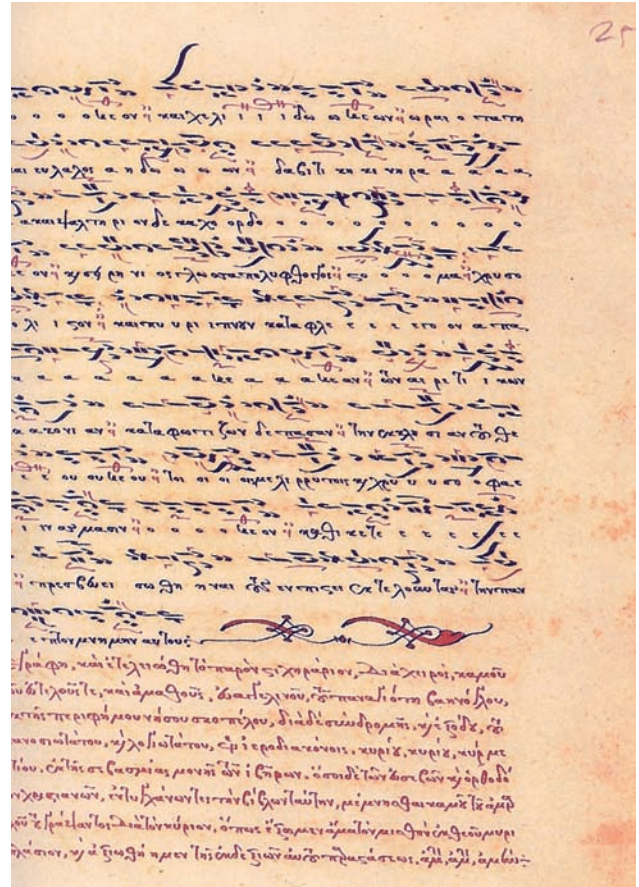
Ιωσήφ εκ Σκοπέλου (α' τέταρτο - τέλη ΙΗ' αιώνα): Ο Ιωσήφ μαρτυρείται ως γραφέας του κώδικα Συρπ1. Gr. 130 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βιέννης. Πρόκειται για Ανθολογία χρονολογημένη στα 1776.

Άνθιμος Σκοπελίτης: Τον Σκοπελίτη παπα Άνθιμο τον συναντούμε στα 1788 Ψάλτη και Εφημέριο του ναού του Πρωτάτου, σύμφωνα με μαρτυρία του π. Κων. Καλλιανού.

Γρηγόριος δάσκαλος εκ Σκοπέλου

Ευαγγελινός Σκοπελίτης - βλ.τη λεζάντα εικόνας

Ευαγγελινός Σκοπελίτης, Κολοφώνας χφ Ιβήρων 526, φ. 256α

(τέλη ΙΗ' - γ' τέταρτο ΙΘ' αιώνα): Άλλος νεώτερος εκπρόσωπος της Ψαλτικής Παράδοσης της Σκοπέλου είναι ο «Γρηγόριος δάσκαλος εκ της νήσου Σκοπέλου». Ένας Αναστασιματάριο με Ανθολογία της άλλοτε Σχολής Μανταμάδου Λέσβου αναφέρεται ως αυτόγραφο του εν λόγω Γρηγορίου, χρονολογημένο στα 1820.

Συμεών Λέσβιος: Απαντά ως Εφημέριος της Γλώσσας Σκοπέλου το 1830-1831. Αργότερα φεύγει για το Άγιον Όρος.

Αντώνιος Ιερομόναχος εξ Αγράφων: Είναι ο γραφέας του ενός μουσικού κώδικα, που ανήκει στη βιβλιοθήκη της εκκλησίας της Κοίμησης στη Γλώσσα. Τους ιερομόναχους Συμεών και Αντώνιο τους συναντούμε ως συνδρομητές στο βιβλίο: «Συλλογή Ιδιομέλων και Απολυτικίων και άλλων τινών μελών... εκδοθέντων... μεταφράσει και επιστάσια του Διδασκάλου Χουρμουζίου

Χαρτοφύλακος...», Κωνσταντινούπολη 1831².

Διονύσιος Διαμαντής ή Πασούλης Ιεροδιάκονος Ξηροποταμινός: Γλωσσιστής Ψάλτης στα τέλη του ΙΘ' αιώνα, από τον οποίο πολλοί διδάχθηκαν την τέχνη της Βυζαντινής μνηωδίας. Ο Διονύσιος διετέλεσε και ηγούμενος στην Μονή Ευαγγελισμού στη Σκιάθο³.

Σίλβεστρος Μονοκρούσης μοναχός αγιορείτης: Μαθητής των μουσικοδιδασκάλων Άνθιμου Ιεροδιακόνου Μεσολογγίτη και Κλεομένους Αθήνη, ο Σίλβεστρος ίδρυσε και λειτούργησε στη Μονή Προδρόμου Σκοπέλου Σχολή Βυζαντινής Μουσικής στα τέλη του ΙΘ' αιώνα. Μέχρι το θάνατό του στις 20 Φεβρουαρίου 1922 βοήθησε πολύ τη βυζαντινή μουσική παιδεία. Οι μαθητές του εξελίχθηκαν σε Πρωτοψάλτες πολλών ναών της χώρας, όπως οι Δημητράκης Γαλατσάνος, Αδάμ Αδάμ,

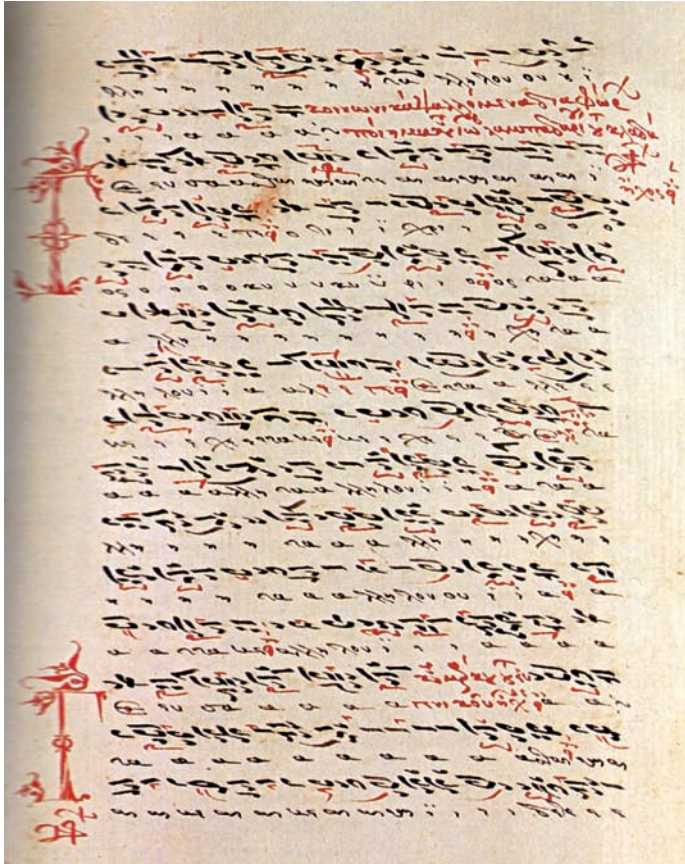
Ιωάννης Καρύδας, Πούλιος Ματσάτσος και Τριαντάφυλλος Σκυριανός, εφημέριος αργότερα, της Γέννησης του Χριστού στη Σκόπελο. Υπαρξη αυτόγραφο του Τριωδίου του Σιλβέστρου μαρτυρείται στο Ναό Φανερωμένης Σκοπέλου.

1.3.1. Ιστορικό σχεδιάσμα γύρω από την Ψαλτική Τέχνη στη Σκόπελο (ΙΗ' - αρχές Κ' αιώνα).

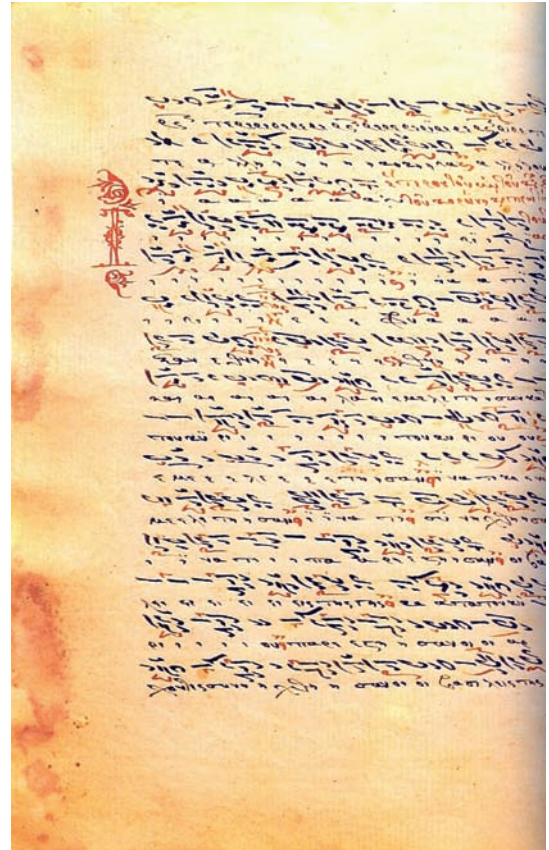
Γράφει ο π. Κωνσταντίνος Ν. Καλλιανός

Μνημόσυνο Αλεξάνδρου παπα- Νικολάου Ξανθούλη, Ιεροψάλτη.

Για την Ψαλτική τέχνη στη νήσο Σκόπελο είναι αλήθεια ότι λιγοστές ειδήσεις έχουμε μέχρι σήμερα, επειδή ελάχιστα έχουν γραφεί⁴, ώστε να μάθουμε περισσότερα σχετικά με το θέμα αυτό της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Γι αυτό κι εδώ θα αρκεστώ

Πάυλος Σκοπελίτης

Πάυλος Σκοπελίτης - βλ. λεζάντα εικόνας

στο να παρουσιάσω κάποιες ειδήσεις, κυρίως αθησαύριστες η και άγνωστες, μήπως τύχουν κάποιας επεξεργασίας από ειδικούς, ώστε να φωτιστεί κι αυτή η παράδοση της Σκοπέλου.

Από τα πρώτα τα ονόματα ιεροψαλτών που γνωρίζουμε στη Χώρα της Σκοπέλου κατά τον 18ο αι. είναι του Ευαγγελινού Παναγιώτου Βαηνόγλου, Πρωτοψάλτη στην Επισκοπή, δηλαδή στο Ναό της Γεννήσεως του Χριστού, αλλά και Νοτάριου, του ιερομονάχου Δαυίδ, τον οποίο και θεωρώ κτήτορα του ναού των Τριών Ιεραρχών της Χώρας και του Παύλου ιερέως, άγνωστο, μέχρι σήμερα, που.

Αργότερα, τον 19ο αι. έχουμε πρώτα την ίδρυση Σχολής «δια να μάθουν τα μουσικά», στο κελί της ενοριακής εκκλησίας της Παναγίας Φανερωμένης, γύρω στα 1824-25. Εκεί πιστεύω ότι μαθήτευσε και ο Γιαννιός Νικολαΐδης, Δημογέροντας, Ειρηνοδίκης και Συμ-

βολαιογράφος, μουσικό χφο του οποίου σώζεται στο αρχείο του γιατρού Δημ. Αλ. Βαλσαμάκη. Για την ιστορία σημειώνω δε, ότι ο Γιαννιός Νικολάου η Νικολαΐδης ήταν γιος του Νικολάκη Χατζησταμάτη, του γνωστού «Χατζόπουλου» του Παπαδιαμάντη. Εκείνη την εποχή βρίσκεται στη Σκόπελο ο ιερομόναχος Γρηγόριος Μήπτας, δάσκαλος στο νησί του και στη Σκιάθο, αλλά και γνώστης της Ψαλτικής και ο παπα-Συμεών από τη Λέσβο, που διαμένει στο κελί δίπλα στον όσιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη (Αηνάθανα). Αργότερα, και συγκεκριμένα μετά το 1835 στη Φανερωμένη Ψάλτη συναντούμε τον μοναχό Ευθύμιο τον Ίμβριο, αγιογράφο και διάδοχο της συνοδείας των αγιογράφων Γαλατσάνων.

Στα τέλη του 19ου αι. έρχεται κι εγκαθίσταται στη Μονή του Προδρόμου ο Γέροντας Σωφρόνιος Κεχαγιόγλου, ο οποίος προηγουμένως, με την προ-

τροπή των δύο Αλέξανδρων, Παπαδιαμάντη και Μωραϊτίδη, είχε διακονήσει ως ηγούμενος στη Μονή του Ευαγγελισμού, στη Σκιάθο. Ο Σωφρόνιος ήταν Αγιορείτης και φίλος του Αγίου Νεκταρίου. Μαζί δε με αυτόν ήλθαν στον Πρόδρομο και οι μοναχοί Σίλβεστρος Μονοκρούσης και Γαβριήλ.

Ο Σίλβεστρος, αγιορείτης μοναχός κι ο ίδιος, ήταν βαθύς γνώστης της Βυζαντινής μουσικής, αφού διετέλεσε και μαθητής του Κλεομένου Αθήνη, ίσως δε και του Ανθίμου ιεροδιακόνου του Λιάππη. Έτσι ερχόμενος στη Σκόπελο συστήνει Σχολή Βυζαντινής μουσικής στο μοναστήρι του Προδρόμου, στην οποία μαθήτευσαν αρκετοί Σκοπελίτες, όπως ο Δημητράκης Ν. Γαλατσάνος, αδελφός της μετέπειτα καθηγουμένης της Μονής του Προδρόμου Ξένης Μοναχής-πνευματικού αναστήματος του Γ. Σωφρονίου-, ο Πούλιος Ματσάτσος, ο Αδάμ Αδάμ, ο

Ιωαν. Καρύδας, αλλά και ο εφημέριος του ναού της Γεννήσεως του Χριστού της Χώρας παπα-Τριαντάφυλλος παπα-Ιωάννου Σκυριανός.

Ο Δημ. Γαλατσάνος και ο Αδ. Αδάμ πρέπει να ήσαν επιμελείς μαθητές, γιατί σώζονται κάποια χειρόγραφα τους. Πάντως ένα είναι το γεγονός, ότι η Σχολή αυτή τροφοδότησε όλα τα Αναλόγια των ενοριακών ναών της Χώρας. Έτσι, ο Γαλατσάνος ψάλλει στη Φανερωμένη, ο Ματσάτσος και ο Αδάμ στο Χριστό, ο Καρύδας στον Άγιο Σπυρίδωνα κ.λπ. Η Σχολή αυτή λειτούργησε μέχρι την κοίμηση του Γ. Σιλβέστρου, 20 Φεβρουαρίου 1922.

Στη Γλώσσα τώρα, το κεφαλοχώρι της Σκοπέλου έχουμε την παρουσία κάποιων ιερωμένων που ήσαν γνώστες της Βυζαντινής Μουσικής, όπως του ιερομονάχου Αντωνίου από τα Άγραφα, εφημερίου του ναού της Κοιμήσεως το 1833 και μετά, στα τέλη του 19ου αι. του Γλωσσιώτη ιεροδιακόνου Διονυσίου Διαμαντή η Πασούλη, που μόνασε στη μονή του Ξηροποτάμου και φυσικά του Αρχιμ. Νικηφόρου Μωραϊτάκη η παπα-Χιώτη, εφημερίου στο Ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Στη βιβλιοθήκη του ναού αυτού σώζονται χφος Μουσικός Κώδικας του Αντωνίου και πολλά έντυπα μουσικά βιβλία του Μωραϊτάκη.

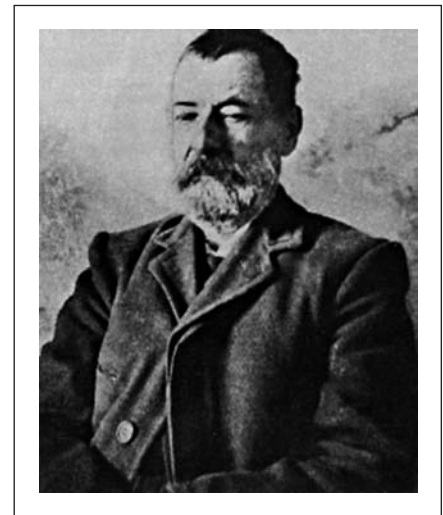
Τέλος στο Κλήμα, στην παλαιά εκκλησία των Αγίων Αναργύρων, σώζονταν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960 ένα χφο με «μέθοδο μουσικής κατά το λεσβιακό σύστημα», το οποίο σήμερα λανθάνει. Πάντως εκεί διακόνησαν ο παπα-Νικόλαος Ξανθούλης και ο παπα-Ευάγγελος Διομής, γνώστες της Βυζαντινής μουσικής.

Τέλος, το 1768 Πρωτοψάλτης στο Πρωτάτο, σύμφωνα με τα όσα μας παραδίδει ο Καισάριος Δαπόντε, ήταν ο παπα-Άνθιμος ο Σκοπελίτης. Άραγε, θα βρεθεί κάποιος ρέκτης μουσόφιλος και ζηλωτής ερευνητής να μπορέσει με σύμβουλο τα παραπάνω να μας δώσει μια πλήρη και λεπτομερή μελέτη, η οποία θα μας δώσει περισσότερα και πληρέστερα στοιχεία γύρω από την Ψαλτική παράδοση στο νησί μας;

1.4. Η Ψαλτική Παράδοση της Σκιάθου

Για την Ψαλτική Παράδοση της Σκιάθου δεν έχουμε μαρτυρίες στις χειρόγραφες μουσικές πηγές του ΙΗ΄ αιώνα. Πιθανότατα δε βρισκόταν σε παρόμοιο σημείο ακμής με εκείνο της γειτονικής Σκοπέλου. Μάλλον αρχίζει να αναπτύσσεται στα τέλη του ΙΘ΄ αιώνα και κορυφώνεται κατά το α΄ μισό του Κ΄ αιώνα, εποχή κατά την οποία δεν έχουμε πληροφορίες για την κατάσταση των Ψαλτικών πραγμάτων στη Σκόπελο.

Λόγω έλλειψης σχετικών μαρτυριών στις χειρόγραφες μουσικές πηγές, συλλέγονται στοιχεία από φιλολογικού χαρακτήρα κείμενα. Βασικός οδηγός μας είναι ο σπουδαίος σκιαθίτης μουσικός και λαογράφος Γεώργιος Α. Ρήγας, Ιερέυς και Οικονόμος, διευθυντής του «πλήρους Δημοτικού Σχολείου στη Σκιάθο» κατά την α΄ δεκαετία του Κ΄ αιώνα, γνωστός για το μνημειώδες τετράτομο έργο του «Σκιάθου Λαϊκός Πολιτισμός». Παράλληλα, η μουσική εφημερίδα «Φόρμιγγ», που εκδιδόταν κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του Κ΄ αιώνα, αποτελεί πλούσιο ταμείο πληροφοριών, ειδήσεων, μουσικολογικών

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

άρθρων και συγγραμμάτων.

Ο Ρήγας εκδίδει στα 1958 το βιβλίο Ψαλτικής «Μελωδήματα Σκιάθου, τονισθέντα μετά πάσης δυνατής ακριβείας, υπό Οικονόμου Γ. Α. Ρήγα, αρχιερατικού επιτρόπου Σκιάθου». Στα Προλεγόμενα του έργου ο φιλόμουσος λευίτης παρέχει πλούσιες, άμεσες και έμμεσες, πληροφορίες για τη διατήρηση της γνήσιας Εκκλησιαστικής Μουσικής στο νησί, για τη διάσωσή της και για τους φορείς αυτής της παράδοσης. Γράφει: «Εις μελέτην μου, δημοσιευθείσαν προ ετών (κατά το 1907) εν τη τότε εκδομένη μουσική εφημερίδι "Φόρμιγγι", έγραψα και υπεστήριξα ότι οι εν Σκιάθω... δυνάμεθα να καυχώμεθα ότι κρατώμεν τι άφθαρτον και ακέραιον εκ των της αρχαιότητος και εις τα ζητήματα της εκκλησιαστικής τυπικής διατάξεως και εις τα εκκλησιαστικά μελωδήματα και προπάντων τα ειρμολογικά. Ο δε αεί-

μνηστος Αλέξανδρος Μωραϊτίδης εις απάντησίν του προς τα όσα εγώ τότε έγγραψα... γράφει ότι η διάσωσης τούτων οφείλεται εις το γεγονός ότι «εν Σκιάθω ήκμαζε και έθαλλεν ευαγέστατον Κοινόβιον, η Ευαγγελίστρια, όπου η ακολουθία εψάλλετο κατά την ιεράν παράδοσιν, ην εξ Αγίου Όρους, σπόθεν ώρμηγνο οι σεπτοί αυτού κτίτορες, είχαν φέρει μεθ' εαυτών και μεταδώσει εις την νήσων την ευλαβητικήν και φιλακόλουθον». Πρέπει δε ήδη συμπληρωματικώς να προσθέσω ότι, κατά τα τέλη του δεκάτου ογδόου και τας αρχάς του δεκάτου ενάτου αιώνος έζησαν και ήκμασαν οι λεγόμενοι 'κολυβάδες', οι επιφανέστεροι και ευλαβέστεροι και εκλεκτότεροι των τότε κληρικών, εν οίς συγκαταριθμούνται Αθανάσιος ο Πάριος, Νικηφόρος ο Χίος, Νικόδημος ο Αγιορείτης, ο άγιος Μακάριος ο Κορίνθου και πλείστοι άλλοι, γνωστοί δια την συντηρητικότητα αυτών εις πάντα τα παραδεδομένα εκ της αρχαιότητος εκκλησιαστικά έθιμα. Αρκετοί δε εξ αυτών πατέρες, όταν οι κολυβάδες εξεδιώχθησαν εξ Αγίου Όρους, κατέφυγον και εγκατεστάθησαν εις την ακμάζουσαν τότε εν Σκιάθω ιεράν της Ευαγγελιστρίας μονήν συναποκομίσαντες μεθ' εαυτών και τα πολλά αυτών βιβλία και τα αγιορείτικα έθιμα της εκκλησιαστικής ακολουθίας, αλλά και τα αγιορείτικα μελωδήματα. Διά τον λόγον αυτόν μελωδήματά τινα διασωζόμενα εν Σκιάθω αποκαλούνται εισέτι «κολυβάδικα»... Τοιουτοτρόπως... το ιερόν της Σκιάθου Κοινόβιον της Ευαγγελιστρίας μετελαμπάδευσεν εις ολόκληρον την εκκλησιαστικήν ζωήν της νήσου... αρχαίας τυπικάς διατάξεις εις

τας εκκλησιαστικές ακολουθίας και τελετάς (...), αλλά και... πολλά μελωδήματα αρχαία, άτινα ή είναι εντελώς άγνωστα εις τας άλλας εκκλησίας, ή διαφέρουσι κατά πολύ από τα εν τω Ειρμολογίω και τοις λοιποίς βιβλίοις περιεχόμενα. Τα αρχαία ταύτα μελωδήματα παρέλαβον και εγώ εκ του στόματος των παλαιότερων και προ πάντων των αειμνήστων, Αρχιμανδρίτου Ανδρέου Μπούρα και των δύο Αλεξάνδρων, Παπαδιαμάντη και Μωραϊτίδου.»

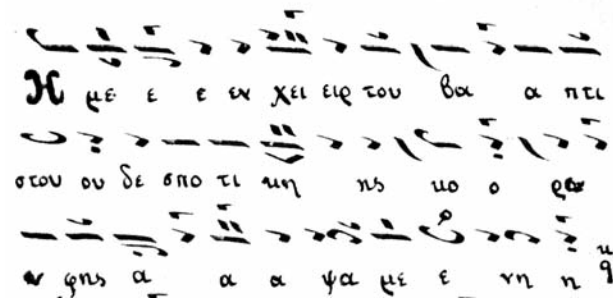

Ο Άγιος Αθανάσιος Πάριος,
εκ των Κολυβάδων

Ουσιαστικά, αυτό το οποίο συμπεραίνεται αβίαστα απ' το παραπάνω κείμενο είναι, ότι η Ψαλτική Παράδοση της Σκιάθου, ήδη από τα τέλη του ΙΗ' αιώνα, επηρεάστηκε αμεσότατα απ' την αγιορείτικη, της οποίας το τυπικό και τα μουσικά μέλη υιοθέτησε. Ο κα-

θηγητής της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. Ανέστης Κεσελόπουλος στο περισπούδαστο έργο του «Η Λειτουργική Παράδοση στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη» εξετάζει την αποτύπωση της λειτουργικής τάξης και του τελετουργικού τυπικού στο έργο του Παπαδιαμάντη, κυρίως δε τις επιδράσεις από το μοναστικό τυπικό: «Επιδράσεις από το αγιορείτικο τυπικό καταφαίνονται και σε διηγήματα που έχουν ως σκηνητικό τους όχι μόνο χώρους μοναστηριακούς αλλά εκκλησίες και εξωκκλήσια της Σκιάθου. Το ψάλσιμο όλων των τροπαρίων κατά τη Λιτή και η ανάγνωση του ψαλμού 'Ευλογήσω τον Κύριον...', που διάβασε ο κυρ Αλεξάνδρης ο Ψάλτης στο τέλος της θείας Λειτουργίας 'Στο Χριστό στο Κάστρο' μαρτυρούν τις επιδράσεις του αγιορείτικου τυπικού στις σκιαθίτικες ακολουθίες. Ακριβείς επίσης αποτυπώσεις της εκκλησιαστικής τάξεως και του αγιορείτικου τυπικού μαρτυρούνται και όταν ο Παπαδιαμάντης περιγράφει βαθύ Όρθρο με λειτουργία και μνημόσυνο κατά την εκταφή νεκρού. Εψάλαμεν τον Αωμμον, όπως συνηθίζεται εις το Άγιον Όρος, και τον Θεσπέσιον εκείνον κανόνα του Θεοφάνους, το Εν ουρανίοις θαλάμοις... Το Άγιον Όρος με τη λατρευτική του παράδοση έτρεφε το λειτουργικό ζήλο των Σκιαθιτών και τους οδηγούσε σε ανάλογη λειτουργική συμπεριφορά. Επιδράσεις ωστόσο διακρίνονται όχι μόνο από το μοναστικό λειτουργικό τυπικό αλλά και από τις άλλες μοναστικές συνήθειες. Στην 'Εξοχική Λαμπρή' για παράδειγμα, όχι μόνο ο χρόνος και το τυπικό της ακολουθίας αλλά και ο τρόπος που καλούνται οι πιστοί σ' αυτήν είναι

Εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάν. τὸν Δαμασκητὸν
 Ποίημα Ἁγίου Σεραφείμ
 Μελοποιηθὲν ὑπὸ Κ. Χαμελλαρίδου.
 Ἦχος ἰβ' Πα

Μελοποίηση Κων

μοναστικός. Ο μπαραμπ' Αντώνης κατασκευάζει πρόχειρο σήμαντρο από στερεό ξύλο καρδιάς και με το πλήκτρο -σαν το τάλαντο των μοναχών- περιερχόταν τα καλύβια για να ξυπνήσει τους χωρικούς. Τέλος στο διήγημα «Η Ντελφουφέρω», πλάι στις πυκνές αναφορές στο τυπικό και στην υμνολογία της ακολουθίας των Χριστουγέννων, γίνεται λόγος και για το θεσμό του "κανονάρχου" ή "κανονάρχη", που πηγαινοερχόταν από το ένα Ψαλτήρι στο άλλο με το Μηναίο ανοικτό κανοναρχώντας... τα λόγια των ύμνων πριν τα ψάλλουν οι Ψάλτες. Όπως είναι γνωστό, σήμερα ο θεσμός τους κανονάρχη έχει παραμείνει εν χρήσει στην τελετουργία των ακολουθιών των μονών του Αγίου Όρους.»

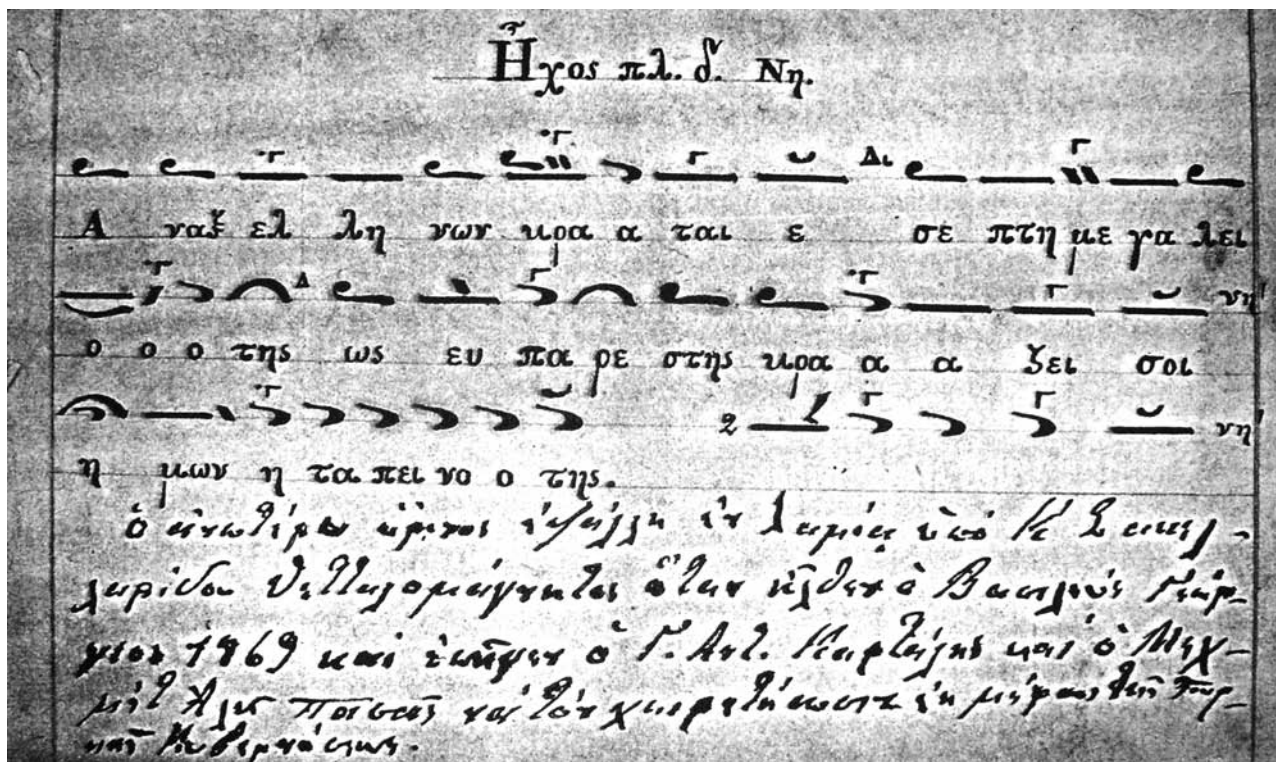
Όμως, ο Ρήγας παρέχει και πολυτιμότερες ιστορικές πληροφορίες για τους

εκπροσώπους της Ψαλτικής Τέχνης στη Σκιάθο: «Το βιβλίον κατά καθήκον επιβεβλημένον αφιερούται εις την μνήμην Αλυτίου, Διονυσίου και Ιερεμίου των ιερομονάχων, Ανδρέου Μπούρα του Αρχιμανδρίτου και των δύο Αλεξάνδρων, Παπαδιαμάντη και Μωραϊτίδου, εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης, ήτις οφείλεται εις αυτούς, καθόσον ούτοι ιδίως συνετέλεσαν εις την μέχρις ημών διάσωσιν των εν τω ανά χείρας βιβλίω περιεχομένων ιερών μελουρημάτων. Εξ αυτών ο μεν Αλύτιος, αδελφός του Λογιωτάτου Επιφανίου Δημητριάδου, εχρημάτισεν ηγούμενος του ιερού της Σκιάθου Κοινοβίου της Ευαγγελιστριάς κατά τους χρόνους της επαναστάσεως. Ο δε Διονύσιος, ανεψιός αυτού, γνωστός εν Σκιάθω ως ο κατ' εξοχήν Γέροντας... ήτο... ο τελευταίος των κολυβάδων. Τούτων διάδοχος ήτο ο πράος

και γλυκός ιερομόναχος Ιερεμίας, πιστός και πειθήνιος ακόλουθος πάντοτε του Διονυσίου. Αλλ' όχι ολιγώτερον συνετέλεσαν εις την διάσωσιν των αρχαίων εκκλησιαστικών παραδόσεων ο τε Αρχιμανδρίτης Ανδρέας Μπούρας, ο μουσοτραφής και εύμολπος και ζηλωτής της Σκιάθου υπέρ την εικοσιπενταετίαν εφημέριος, ως και η πλειάς των Αλεξάνδρων, Παπαδιαμάντη και Μωραϊτίδου, των δύο αυτών της Σκιάθου εγκαλλωπισμάτων.»

Μία πρόχειρη ομολογουμένη έρευνα στις χειρόγραφες μουσικές πηγές, σχετικά με τα ανωτέρω πρόσωπα, δεν απέφερε καρπούς. Μόνο για τον αρχιμανδρίτη Ανδρέα Μπούρα επισημάνθηκε ένα μάλλον ασήμαντο στοιχείο: Σε κώδικα της συλλογής Merlier (γύρω στα 1800) παρεμβάλλεται ένα φύλλο με νεώτερη καταγραφή μέλους και τη σημείωση «Εγράφησαν διά χείρας Ανδρέου Γεωρ. Μπούρα κυρίου του βιβλίου τούτου. Εν Σκιάθω τη 27 Αυγούστου 1886». Μάλιστα, στον ίδιο κώδικα υπάρχει και άλλο παλαιότερο κτητορικό σημείωμα, εξαιρετικά ενδιαφέρον: «Εν Σκιάθω την 22 Οκτωβρίου 1872. Ο γράψας Γεώργιος Παπαδιαμάντης», το οποίο επιβεβαιώνει τη σκιαθίτικη προέλευση του κώδικα.

Το 1903 ιδρύθηκε στη Σκιάθο ο «Σύλλογος των Φιλομούσων», ο οποίος ανέπτυξε στο νησί μέγιστη δραστηριότητα και για την Ψαλτική. Ένας άδηλος αρθρογράφος με το ψευδώνυμο «Παρεπίδημος» απέστειλε εκτενή ανταπόκριση στην εφημερίδα «Φόρμιγξ». Μεταφέρουμε εδώ μια μόνο εξαιρετικά ενδιαφέρουσα παράγραφο: «Την διοίκησιν του Συλλόγου έχει αναλάβει ομοφώνω ψήφω των μελών αυτού

Υποδοχή Βασιλέως Κων

ο φιλόμουσος και λίαν ευπαιδευτος κληρικὸς ο Παν. Αρχιμανδρίτης Ανδρέας Μπούρας, την δε γραμματείαν ο μουσικολόγος διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Σκιάθου κ. Γεώργιος Α. Ρήγας.»

Η σπουδαιότατη μαρτυρία του Ρήγα μας οδηγεί στις αρχές του Κ' αιώνα, όταν «η πλειάς των Αλεξάνδρων, Παπαδιαμάντη και Μωραϊτίδου» μεταφέρει την «κολυβάδικη» Ψαλτική στην Αθήνα και γίνεται πόλος έλξης φιλακόλουθου και φιλόμουσου εκκλησιάσματος. Ο Κων. Ψάχος σε χρονογράφημά του στην «Φόρμιγγα» μαρτυρεί: «Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης δεν είναι μόνον αριστοτέχνης εν τω γράφειν, ἀλλ' είναι... και καλός ιεροψάλτης. Είναι πολλά έτη τώρα, ἀφ' ότου ο θαυμάσιος αυτός άνθρωπος ψάλλει τακτικά εν ταπεινῷ ιδιωτικῷ ναϊδριῷ, τιμωμένῳ ἐπ' ονόματι του Προφήτου Ελισσαίου εις τον περίβολον οικίας τινός παρά τον Παλαιόν στρατώνα. Το

Ναϊδριον αυτό, δεν αφήνει μεγάλην εορτήν, χωρίς να τελέσει αγρυπνίαν μέχρι πρωίας κατά τας διατάξεις τας τυπικάς του Αγίου Όρους... Ο Παπαδιαμάντης ευρίσκειται πάντοτε εις την θέσιν του. Απέναντί του εις τα αριστέρα ψάλλει, τακτικῶτα εις τας ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης, ο διάσημος ωσαύτως διηγηματογράφος, Αλέξανδρος και αυτός, ευσεβής και ως τον Παπαδιαμάντην εκ Σκιάθου. Είναι οι δύο Διόσκουροι της νεωτέρας λογοτεχνίας, ἀλλά πιστοί εξ ίσου εις τας αγρυπνίας του Προφήτου Ελισσαίου.» Και πάλι στη «Φόρμιγγα» ο Ιωάννης Τσώκλης αφιερώνει στον Παπαδιαμάντη το άρθρο του «Ο Πρακτικός Ψάλτης Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης», γραμμένο μετά το θάνατο του Παπαδιαμάντη στις 3 Ιανουρίου του 1911: «Πάντα τα προς διεξαγωγήν μιάς ταιτιάς ολονυκτίου ακολουθίας, τυπικάί δηλονότι διατάξεις και εκκλησιαστικά μέλη, ήσαν γνωστότατα εις τον Παπα-

διαμάντην. Το τυπικόν λεγόμενον του Αγίου Σάββα, το διαλαμβάνον συν τοις άλλοις λεπτομερώς και τας τυπικάς διατάξεις των ολονυκτίων τούτων ακολουθιών, εγνωρίζεν εκ μνήμης ο Παπαδιαμάντης εν όλαις αυτού ταις λεπτομερείαις. Τα ιδιόρρυθμα και ποικίλα των Πολυελαίων, των επιλεγμένων 'Εκλογών', μέλη, ως και τα εξ ίσου ιδιόρρυθμα και όλως άγνωστα τω μουσικῷ κόσμῳ των πόλεων "Προσόμοια" του Αγιορειπτικού τρόπου, ταύτα πάντα ήσαν τόσο θαυμασίως πιστώως αποτυπωμένα εις το ους του Παπαδιαμάντη...»

Από την άλλη πλευρά, ο άλλος Αλέξανδρος, ο Μωραϊτίδης, εκτός από την ιεροψαλτική θητεία του ως Λαμπαδάριος του Παπαδιαμάντη στον Άγιο Ελισσαίο, συμβάλλει και με έναν άλλο τρόπο στον εμπλουτισμό της Ψαλτικής Παράδοσης της εποχής του. Μετά την κουρά μοναχού που έλαβε στις 16 Σεπτεμβρίου 1929, ως μοναχός Ανδρόνι-

κος πλέον, καταγίνεται με την υμνογραφία. Είναι γνωστές δεκαεννέα Ακολουθίες με Παρακλητικούς Κανόνες, τις οποίες συνθέτει και αφιερώνει - «γράμματα και μέλος»- σε ποικίλους Αγίους.

Τέλος, η αίγλη της σκιαθίτικης Εκκλησιαστικής Μουσικής και ο μεγάλος βαθμός εκτίμησης, που απολάμβανε, κατοπτρίζεται και στο γεγονός, ότι η «Φόρμιγξ» φιλοξένησε πολλά άρθρα και μελέτες των σκιαθιτών εκπροσώπων της Ψαλτικής Τέχνης. Σημαντικότερα είναι του Μωραϊτίδου, «Ψάλται και Κανονάρχαι» (Επισημάνσεις για την έλλειψη Ψαλτών στην ύπαιθρο), του Παπαδιαμάντη «Φωνή Αύρας Λεπτής» (Πως πρέπει να ψάλλουμε), «Οποῖον Κελαδῶσιν!» (Σε ποιον αναπέμπεται η Ψαλτική τέχνη), «Αποσπάσματα Σκέψεων» (Α΄: Η μουσική και τα Ευαγγέλια και Β΄: Ο εθνικός χορός και η μουσική) και του Ρήγα «Διαστήματα» (Μελέτη για τα μουσικά διαστήματα των κλιμάκων της Εκκλησιαστικής Μουσικής) και «Η Ορθή Μελωδία των Απολυτικών...» (Τοποθετήσεις για τον ορθό τρόπο ψαλμώδησης κάποιων Προσομοίων τροπαρίων). Στη Φόρμιγγα δημοσιεύθηκαν και δυο αφιερώματα στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη: του Ψάχου Κωνσταντίνου, «Χρονογράφημα - Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης» και του Ιωάννου Τσώκλη, «Ο Πρακτικός Ψάλτης Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης».

1.5. Άλλοι Μάγνητες Εκπρόσωποι της Ψαλτικής Τέχνης.

Κωνσταντίνος Σακελλαρίδης Θεταλομάγνης (1835 - 1890): Ο Κωνσταντίνος Θεταλομάγνης είναι ένας

νεώτερος μελουργός με αξιόλογη δραστηριοποίηση σε πολλούς τομείς. Υπήρξε φιλόλογος, ιατρός, σχολάρχης και δημοσιογράφος. Τα παιδικά του χρόνια πέρασε στην Κωνσταντινούπολη, όπου μαθήτευσε στον Άρχοντα Πρωτοψάλτη του Οικουμενικού Θρόνου Γεώργιο Βιολάκη. Στη συνέχεια, ήρθε στην Αθήνα για σπουδές ιατρικής και φιλολογίας και έπειτα ως δημοσιογράφος ήρθε στο Βόλο, όπου εργάστηκε στην εφημερίδα «Θεσσαλία», από της στήλης της οποίας πολέμησε με σφοδρότητα την εισαγωγή τρίφωνης δυτικής μουσικής στην Εκκλησία. Παράλληλα, υπήρξε λαμπρός μουσικός και μουσικολόγος της Εκκλησιαστικής Μουσικής, γι' αυτό και διετέλεσε Πρόεδρος του «Εκκλησιαστικού Μουσικού Συλλόγου Αθηνών».

Εξέδωσε ένα Θεωρητικό της Ψαλτικής Τέχνης και μία προσεγμένη επανέκδοση του κλασικού Αναστασιματαρίου του Πέτρου Πελοποννησίου. Αλλά, και το προσωπικό του μελοποιητικό έργο δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητο. Αναφέρεται η σύνθεση δύο Πολυελέων, πολλών Στιχηρών και Δοξαστικών και μιας πεντάδας Χερουβικών της εβδομάδας, όμως, δε γνώρισε ευρεία διάδοση στις χειρόγραφες μουσικές πηγές. Σημαντικός κώδικας, όπου απαντούν συγκεντρωμένες οι μελοποιήσεις του, είναι ο Παντελεήμονος 1028, γραμμένος περί τα μέσα του 10' αιώνα από έναν άδηλο, δυστυχώς, μαθητή του. Μελοποιήσεις του Κωνσταντίνου φυλάσσονται σήμερα και στη βιβλιοθήκη των Τριών Ιεραρχών στο Βόλο.

Ο Σακελλαρίδης αναφέρεται και ως δάσκαλος της Ψαλτικής Τέχνης στα Ιερο-

σόλυμα. Δίδαξε το σύστημα της Νέας Μεθόδου σημειογραφίας, πιθανότατα και της προγενέστερης, δεδομένου ότι ευδοκίμησε και ως εξηγητής της παλαιάς στενογραφικής σημειογραφίας. Όμως, πολύ νωρίς, στις 20 Ιουλίου 1890, ο μουσικός κόσμος της Ελλάδας θρήνησε τον απρόσμενο θάνατό του σε ηλικία 45 ετών.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρεσβυτέρου Κων. Καλλιανού, *Σχέσεις Σκοπέλου και Αγίου Όρους (17ος - 19ος αι.) - (Μια πρώτη προσέγγιση στο θέμα)*, Αθήνα 1996. Ανάτυπον εκ του περιοδικού «ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ» [Έτος ΜΕ' (1996)], σ. 27.

2. Η πληροφορία από τον π. Κων. Καλλιανό.

3. Ιω. Ν. Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα Α΄, Ιστορία της Σκιάθου*, σελ. 246.

4. Κάποιες ειδήσεις βλ. π. Κων. Ν. Καλλιανού, *Σχέσεις Σκοπέλου και Αγίου Όρους*, ανάτυπο από το περιοδικό *Εφημέριος*, Αθήνα 1996. Του ίδιου, *Σχεδιάσμα για την κατάσταση της Παιδείας στη Σκόπελο στην Τουρκοκρατία έως το 1832*, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. 5 (1983), σελ. 87-94. Του ίδιου, *Γλώσσα Σκοπέλου. Σελίδες από την ιστορία και τη Λαογραφία της Θεσσαλικής Ημερολογίου*, τ. 41 (2002), σελ. 47-80.

Πατάπιου Μοναχού Καυσοκαλυβίτη, *Περί του ιερομονάχου Δαυίδ του Σκοπελίτη*. Ανακοίνωση σε Συνέδριο στην Υπάτη. Πρακτικά υπό έκδοση. Κων Χ. Καραγκούνη, *Η Ψαλτική Παράδοση της Σκοπέλου - Μία πρώτη προσέγγιση*. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμος 43 (2003), σελ. 136-140.

Χειρόγραφες Μουσικές Πηγές της Δεύτερης Περιόδου Ακμής της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία (Κ' αιώνας).

Γράψαμε ήδη σε προηγούμενη ευκαιρία ότι οι μουσικές πηγές του Κ' αιώνα είναι συνήθως μουσικά Τετράδια Ιεροψαλτών, αντίγραφα παλαιότερων Τετραδίων των δασκάλων τους, τα οποία αναπαράγουν για πρακτικούς λόγους, διδακτικούς και Ψαλτικούς. Τα χειρόγραφα αυτά δεν έχουν την αισθητική των παλαιών κωδίκων. Απουσιάζουν τα περίτεχνα και πολύχρωμα επίτιπλα κοσμήματα, τα κεφαλαιογράμματα και οι μινιατούρες, γενικά, τα έργα γίνονται ολοένα απλούστερα και ακαλαισθητά. Υπενθυμίζεται, επίσης, ότι είναι γραμμένα σε κόλλες αναφοράς ή μαθητικά τετράδια με νεώτερα πρόχειρα μέσα, όπως μολύβια, πένες, στυλό, ακόμη και μαρκαδόρους, ενώ πολλές φορές είναι πολύχρωμα (μπλε ή μαύρα σημάδια, κόκκινα ή πράσινα γράμματα και ισοκρατήματα). Μόνο ο γραφικός χαρακτήρας του γραφέα διασώζει μερικές φορές την αισθητική των Τετραδίων αυτών. Από την άλλη πλευρά, επειδή γίνεται καθημερινή χρήση τους στο

Ψαλτήρι, συνήθως, είναι πολύ φθαμένα και ρυπομένα, αφού συνήθως στερούνται της σκληρής στάχωσης και των θυληκωτήρων, που προφύλαγαν τα παλαιά δερματόδετα χειρόγραφα. Το φαινόμενο είναι πανελλήνιο και δεν άφησε ανεπηρέαστη τη Μαγνησία, παύει δε εντελώς κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες, όταν εμφανίζεται η δυνατότητα φωτοαντιγραφικής αναπαραγωγής των μελών.

Κάθε τέτοιο Τετράδιο αποτελεί συμπλήμα αντιγραφών εκλεκτών συνθέσεων νεώτερων μελουργών, πολλές φορές από εκδοθέντα βιβλία. Παρόλα αυτά, είναι πολύτιμα για την τοπική Ψαλτική Παράδοση -ιδίως τα παλαιότερα-, γιατί πολλές φορές ανθολογούν σπουδαία έργα Μαγνήτων μελουργών, άγνωστων τις περισσότερες φορές, σύγχρονων ή λίγο προγενέστερων του χρόνου γραφής των Τετραδίων, ενώ άλλοτε παραδίδουν ενδιαφέροντες κολοφώνες με ιστορικά στοιχεία των ίδιων των γραφέων ή λεπτομέρειες για τους δασκάλους τους.

Την τελευταία δεκαετία, προσωπική έρευνα έφερε στο φως ένα σημαντικό αριθμό τέτοιων κωδίκων, κάποιοι από τους οποίους -όπως θα φανεί παρακάτω- είναι πολυτιμότεοι και μοναδικοί. Περιέχουν αξιόλογες προσωπικές μελοποιήσεις Μαγνησιωτών μελουργών, κλασσικού ή νεώτερου ύφους, πρωτότυπες και ευφάνταστες, που, δεν είναι καθόλου υπερβολή να ειπωθεί, ότι θα τις ζήλευαν ακόμη και Πατριαρχικοί Ψάλτες.

Όσα από τα έργα αυτά έχουν επισημανθεί, θα παρουσιαστούν στην αμέσως επόμενη ενότητα, η οποία αφορά στη πρόσωπα που διαμόρφωσαν την Ψαλτική Παράδοση στη Μαγνησία κατά τον Κ' αιώνα. Στα στοιχεία που παρατίθενται για κάθε Ιεροψάλτη και μουσικοδιδάσκαλο θα γίνεται ειδική μνεία του κωδικογραφικού - αντιγραφικού του έργου και θα επισημαίνονται οι σημαντικότερες πληροφορίες που αντλούνται από αυτό.

Διαμόρφωση της Ψαλτικής Παράδοσης στη Μαγνησία κατά τον Κ' αι.

Η καταγραφή της Ψαλτικής Παράδοσης του Βόλου κατά τον Κ' αιώνα είναι έργο σχετικά εύκολο, επειδή χρονικά βρισκόμαστε κοντά στις πηγές πληροφόρησης και ζουν ακόμη αρκετοί απόγονοι Ιεροψαλτών, οι οποίοι μπορούν να μας παρέχουν προφορικές μαρτυρίες ή να μας παραχωρήσουν ηχητικό και οπτικό υλικό από τα οικογενειακά τους κειμήλια. Ακόμη, έχουμε στα χέρια μας τέσσερα σπουδαία βοηθήματα, τα οποία ερευνήσαμε, προκειμένου να συλλέξουμε γραπτές μαρτυρίες, πέρα από όσες προφορικές κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε. Τα έργα αυτά, χωρίς να είναι πάντοτε απόλυτα διαφωτιστικά,

απετέλεσαν σημαντικές πηγές πληροφοριών, οι οποίες, διασταυρούμενες με κριτικό μάτι, βοήθησαν κυρίως στη χωροχρονική τοποθέτηση προσώπων και γεγονότων.

Πρόκειται για: α) Το μνημειώδες για την εποχή του έργο του Παναγιώτη Σ. Αντωνέλλη, *Η Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική. Ιστορική ανασκόπησης και εξέλιξης κατά τους καθ' ημάς χρόνους*, Αθήνα 1956, το οποίο συγκεντρώνει όλους τους εν ενεργεία Ιεροψάλτες του Ελλαδικού χώρου, περιγράφοντας, άλλοτε συνοπτικά και άλλοτε εν εκτάσει, το έργο, τη δράση και τη θητεία τους στα Αναλόγια. β) Το *Επίτομο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της*

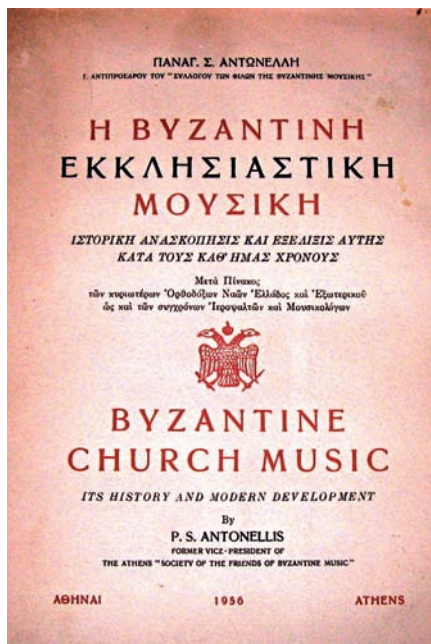
Βυζαντινής Μουσικής της Ολυμπίας Τολίκα, Αθήνα 1993, στο οποίο έχει μεγάλη συμβολή ο Μανώλης Χατζημάρκος και ως εκ τούτου παρατίθεται μεγάλη ποσότητα πληροφοριών, που αφορούν τη Μαγνησία. γ) Το πολύ αξιόλογο για τα νεώτερα στοιχεία που παραδίδει τρίτομο έργο του Φίλιππου Αθ. Οικονόμου, *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία - Ιστορικομουσικολογική Μελέτη*, που εκδόθηκε διαδοχικά στο Αίγιο κατά τη δεκαετία του '90. Και δ) το επτάτομο *Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής, από τον Ορφέα έως σήμερα*, που εξέδωσε ο Τάκης Καλογερόπουλος στα τέλη της δεκαετίας του '90, το οποίο για τη Μαγνησία στηρίζεται στο Λεξικό της Τολίκα, αλλά παρέχει και αρκετές ακόμα λεπτομέρειες, που αφορούν κυρίως τη χρονική περίοδο μεταξύ των δύο εκδόσεων.

Ωστόσο, η προσπάθεια συγκέντρωσης, ταξινόμησης και παρουσίασης του σχετικού υλικού είναι επίπονη, αφού τα στοιχεία που καταφθάνουν σε μας είναι πάρα πολλά και ίσως όχι τόσο καλά φιλτραρισμένα από το χρόνο. Είναι περιπτώ, βέβαια, να γραφεί εδώ, ότι η έρευνα τώρα ξεκινά...

1.1. Τα Πρόσωπα (Πρωτοψάλτες - Λαμπαδάριοι-Μουσικοδιδάσκαλοι).

1.1.1. Χρονική Παρουσίαση

Στη συνέχεια, γίνεται μια προσπάθεια να παρουσιαστούν σε χρονική σειρά τα πρόσωπα ονομαστών ή λιγότερο γνωστών μουσικοδιδασκάλων και Ιεροψαλτών, που υπηρέτησαν και με ποικίλους τρόπους προήγαγαν την

Βιβλιογραφία για την Ψαλτική Παράδοση της Μαγνησίας

Βιβλιογραφία για την Ψαλτική Παράδοση της Μαγνησίας

Βιβλιογραφία για την Ψαλτική Παράδοση της Μαγνησίας

Ψαλτική Τέχνη στο Βόλο και τις γύρω περιοχές κατά την εξεταζόμενη περίοδο, όσα η μέχρι τώρα έρευνα κατόρθωσε να συγκεντρώσει. Εδώ πρέπει να διευκρινιστεί, πως παρότι αναφερόμαστε στον Κ΄ αιώνα, πολλά πρόσωπα έχουν γεννηθεί στο β΄ μισό της ΙΘ΄ εκατονταετίας, όμως η περίοδος ακμής τους σαφέστατα προσδιορίζεται μέσα στον επόμενο αιώνα. Ακόμη, επειδή, όπως είναι αυτονόητο, το υλικό είναι διαρκώς παραγόμενο και ανανεούμενο, ετέθη το έτος 1940 ως συμβατικό τελικό όριο γέννησης των συμπεριληφθέντων εδώ Ιεροψαλτών.

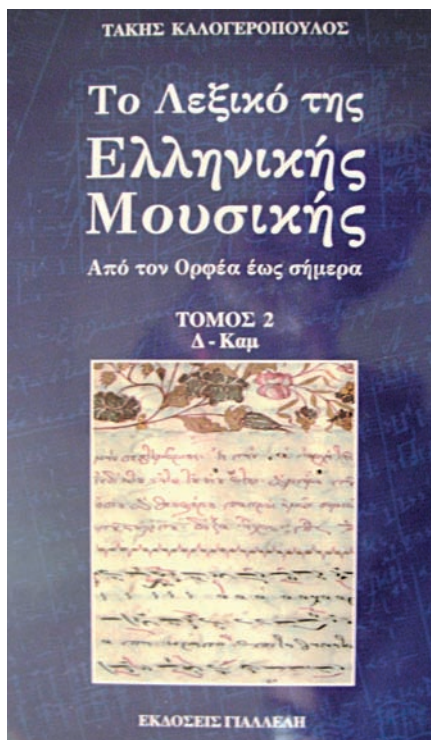
Εκ των προτέρων ζητούμε συγγνώμη για την ανισομέρεια των πληροφοριών και για όσα σημαντικά πρόσωπα και πράγματα μας διέφυγαν. Επιφυλασσομάστε για το μέλλον...

Ψυχούλης Γεώργιος (1846 - 1926):

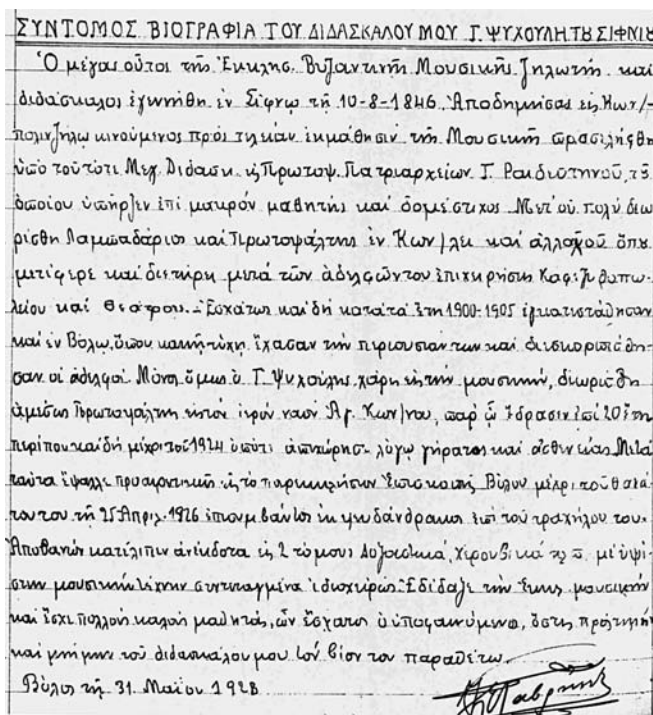
Μια από τις σπουδαιότερες προσωπικότητες της Ψαλτικής Τέχνης, που κατά την ώριμη περίοδο της ζωής του έδρασε στη Μαγνησία, επηρεάζοντας ολόκληρο τον Κ΄ αιώνα, είναι ο Ιεροψάλτης Γεώργιος Ψυχούλης ο Σίφνιος.

Η Ψαλτική παράδοση της περιοχής ίσως να ήταν τελείως διαφορετική, αν δεν είχε γίνει το πέρασμα του Ψυχούλη από τα μέρη μας. Ο σπουδαίος αυτός μελουργός θα μας ήταν τελείως άγνωστος, αν ο μαθητής του Κωνσταντίνος Γαβρίνης, λογιστής και Ιεροψάλτης από την Τσαγκαράδα, δεν παρέδιδε ένα σαφέστατο βιογραφικό σημείωμα και πολλές ακόμη σημειώσεις στα μουσικά του αυτόγραφα Τετράδια. Μεταφέρουμε εδώ αυτούσιο το κείμενο.

«Ο μέγας ούτος της Εκκλησιαστικής Βυζαντινής Μουσικής ζηλωτής και διδάσκαλος εγεννήθη εν Σίφνω τη 10-8-1846. Αποδημήσας εις Κων/πολιν ζήλω κινούμενος προς τελείαν εκμάθησιν της Μουσικής προσελήφθη υπό του τότε Μεγ. Διδασκ. και Πρωτοψ. Πατριαρχείων Γ. Ραιδεστηνού, του οποίου υπήρξε μαθητής και δομέστικος. Μετ' ου πολύ διορίσθη Λαμπαδάριος και Πρωτοψάλτης εν Κων/λει και αλλαχού, όπου μετέφερε και διετήρηματά των αδελφών του επιχείρηση Καφεζυθοπωλείου και Θεάτρου. Εσχάτως και δη κατά τα έτη 1900-1905 εγκατεστάθησαν και εν Βόλω, όπου κακή τύχη

Βιβλιογραφία για την Ψαλτική Παράδοση της Μαγνησίας

1846 - Ψυχούλης Γεώργιος - Βιογραφικό Σημείωμα υπό Κ

έχασαν τηνπεριουσίαν των και διεσκορπίσθησαν οι αδελφοί. Μόνος όμως ο Ψυχούλης, χάρη εις την μουσικήν, διωρίσθη αμέσως Πρωτοψάλτης εις τον ιερόν ναόν Αγ. Κων/νου, παρ' ω έδρασεν επί 20 έτη περίπου και δη μέχρι του 1924, οπότε απεχώρησε λόγω γήρατος και ασθενείας. Μετά ταύτα έψαλλε προαιρετικώς εις το παρεκκλήσιον της Επισκοπής Βόλου μέχρι του θανάτου του τη 25 Απριλ. 1926 επισυμβάντος εκ ψευδάνθρακος επί του τραχήλου του. Αποθανών κατέλιπεν ανέκδοτα εις 2 τόμους Δοξαστικά, Χερουβικά κλπ με υψίστην μουσικήν τέχνην συντεταγμένα ιδιοχείρως. Εδίδαξε την Εκκλ.μουσικήν και έσχε πολλούς καλούς μαθητάς, ων έσχατος ο υποφαινόμενος, όστις προς τιμήν και μνήμην του διδασκάλου μου τον βίον παραθέτω. Βόλος, τη 31 Μαΐου 1928. Κων. Γαβρίνης.»

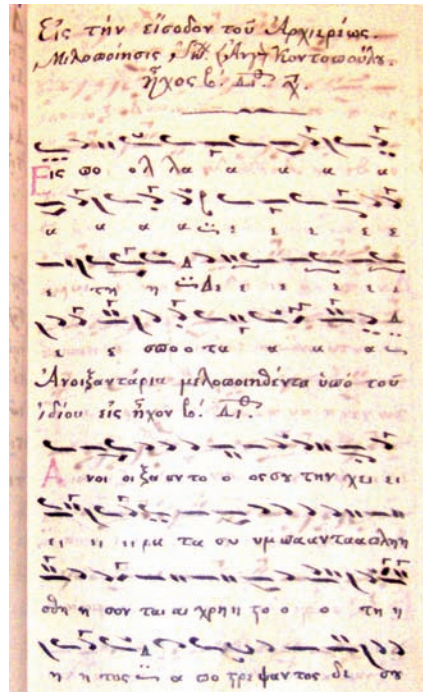
Ο Γεώργιος Ψυχούλης αναφέρεται ως εποπτεύων, μαζί με τον Ιωάννη Κοντόπουλο, της Α΄ Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μητροπόλεως Δημητριάδος, την οποία ίδρυσε τον Απρίλιο του 1923 ο τότε Μητροπολίτης Γερμανός με διευθυντή τον Κωνσταντίνο Κατσάλα. Όταν η Σχολή έκλεισε λόγω οικονομικών δυσχερειών ο Ψυχούλης συνέχισε να παραδίδει ιδιαίτερα μαθήματα στο σπίτι του ως την 31^η Μαρτίου 1926, «οπότε -σύμφωνα με τον Γαβρίνη- ασθενήσας υπέκυψε μετ' ολίγον εις τον θάνατον εν βαθειή γήρατι και εν εν εσχάτη πενία.»

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Δυστυχώς, από τους δύο τόμους των αυτόγραφων του Ψυχούλη έχει επισημανθεί μόνον ο Β΄, 300 και πλέον σελίδων. Βρίσκεται στην κατοχή του εκλεκτού Θεολόγου εκπαιδευτικού Χαρίτωνος Σαχίνη, ο οποίος είχε την καλοσύνη να μας τον εμπιστευθεί για φωτοαντιγραφική αναπαραγωγή και με την άδεια εκτέλεσης των εμπεριεχόμενων μελών. Το χειρόγραφο είναι ευκρινέστατο, ευανάγνωστο τόσο στα γράμματα, όσο και στους μουσικούς φθόγγους και τιτλοφορείται «Βυζαντινή Μούσα, περιέχουσα τα Δοξαστικά Εσπερινού και Αίνων των εορταζομένων αγίων, Δεσποτικών και Θεομητορικών εορτών, Τριωδίου τε και Πεντηκοσταρίου, υπό Γεωργίου Ψυχούλη, Ιεροψάλτου Πατριαρχικού, Τόμος Β΄. Εν Βόλω τη 16 Μασίου 1924.» Τα εμπεριεχόμενα μέλη είναι

όλα πραγματικά ανέκδοτα και πρωτότυπα έργα του ίδιου, εκτός μερικών εξαιρέσεων, τα οποία μιμούνται το μελοποιητικό ύφος του δασκάλου του Γεωργίου Ραιδεστινού. Πρόκειται για αργουσύντομα μέλη του παλαιού Στιχηρικού Γένους μελοποιίας, τα οποία μαρτυρούν τη βαθύτατη θεωρητική και πρακτική κατάρτιση του Ψυχούλη, καθώς επίσης την αυθεντική παράδοση, που μετέφερε. Τα έργα του έχουν γνωρίσει σημαντική ανθολόγηση στα αυτόγραφα των μεταγενέστερων Μαγνήτων κωδικογράφων.

Κοντόπουλος Αναγνώστης (Ιωάννης), του Δημήτριου (1858 - 1931):

Ο Ιωάννης Κοντόπουλος γεννήθηκε στον Άνω Βόλο στις 5 Δεκεμβρίου του 1858 και πέθανε στις 5 Αύγουστου του 1931 σε ηλικία 73 ετών. Ο πατέρας του ονομαζόταν Δημήτριος Κοντός. Ο Ιωάννης νυμφεύθηκε την Ευθυμία από τον Άγ. Λαυρέντιο Πηλίου, με την οποία απέκτησε έξι παιδιά και δεκατέσσερα εγγόνια. Πρωτότοκος ήταν ο Ανδρέας, γεννημένος στα 1882, του οποίου ο γιος Δημήτριος Ανδρ. Κοντόπουλος στα

1858-Κοντόπουλος Ιωάννης, Αυτόγραφο

1939-1940 παρακολούθησε μερικά μαθήματα Ψαλτικής με τον Χρήστο Πάντα, μαθητή του Αναγνώστη Κοντόπουλου, έχοντας τότε συμμαθητή τον Μανώλη Χατζημάρκο.

Ο Ιωάννης Κοντόπουλος την Ψαλτική διδάχθηκε από κάποιον Ιερομόναχο Διονύσιο, γεγονός καθοριστικό στη διαμόρφωση του ιεροψαλτικού του ύφους και ήθους. Για ένα διάστημα βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, εργαζόμενος ως υπάλληλος. Στην Πόλη του δόθηκε η ευκαιρία να καλλιεργήσει σε βάθος τη Βυζαντινή Μουσική, ερχόμενος σε επαφή με την Ψαλτική παράδοση του Πατριαρχείου, στοιχείο το οποίο αποτυπώνεται στο μελοποιητικό του έργο. Επιστρέφοντας από την Κωνσταντινούπολη εγκαταστάθηκε πάλι στο Βόλο και έχοντας σημαντική κτηματική περιουσία δεν άσκησε κάποιο επάγγελμα· ασχολήθηκε αποκλειστικά με τη διδασκαλία της Ψαλτικής, με τη μελοποίηση και με τη συγκρότηση μουσικών χειρογράφων ύψιστης καλλιτεχνικής και αισθητικής αξίας. Στα αυτόγραφα αυτά κατέγραψε τα πολυάριθμα μελωρηγήματά του, τα οποία αφορούν σε κάθε Ακολουθία της Ορθόδοξης Λατρείας. Ο ίδιος δεν έψαλλε σε κάποιο Ναό, διότι δεν είχε φωνητικό χάρισμα. Έγινε, όμως, Αναγνώστης με Χειροθεσία και έκτοτε κράτησε ως μικρό όνομα το «Αναγνώστης». Εντούτοις, ήταν ένας λαμπρός μουσικοδιδάσκαλος και συγγραφέας, που είχε πάθος για τη Βυζαντινή Μουσική. Αναφέρεται ως εποπτεύων, μαζί με τον Γεώργιο Ψυχούλη, της Α΄ Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος επί Μητροπολίτου Γερμανού (1923-1925 περίπου). Στους μαθητές του καταγράφονται ο Κωνσταντίνος Γαβρίνης και ο Γεώργιος Γερόπουλος.

Μετά το θάνατό του το κωδικογραφικό και μελοποιητικό έργο και η πλούσια βιβλιοθήκη του κληρονομήθηκαν από τα παιδιά του. Δυστυχώς, όμως, το μέγιστο μέρος αυτής της πολύτιμης συλλογής καταστράφηκε το 1940, όταν βομβαρδίστηκε από τους Ιταλούς η κατοικία του γιου του Ανδρέα, στη διασταύρωση των οδών Δημήτρη Γεωργιάδου και Κασσαβέτη. Η βόμβα διέλυσε το σπίτι και το γραφείο, όπου φυλάσσονταν τα χειρόγραφα

του Κοντόπουλου. Την καταστροφή ολοκλήρωσαν οι σεισμοί του 1955 και η τρομερή πλημμύρα στο Βόλο.

Για το θάνατο του σπουδαίου μουσικοδιδασκάλου της Μαγνησίας πληροφορίες μας παρέχει ο γιος του Ανδρέας σε ένα σημειώμά του στο τέλος ενός αυτόγραφου βιβλίου του πατέρα του, το οποίο τώρα βρίσκεται στην κατοχή του εγγονού του Δημήτριου: «Ο μελοποιήσας και ιδιοχείρως γράψας εν τω παρόντι τεύχει εκκλησιαστικά άσματα Ιωάννης Αναγνώστης Κοντόπουλος, γεννηθείς εν Άνω Βόλω το έτος 1858, Δεκεμβρίου 5, απεβίωσε εν Βόλω το έτος 1931, Αυγούστου 5, κηδευθείς εις τον Μητροπολιτικόν Ναόν του Αγίου Νικολάου, προεξάρχωντος της επικηδείου πομπής και ακολουθίας του αιοδήμου Μητροπολίτου Δημητριάδος Γερμανού Μαυρομάτη. Ο μεταστάς μουσικοδιδάσκαλος, στη Βυζαντινή Μουσική ενετάχθη από νεανικής ηλικίας παρά του φημισμένου τότε ιερομονάχου Διονυσίου, εις ην καθ' όλον του τον βίον και μέχρι τελευταίας του πνοής αφοσιώθηκε μετά ζηλευτής επιμελείας και καλλιέργησε, εις τρόπον ώστε να θεωρείται παρά πάντων των την Βυζαντινήν Μουσικήν εράντων αναμφισβήτητος αυθεντία. Έστωσαν, αληθμόνητε πάτερ μου, τα εν τω παρόντι τεύχει έργα σου, εναρμονίως εκτελούμενα αιώνιον μνημόσυνόν σου, ο υιός σου, Ανδρέας Κοντόπουλος.»

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Εκτός από τον αυτόγραφο κώδικα του Αναγνώστη Κοντόπουλου που κατέχει σήμερα ο εγγονός του Δημήτριος, έχει επισημανθεί ένας ακόμη, ο οποίος βρίσκεται στα χέρια του γράφοντος, αφού πρώτα πέρασε στα χέρια του Σωτήριου Σχοινά και του Χρήστου Τακούδη. Πρόκειται για μια εξαιρετικά καλαίσθητη Ανθολογία Εσπερινού, Όρθρου, Θ. Λειτουργίας και Δοξασταρίου, 384 σελίδων, αποτελούμενη ολόκληρη από προσωπικές μελοποιήσεις του μακαριστού διδασκάλου, με πρώτη τα εξάισια Ανοιξαντάρια σε Ήχο Β΄. Ανάμεσα στα άλλα (Δοξολογίες, Χερουβικά, Κοινωνικά κ.τ.ό.) διακρίνονται τα Πεντηκοστάρια Τροπάρια σε Ήχο Πλ. Α΄, ένα Οκτάηχο Χερουβικό και η Οκτάηχη μελοποίηση του Τροπαρίου των Χριστουγέννων *Τι σοι προσενέγκωμεν Χριστέ*. Το χειρόγραφο ολοκλήρωσε ο Κοντό-

πουλος ένα χρόνο πριν το θάνατό του και το αφιέρωσε στο μαθητή του Σωτήριου Σχοινά, ο οποίος το βιβλιοδέτησε αριστοτεχνικά. Η αφιέρωση έχει ως εξής: «*Τω αγαπητώ μοι μαθητη κ. Σωτήριω Σχοινά, αγάπης ένεκεν δωρούμαι το παρόν πόνημα μου. Ο μελοποιήσας και γράψας. Ιωάννης Αναγνώστης Κοντόπουλος. Εν Βόλω, Μάιος 1930.*»

(Τις πληροφορίες μας παραχώρησε ο εγγονός του μουσικοδιδασκάλου, ο Δημήτριος Ανδρ. Κοντόπουλος, σε συνέντευξη της 31η Αυγούστου 1995 στο σπίτι του στο Βόλο. Για τον Αναγνώστη Κοντόπουλο ειδική μνεία γίνεται και σε σχετικό λήμμα του ΙΑ΄ τόμου του Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού «ΗΛΙΟΣ».)

Γερόπουλος Γεώργιος, του Τριαντάφυλλου (1874 - 1967): Ο Γεώργιος Γερόπουλος, πατέρας του Τρύφωνα Γερόπουλου, γεννήθηκε στο Αρμένιο (Γκερλί) στα 1874 και είχε έναν αδελφό ιερέα, ονόματι π. Απόστολος, που υπηρετούσε στο Κιλελέρ. Ως κληρωτός αναφέρεται στα 1894. Σπούδασε Ψαλτική στο Βόλο από τον Ιωάννη Αναγνώ-

1874-Γερόπουλος Γεώργιος - Το Απολυτήριό του από τη Μουσική Σχολή Κωνσταντινουπόλεως

στη Κοντόπουλο και προσλήφθηκε ως Δομέστικος του Πρωτοψάλτη Γεώργιου Βόλου στο Μητροπολιτικό Ναό Βόλου ως το 1902. Τότε έφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου γράφηκε στο Β΄ έτος της Μεγάλης του Γένους Σχολής, όπου είχε συμμαθητή τον Κωνσταντίνο Κατσάλα και μυήθηκε στο πατριαρχικό Ψαλτικό ύψος. Σώζεται σήμερα το Απολυτήριο του Γεώργιου Γερόπουλου από τη Σχολή, όπου αναγράφονται τα εξής: «Ο Γεώργιος Γερόπουλος εκ Γκερλή, διακούσας άπασαν την σειράν των εν τη Μουσική Σχολή του Εκκλ. Μουσικού Συλλόγου διδασκομένων μαθημάτων της καθ' ημάς Εκκλ. Μουσικής ως και τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής και εν τω τέλει του Δ΄ σχολικού έτους υποστάς τας νενομισμένας απολυτηρίου δοκιμασίας εκρίθη άξιος του βαθμού ΑΡΙΣΤΑ. Εφ' ω και εξεδόθη το παρόν πτυχίον, δι' ου επιτρέπεται αυτώ ψάλλειν τε επ' Εκκλησίας και διδάσκειν την Ιεράν Μουσικήν. Εν τοι Πατριαρχίσις, τη 28^η Απριλίου 1905.» Το Απολυτήριο υπογράφουν ο Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄, ο Λαμπαδάριος Ιάκωβος Ναυπιώτης, ο Α΄ Δομέστικος Κωνσταντίνος Κλάββας και οι μουσικοδιδάσκαλοι Φώτιος Παπαδόπουλος και Πολυχρόνης Παχείδης. Στην Κωνσταντινούπολη ο Γερόπουλος διετέλεσε και Δομέστικος του Λαμπαδάριου Γρηγόριου Πασχαλίδη στον Ι. Ν. Εισοδίων της Θεοτόκου στο Πέραν, επί πρωτοψαλτίας Ευστράτιου Παπαδόπουλου.

Το 1906 ήρθε στην Ελλάδα και μετέβη στη Λάρισα. Τη χρονιά αυτή υπογράφει ως Πρωτοψάλτης του Μητροπολιτικού Ναού Αγ. Αχιλλείου. Επίσης, έψαλλε στον Αγ. Αθανάσιο Λάρισας, στη Ζωοδόχο Πηγή στα Ταμπάκικα, ενώ, από το 1909, εργάστηκε και ως καθηγητής Βυζαντινής Μουσικής στο Λύκειο Τσερέπη. Το 1912 τον βρίσκουμε στην Αγριά Βόλου, όπου ως Ψάλτης έπαιρνε μισθό 225 δραχμών. Εκεί είχε Λαμπαδάριο τον αργότερα κουμπάρο του Κωνσταντίνο Πολυζόπουλο. Το 1919 προσλήφθηκε στον Ι. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς, επί ιερέων Δημήτριου Κορδελή και Δημήτριου Λιακόπουλου. Διαδέχθηκε τον περίφημο Πρωτοψάλτη και συμμαθητή του, μετέπειτα ιερέα, Κωνσταντίνο Κατσάλα. Εδώ διετέλεσε Πρωτοψάλτης και Λαμπαδάριος, έπαιρνε μισθό 285

δραχμών, παρέμεινε δε ως το 1959. Έκτοτε, συμπάλλει με το γιο του *Τρύφωνα* στον Αγ. Γεώργιο Αγριάς ως το 1965. Πέθανε στις 12 Ιανουαρίου 1967 σε ηλικία 93-94 ετών.

Ο Γερόπουλος δίδαξε την Ψαλτική Τέχνη σε πολλούς νέους με εξαιρετικά αποτελέσματα. Σήμερα ζουν στο Βόλο και τον θυμούνται πολλοί διακεκριμένοι Ιεροψάλτες. Στους μαθητές του συμπεριλαμβάνονται ο γιος του *Τρύφων*, τα εγγόνια του *Γεώργιος* και *Κωνσταντίνος*, ο *Χρήστος Χατζόπουλος*, ο *Χριστοφόρος Σκαρμούτσος*, καθηγούμενος της Ι. Μονής Φλαμουρίου, ο *Θεοφάνης Ματζούκης*, ο *Γεώργιος Καζατζής*, ο *Ανδρέας Σιώκος*, ο *Αλέξανδρος Τζουμάκας*, οι αδελφοί *Ιωάννης* και *Θεόδωρος Μυλωνάς*, ο *Σπυρίδων Λάκκας*, ο *Αργύριος Ψιώτας*, ο *Κοσμάς Βλαχοδήμος* και άλλοι.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ένα ογκωδέστατο Τετράδιο, πραγματικός μουσικός θησαυρός, έχει αφήσει στα εγγόνια του ο Γεώργιος Γερόπουλος. Πρόκειται για μια πλουσιότατη Ανθολογία, στην οποία κατέγραψε μεγάλο αριθμό μελοποιήσεων των παλαιών διδασκάλων της Ψαλτικής, ανάμεσά τους πολλοί Μαγνησιώτες. Σ' αυτή παραδίδει και αρκετά δικά του μελοποιήματα. Ο γραφικός χαρακτήρας του είναι εξαιρετικός και η επιμέλειά του παραδειγματική. Την πατρότητα του χειρογράφου επιβεβαιώνει ο ιδιογράφος κολοφώνας: «*Εγράφη παρά Γεωργίου Γεροπούλου, τελειοφοίτου της Μουσικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως και Δεξιού Ιεροψάλτου του Μητροπολιτικού Ναού Λαρίσης τω έτει 1906.*»

Πολυζόπουλος Κωνσταντίνος (γ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Αγριάς επί πρωτοψαλτίας *Γεώργιου Γερόπουλου* και *Τρύφωνα Γερόπουλου*, με τους οποίους είχε συγγένεια «κουμπαριάς». Η αδερφή του Πολυζόπουλου ήταν ανάδοχος του *Τρύφωνα*. Μαρτυρείται ως ευσεβέστατος Ιεροψάλτης.

Μαχαιρίτσας Χρήστος (γ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Μαρτυρείται ως Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Μεταμόρφωσης του Σωτήρος Βόλου στα 1901, περίφημος συλλέκτης μουσικών χειρογράφων. Εξαιρετικός μελοποιός. και

λόγιος μουσικοδίδης. Άρθρα του επισημαίνονται στην έγκριτη μουσικομουσικολογική εφημερίδα «*Φόρμιγξ*», την οποία εξέδιδε ο Κωνσταντίνος Ψάχος στις αρχές του Κ' αιώνα. Από τα έργα του, άρθρα και μελοποιήματα, αναγνωρίζεται η βαθιά θεωρητική του κατάρτιση. Ο Χρήστος Μαχαιρίτσας είναι πατέρας του *Δωσίθεου Μαχαιρίτσα*, ο οποίος διετέλεσε ηγούμενος της Μονής Φλαμουρίου. Στους μαθητές του αναφέρεται ο πορταρίτης Πρωτοψάλτης *Ιωάννης Κατσαρός*.

Βόλτος Γεώργιος (1875 - μέσα Κ' αιώνα): Γεννήθηκε στη Ζαγορά του Πηλίου το 1875. Σε ηλικία 19-20 ετών μετοίκησε με τον πατέρα του στην Κωνσταντινούπολη, όπου τον ανακάλυψε ο Άρχοντας Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. Γεώργιος Βιολάκης και τον ανέδειξε σε Ψάλτη σε διάστημα μόλις δύο ετών. Εκεί, για μικρό διάστημα υπηρέτησε ως Ιεροψάλτης διάφορων Εκκλησιών. Στις αρχές του Κ' αιώνα επέστρεψε στο Βόλο, έπιασε δουλειά στο Τελωνείο Βόλου και αμέσως διορίστηκε Πρωτοψάλτης του Μητροπολιτικού Ναού Αγ. Νικολάου, όπου έψαλλε επί 18/20 έτη (1900-1918/20). Ως μαθητής του Γεώργιου Βόλτου αναφέρεται ο *Αντώνιος Χαρκορόκας* από την Πορταριά.

Μιχάλης Αλικιβιάδης, του Αναστάσιου (1877 -1967): Δόκιμος Ιεροψάλτης από τον Αγ. Λαυρέντιο Πηλίου, ο οποίος μαθήτευσε στο *Νικόλαο Καμινάρη* και στον *Ευθύμιο Ευσταθίου*. Ο Μιχάλης έψαλλε για ένα διάστημα στον Αγ. Απόστολο το Νέο ως Λαμπαδάριος του *Καμινάρη*, αλλά αργότερα μετόικησε στα Λεχώνια, όπου διετέλεσε Λαμπαδάριος του Αγ. Αθανασίου Άνω Λεχωνίων και Πρωτοψάλτης του Αγ. Γεωργίου των Κάτω Λεχωνίων. Οι δυο γιοι του *Σταμάτης* και *Απόστολος* έγιναν καταξιωμένοι και καλλίφωνοι Πρωτοψάλτες στη Μαγνησία

Αρκουδογιάννης Βλάσιος (δ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Αναφέρεται ως Ιεροψάλτης του Αγ. Βλασίου στα 1899. Δε γνωρίζουμε, αν αληθώς προφορική πληροφορία του *Ιωάννη Ακριβογιάννη*, ότι υπήρξε Λαμπαδάριος στον Αγ. Βλάσιο επί πρωτοψαλτίας *Γεωργίου Τουφεξή* γύρω στα 1940.

Κατσιρέλος (δ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Αναφέρεται ως Ιεροψάλτης του Αγ. Βλασίου στα 1899, που μαθήτευσε στην Πατριαρχική Μουσική Σχολή Κωνσταντινουπόλεως.

Μαστ(ο)ρογιάννης Δημήτριος (δ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Μουσικοδιδάσκαλος της Ψαλτικής, του οποίου μαθητής αναφέρεται ο Γραμματέας της Κοινότητας Αγ. Βλασίου (Καραμπάσι) *Δημήτριος Δημητριάδης*. Ως δάσκαλος αναφέρεται στις αρχές του Κ' αιώνα. Δε στάθηκε εφικτό να διευκρινιστεί, αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, με εκείνο που στις 15 Φεβρουαρίου 1945 υπογράφει ως «*Δημήτριος Ν. Μαστρογιάννης, Ιεροψάλτης Αγ. Αναργύρων (Καπακλί), Βόλος τη 15^η Φεβρουαρίου 1945*» ένα αυτόγραφο μουσικό Τετράδιο.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Μια σειρά από αυτόγραφα μουσικά Τετράδια, γραμμένα στα 1945, σώζονται σήμερα από τον Δημήτριο Μαστρογιάννη, και βρίσκονται στα χέρια του εγγονού του Γεώργιου Μαστρογιάννη. Πρόκειται για μικρού σχήματος παλαιά σχολικά, πενηντάφυλλα κυρίως, τετράδια, χωρίς σκληρό εξώφυλλο, το πρώτο εκ των οποίων φέρει τίτλο «*Μουσικά μαθήματα παρά διαφόρων διδασκάλων*». Τα βιβλία αυτά είναι ιδιαίτερα πολύτιμα, διότι ανθολογούν σπάνια έργα Μαγνησιωτών μελουργών, άγνωστα μέχρι τώρα από άλλη πηγή.

Γαρουφαλλιάς Κωνσταντίνος (δ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Καταγόταν από την Αργαλαστή Πηλίου. Στις αρχές του Κ' αιώνα διετέλεσε Πρωτοψάλτης στον Αγ. Νικόλαο Πορταριάς. Στο αναλόγιό του πήγαινε ο πατέρας του Πρωτοψάλτη Ανδρέα Σιώκου. Λέγεται ότι όταν ο μικρός έκανε καμιά παραφωνία ο Γαρουφαλλιάς τον χτυπούσε στο κεφάλι με ένα δακτυλίδι, που είχε με μια πέτρα χοντρή. Ο Μητροπολίτης Γερμανός Δημητριάδος, ελλείψει άλλου, τον κατέβασε ως Πρωτοψάλτη στο Μητροπολιτικό Ναό του Αγ. Νικολάου Βόλου με Λαμπαδάριο το *Νικόλαο Σταυράκη* και τον διόρισε λογιστή στη Μητρόπολη (γύρω στο '30). Στην Πορταριά τον διαδέχθηκε ο μαθητής του *Νικόλαος Τσαχτήρης*. Ο Γαρουφαλλιάς είχε και έναν αδερφό εξαιρετικό Ιεροψάλτη στη Θεσσαλονίκη.

Διανελλίδης Διανέλλος (δ΄ τέταρτο 10΄ - μέσα Κ΄ αιώνα): Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης με καλή φωνή και άρτια μουσική παιδεία, δάσκαλος στο επάγγελμα.

Καμινάρης Νικόλαος, του Δημήτριου (1882 - 11/1/1969): Ο Νικόλαος Καμινάρης γεννήθηκε το 1882 στον Άγ. Λαυρέντιο Πηλίου από τον Δημήτριο και την προμυριώτισσα Μαρία. Σύζυγός του ήταν η συχωριανή του Ιφιγένεια, με την οποία γέννησε μια κόρη τη Μέλλω. Στην εγγονή του Βασιλική, πρεσβύτερα σήμερα του εφημέριου του Αγ. Λαυρεντίου π. Δημήτριου Γιαννούλη, οφείλονται όλες οι πληροφορίες, που παραθέτουμε.

Ο Καμινάρης παρακολούθησε τα πρώτα μαθήματα Ψαλτικής στην Ι. Μονή Αγ. Λαυρεντίου του χωριού του. Το 1917, σε ηλικία 25 ετών, διορίστηκε επίσημα Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Αποστόλου του Νέου στο χωριό. Μετά το 1918 τον συναντούμε στον Άγ. Γεώργιο Νηλείας και το 1931 Πρωτοψάλτη στην Αγριά Βόλου. Άλλες πηγές μας πληροφορούν, ότι διετέλεσε Πρωτοψάλτης στην Παναγία Μακρινίτσας, αλλά και στο Μητροπολιτικό Ναό Βόλου. Αργότερα επέστρεψε στη γενέτειρά του και παρέμεινε εκεί, ψάλλοντας ως τα βαθιά του γεράματα από τη θέση του Λαμπαδαρίου. Μάλιστα, επέλεξε ο ίδιος τον Πρωτοψάλτη αυτής της περιόδου, ακροώμενος από το Ιερό όσους δοκιμάζονταν για τη θέση αυτή. Επιλογή του ήταν ο Πρωτοψάλτης *Ιωάννης Μπουρλώτος* από το Ανήλιο Πηλίου. Αποχώρησε το 1965 σε ηλικία 83 ετών και κοιμήθηκε εν Κυρίω το 1969. Από την επιθανάτιο κλίνη, έψαλε την εξόδιο Ακολουθία και άφησε την τελευταία του πνοή στη φράση «*θεωρώντες με άφωνον*».

Ο Καμινάρης λέγεται ότι ήταν μεγαλοφωνότατος όταν έψαλλε και προσεκτικός όταν μιλούσε. Συζητούσε χαμηλόφωνα, προσέχοντας τη φωνή του, αλλά, για τον ίδιο λόγο, ήταν εγκρατής και στη διατροφή. Ως μελοουργός έχει αφήσει σημαντικά έργα. Ως μουσικοδιδάσκαλος υπήρξε ονομαστός και εξαιρετικός. Έβγαλε πολλούς μαθητές, οι οποίοι έρχονταν σ' αυτόν με τα πόδια απ' το Πήλιο και το Βόλο. Μαρτυρείται ότι και φαντάρτοι, που υπηρετούσαν τη θητεία τους στο Βόλο, έτρεχαν να παρακολουθήσουν

μαθήματα μαζί του. Στους μαθητές του αναφέρονται οι *Κωνσταντίνος Κουτούμπας, Αλκιβιάδης Μιχάλης, Ανέστης Μαλέτος, Καρκαλάς Απόστολος, Τουφεξής Γρηγόριος, Τουφεξής Κωνσταντίνος* (ξαδέρφια) και *Ιωάννης Ακριβογιάννης* ο οποίος εκφώνησε και επικήδειο λόγο στην Εξόδιο Ακολουθία του δασκάλου.

π. Κατσώλας Κωνσταντίνος, του Σωκράτη (1882 - 1975): «Ο πατήρ Κωνσταντίνος Σωκράτη Κατσώλας γεννήθηκε το 1882 στο Άνω Βαθύ Σάμου. Εκεί έμαθε τα πρώτα γράμματα και τέλειωσε το Γυμνάσιο. Αμέσως μετά πήγε στην Κωνσταντινούπολη (σημείωση του επιμελητού: σε ηλικία 18 ετών, δηλαδή, το 1900), όπου σπούδασε Βυζαντινή Μουσική στην εκεί Εκκλησιαστική Μουσική Σχολή και απεφοίτησε με ΑΡΙΣΤΑ. Το Απολυτήριο έχει ημερομηνία 28-4-1905 και υπογράφεται από τους μουσικοδιδασκάλους: Ιάκωβο Ναυπλιώτη, Λαμπαδάριο Κωνσταντίνο Κλάββα, Α' Δομέστιχο Φώτιο Παπαδόπουλο και Πολυχρόνη Παχειδίη. Είναι δε θεωρημένο από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ τον Γ΄. (Σημ. επιμ.: Εκεί είχε συμμαθητή τον *Γεώργιο Γερόπουλο*).

Όταν αποφοίτησε από τη Μουσική Σχολή, διορίστηκε Ιεροψάλτης στην Εκκλησία του Εσκήρ Σεχέρ από τον Πατριάρχη Ιωακείμ τον Γ΄ (σημ. επιμ.: το 1907). Ο Κωνσταντίνος Κατσώλας ήταν καλλίφωνος, άριστος μουσικός και εκλεκτός δεξιοτέχνης της ψαλμωδίας. Στο Εσκήρ Σεχέρ αγαπήθηκε και εκτιμήθηκε δεόντως για τα μουσικά του προσόντα. Δυστυχώς, αρρώστησε και αναγκάστηκε να έρθει στην Ελλάδα -στο Βόλο- όπου διορίστηκε Ιεροψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Ιωάννη Ανακασιάς (σημ. επιμ.: 1908-1919). Στην ίδια εκκλησία έψαλλε ως αριστερός Ιεροψάλτης ο *Γεώργιος Γερόπουλος*, συμμαθητής του στη Μουσική Σχολή Κωνσταντινουπόλεως. Κατσώλας-Γερόπουλος αποτελούσαν ένα αρμονικό σύνολο. Η εκκλησία της Ανακασιάς πλημμύριζε κυριολεκτικά Κυριακές και γιορτές από πιστούς και θιασώτες της καλής Βυζαντινής Μουσικής.

Το 1919 πηγαίνει στην Καρδίτσα, όπου ψάλλει ως δεξιός στον Μητροπολιτικό Ναό της πόλης (σημ. επιμ.: Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης). Εκεί

έμεινε μέχρι το 1921 απ' όπου επιστρέφει στο Βόλο και την ίδια χρονιά χειροτονείται διάκονος από τον Μητροπολίτη Γερμανό και τοποθετείται στο Μητροπολιτικό Ναό του Αγ. Νικολάου. Ως διάκονος έμεινε 14 χρόνια στον ίδιο Ναό. Το 1935 χειροτονείται πρεσβύτερος από τον Μητροπολίτη Ιωακείμ και τοποθετείται στον Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Αγριάς. Στις 25-4-1942 τοποθετείται στον Άγ. Κωνσταντίνο Βόλου. Στην εκκλησία αυτή προσέφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες, ως λειτουργός, κατηχητής και μουσικοδιδάσκαλος. Πολλοί νέοι μαθήτεψαν κοντά του και έμαθαν άριστα την Βυζαντινή Μουσική. Το 1928 είχε ιδρύσει Μουσική Σχολή με πολλούς μαθητές... (Σημ. επιμ.: Πρόκειται για τη Β΄ Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος επί Μητροπολίτου Γερμανού. Ως δάσκαλό του τον μνημονεύει συχνότατα ο Κωνσταντίνος Γαβρίνης).

Σύμφωνα με μαρτυρία του Αρχιεπισκόπου Σεραφείμ, ο πατήρ Κ. Κατσώλας υπήρξε διδάσκαλος της Βυζαντινής Μουσικής του μακαριστού Αρχιεπισκόπου και Αντιβασιλέα Δαμασκηνού. Συνταξιοδοτήθηκε το 1960 και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα όπου πέθανε το 1975 σε ηλικία 93 ετών. Σ' όλο το διάστημα 1905-1960 ασχολήθηκε παράλληλα με τα ιερατικά του καθήκοντα με την διδασκαλία και τη διάδοση της πραγματικής Βυζαντινής Μουσικής. Μελοποίησε πολλά τροπάρια, Δοξαστικά του Τριωδίου, των Αίνων και πολλά άλλα. Συνεργάστηκε στον τομέα αυτό με τον ιερέα *Στέφανο Ζήτη* και έγραψαν πάρα πολλά μαθήματα... (Σημ. επιμ.: Σε ιδιόγραφο μουσικό Τετράδιο του *Κωνσταντίνου Γαβρίνη* επισημόναμε το εξής αυτόγραφο σημείωμα του π. Κατσώλα: «*Άξιος θερμών συγχαρητηρίων και παντός επαίνου τυγχάνει ο φίλος και μαθητής μου κ. Κων. Ε. Γαβρίνης διά την σύνθεση του παρόντος απανθίσματος, ουχ ήττον μεν, αλλά και διά τον ένθερμον ζήλον αυτού ον επεδείξατο περί την Ιεράν ημών Εκκλ. Μουσικήν εν γένει. Βόλος, 4/12/1928. Κ. Κατσώλας Ιεροδιάκονος.*» Επίσης, στις 7 Οκτωβρίου 1936 υπογράφει ενθουσιώδεις κείμενο υποδοχής του Μητροπολίτου Ιωακείμ στη Δημητριάδα, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «*Ταχυδρόμος*».)»

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: «Ο π. Κωνσταντίνος παρέδωσε στο γιο του Ιεροψάλτη *Ελευθέ-*

ριο Κατσάλα βιβλίο ιδιόχειρο 404 σελίδων, με γιορτινά Δοξαστικά των Αγίων Πατέρων και άλλων Αγίων με την εξής εντολή προς αυτόν: «*Εν τω παρόντι βιβλίω διάφορα μουσικά μέλη, είναι προΐόντα πολυετούς μουσικής μου μελέτης και πείρας. Για το λόγο αυτό, ο υιός μου Ελευθέριος να τα χρησιμοποιήσει ψάλλων οτιδήποτε τροπάριο εξ' αυτών. Να μη δώσει εις ούδένα συνάδελφόν του να τα αντιγράψη. Πρώτον, διότι περισσότερα εξ' αυτών τροπάρια, έχουν πολλές παραχορδές και θεωρούνται καθ' ἐμέ κλασσικά, ως και άλλων μελοποιών, των οποίων τὰς μουσικοσυνθέσεις, αδυνατούν οι ψάλλοντες να εύαρεστήσουν το άκροατήριόν των ως π.χ. τα μουσουργήματα του Νικολάου Σμύρνης και άλλων. Πρέπει δε για να επιτύχη ο ψάλλων να τα διδαχθή από τον συνθέτην των. Ακόμη και άλλος λόγος να μη δοθούν εις άλλους είναι το ένδεχόμενον κάποτε να εκδοθούν εκ τινος εκ των απογόνων μου, οπότε θα είναι πλέον, εις την διάθεσιν παντός μουσικού και Ιεροψάλτου. Εγγραφε εν Περιστερίω Αθηνών κατά μήνα Δεκέμβριον σωτηρίου έτους 1962. Κ. Κατσάλας ιερέυς.*» (Σημ. επιμ.: Το χειρόγραφο αυτό δεν μπορέσαμε να επισημάνουμε, για να το παρουσιάσουμε λεπτομερέστερα. Σήμερα, μάλλον βρίσκεται στα χέρια του άλλου γιου του Περικλή Κατσάλα, ο οποίος είναι 98 ετών εν ζωή, δεν έχει ασχοληθεί, όμως, με την Ψαλτική.)»

(Κείμενο από το βιβλίο του Θανάση Ζέρβα, *Ο Άγιος Κωνσταντίνος Βόλου...*, Βόλος 1996, σελ. 110-112.)

Ζήτης Στέφανος, του Λεωνίδα (δ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης με γλυκύτατη φωνή, ο οποίος καταγόταν από τις Νιγάδες της Βορείου Ηπείρου. Στη θέση αυτή διορίστηκε γύρω στα 1926-1927 και παραιτήθηκε το έτος 1932 για να χειροτονηθεί ιερέας. Ήταν άριστος γνώστης της Βυζαντινής Μουσικής και, κατά τη μαρτυρία του *Κωνσταντίνου Γαβρίνη*, ήταν απόφοιτος του Ωδείου Αθηνών («*Σχολή Ψάχου*»). Ο π. Στέφανος Ζήτης ήταν γιος του Λεωνίδα, φούρναρη στο επάγγελμα και αδερφός του Παντελή Ζήτη, πατέρα του εξαίρετου Ιεροψάλτη *Ελευθέριου Ζήτη*, ο οποίος υπηρέτησε επί πολλά χρόνια ως Λαμπαδάριος και σήμερα είναι

Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Ευαγγελιστρίας Ν. Ιωνίας. Ο *Κωνσταντίνος Γαβρίνης* σε αυτόγραφο του μουσικό βιβλίο μαρτυρεί, ότι ήταν μαθητής του π. Στέφανου στην *Α' Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Μητροπόλεως Δημητριάδος* το διάστημα 1923-1925, που ίδρυσε ο φιλόμουσος Μητροπολίτης Γερμανός. Στους μαθητές του μουσικότατου ιερέα συγκαταλέγεται ο αδερφός του *Χρυσόστομος Ζήτης*.

Ο π. Στέφανος είχε άλλον έναν αδερφό τον Παντελή και δυο γιους, τον Μάριο (ασυρματιστής) και τον Αρσένιο (αγιογράφος), η δε σύζυγός του Ναταλία, μετά το θάνατο του, έγινε μοναχή και ηγουμένη στην Πάρο με το όνομα Κλεονίκη.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του *Ελευθέριου Ζήτη*, ο μακαρίτης λευίτης άφησε ένα πολύτιμο αυτόγραφο μουσικό βιβλίο με προσωπικές του μελοποιήσεις, του οποίου, δυστυχώς, αγνοείται η τύχη.

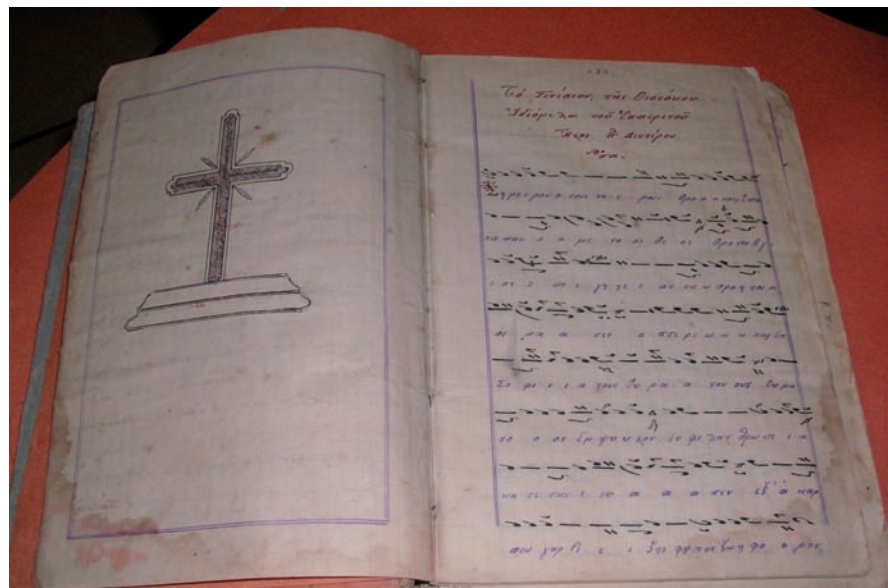
Ζήτης Χρυσόστομος, του Στέφανου (δ' τέταρτο - μέσα Κ' αιώνα): Αδερφός του μουσικότατου Πρωτοψάλτου και ιερέα π. *Στέφανου Ζήτη*. Στα 1956 μαρτυρείται ως Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Σπυριδώνος Πειραιά και μετέπειτα της Αγ. Τριάδος Πειραιά.

Παπαδόπουλος Βασίλειος, του Παντελεήμονα (1887 - 1957): Σπουδαίος Κωνσταντινουπολίτης Ιεροψάλτης, γόνος ιερατικής οικογένειας, γιος του Καππαδόκη ιερέα Παντελή Παπαδόπουλου (εξ Αγ. Κωνσταντίνου Καππα-

δοκίας), ο οποίος διακονούσε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Βασίλειος νυμφεύθηκε τη Ζωή, με την οποία έκανε τρία παιδιά, τον *Πρόδρομο* (1912), την *Ελευθερία* (1919) και τον *Παντελή* (1923). (Τα δυο αγόρια -αριστερά στην οικογενειακή φωτογραφία- έγιναν εξαιρετικοί Πρωτοψάλτες.) Η οικογένεια έμενε στο Φανάρι, ήταν ευκατάστατη και είχε κατάστημα σε κεντρικότατο δρόμο της συνοικίας. Η Ζωή, όμως, απεβίωσε νωρίς και ο Βασίλειος τέλεσε δεύτερο γάμο με τη Δέσποινα, μητέρα τριών ακόμη παιδιών (Χρήστος, Πέτρος, Ζωή). Στην Κωνσταντινούπολη ο Βασίλειος ήταν Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Παναγίας Εγρί Καπού.

Η οικογένεια Παπαδόπουλου ήρθε ξεριζωμένη στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Βόλο, στη συνοικία των Αγ. Αναργύρων. Αμέσως, ο Βασίλειος προλήφθηκε Πρωτοψάλτης στον ομώνυμο Ναό. Αργότερα, μετακόμισαν στην Αγριά, τους παραχωρήθηκε το σπίτι του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου και ο Βασίλειος προσλήφθηκε ως Πρωτοψάλτης. Ύστερα από κάποια χρόνια πήγε στη Λάρισα στον Ι. Ν. Αγ. Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Την εποχή του ελληνοαλβανικού πολέμου αναπλήρωνε το γιο του *Πρόδρομο* στον Ι. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς, όταν ο τελευταίος στρατεύτηκε. Ο Βασίλειος πέθανε το 1957 σε ηλικία 70 ετών.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ο Βασίλειος Παπαδόπουλος άφησε ένα πολυτιμότατο αυτόγραφο μουσικό βιβλίο 850 περίπου σελίδων, το οποίο ο ίδιος επιγρά-

φει «Ο Νέος Θησαυρός, περιέχων σχεδόν άπαντα τα Ανέκδοτα Μαθήματα... των Δαιμονίων Μουσουργών Αειμνήστου Γεωργίου Ραιδεστινού και του Μαθητού αυτού Γεωργ. Π. Βινάκη και πολλά άλλα... Αντιγραφέν εν Δζιβαλίω τω 1918 υπό του Ιεροψάλτου Παναγίας Εγρί Καπού Β. Παπαδοπούλου.» Η αξία του χειρογράφου είναι εξαιρετικά μεγάλη για τα ανέκδοτα μέλη που ανθολογεί, για τις παρεχόμενες ιστορικές πληροφορίες, για την αισθητική του, καθώς επίσης για την πληρότητά του.

(Τις πληροφορίες και όλο το πλουσιότατο υλικό -χειρόγραφα, φωτογραφίες, κασέτες οφείλουμε στα δυο εγγόνια του Βασιλείου, την κα Ζωή Παντ. Παπαδοπούλου - Γκόλια και τον Βασίλειο Παντ. Παπαδόπουλο, τους οποίους ευχαριστώ θερμότατα.)

Σχοινάς Σωτήριος, του Νικόλαου (1887 - 1975): «Γεννήθηκε το 1887 στην Αγία Λαρίσης. Δέκα χρόνια αργότερα η μητέρα του Βασιλική έφερε τα πέντε παιδιά της στο Βόλο, «ως λίαν ανεπτυγμένην πόλιν και εκεί επιδοθώμεν εις τας εργασίας και τα γράμματα». Εδώ ολοκληρώνει την εγκύκλιο

παιδεία του και το 1908 κατατάσσεται στο στρατό, όπου και υπηρετεί τη θητεία του με την ειδικότητα του σκαπανέως. Μετά την απόλυση του, ξεκινά την επιχείρησή του στην οδό Ερμού, ως «Βιβλιοδετεΐον και Χαρτοπωλείον - Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ».

...Τα έτη 1917-1918 εμπλουτίζει τις γνώσεις του με σπουδές Κατηχήσεως, Λειτουργικής, Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, αλλά και Γαλλικών, Λογιστικής και Βυζαντινής Μουσικής στο Ωδείο Αθηνών. Το 1919 εγγράφεται ως μέλος στον Θρησκευτικο-Φιλολογικό Σύλλογο «Οι Τρεις Ιεράρχαι», στον οποίο διετέλεσε και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου τις τριετίες 1929-1932 και 1932-1935.

Από το 1933 μέχρι και το 1966 επισκέπτεται κάθε χρόνο το Άγιον Όρος, με εξαίρεση μόνο τα χρόνια της κατοχής, κατά τα οποία περιόδευσε σε πολλά χωριά της Θεσσαλίας, «διά την διάδοσιν των θρησκευτικών βιβλίων και του περιοδικού «Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη» προς εξοικονόμησιν του άρτου της οικογενείας». Κατά τη διάρκεια των επισκέψεων στο Άγιον Όρος (από τις οποίες κρατά λεπτομερές ημερολόγιο),

και «τή συστάσει του αειμνήστου Πατρός Αθανασίου Μοναχού Λαυριώτου (ιατρού), όν και ιδρυτήν του έργου ανεκήρυξε», αποφάσισε την έκδοση του περιοδικού «Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη», το έτος 1936. Συνεργάτες του σημαντικού αυτού περιοδικού, το οποίο δημοσίευε ανέκδοτα κείμενα, είχε πολλούς αντιγραφείς Αγιορείτες Πατέρες, με πρωτεύουσα θέση ανάμεσα τους τον Βιβλιοθηκάριο της Μεγίστης Λαύρας Γέροντα Παντελεήμονα Λαυριώτη, καθώς και επιστήμονες, κληρικούς και λαϊκούς, από τον Βόλο και αλλού. Στα 30 χρόνια της έκδοσής της η «Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη» έφτασε στις βιβλιοθήκες του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, των Πατριαρχείων Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας, των Αρχιεπισκοπών Αθηνών, Κύπρου και Αμερικής, στην Αποστολική Βιβλιοθήκη του Βατικανού και στις βιβλιοθήκες πολλών συνδρομητών, ιδιωτών και ιδρυμάτων, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Εν τω μεταξύ η επιχείρησή του Σωτηρίου Σχοινά έχει εξελιχθεί σε Τυπογραφείο -Βιβλιοδετεΐο - Κυτιοποιείο και αφού άλλαξε αρκετές φορές έδρα,

Η διμηνιαία «Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη» που εξέδωσε στο Βόλο ο Σωτήριος Σχοινάς για μια 5ετία, από τό 1935 - 1940.

κατέληξε στο, επί της οδού Χατζηαργύρη 37, κατάστημα του κτιρίου Κυπριζλή, όπου και παρέμεινε μέχρι και το κλείσιμο της το 1996, αφού συνταξιοδοτήθηκαν και οι δύο υιοί του. Από το τυπογραφείο αυτό εκδόθηκαν πολλά θρησκευτικά βιβλία, ανάμεσα στα οποία και κάποιες σπάνιες ανατυπώσεις βιβλίων του Νικόδημου του Αγιορείτου.

Το ανήσυχο πνεύμα του Σωτ. Σχοινά και η βαθεία του πίστη, τον κρατούσαν πάντα σε εγρήγορη και του έδιναν δύναμη να ασχολείται ακούραστα με όσα θεωρούσε αξιόπρακτα. Δίδαξε βυζαντινή μουσική στη Σχολή που ίδρυσε ο Μητροπολίτης Ιωακείμ. (σημ. επιμ.: Πρόκειται για την Γ' Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος.) Έψαλλε στους Αγ. Αναργύρους, τον Αγ. Νικόλαο, τον Αγ. Κωνσταντίνο (σημ. επιμ.: διετέλεσε αριστέρος Ιεροψάλτης στην παλαιά εκκλησία) και το Ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (σημ. επιμ.: μαρτυρείται πως είχε λεπτή και γλυκιά φωνή).

Το Σάββατο 22 Μαρτίου 1975 αναπαύθηκε, στα 88 του χρόνια, και κηδεύτηκε στον Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Βόλου. Τη νεκρώσιμη ακολουθία τέλεσαν ο τότε Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Χριστόδουλος, οι αρχιμανδρίτες Δαμασκηνός Καζανάκης και Νεόφυτος Μπούμης και πολλοί ιερείς. Όλα τα ενζωή μέλη της οικογένειάς του, τον θυμούνται ακόμη με αγάπη, σεβασμό και θαυμασμό και προσεύχονται να τους αξιώσει ο Θεός να κάνουν έστω και μέρος των όσων κατάφερε ο αείμνηστος.»

(Αποσπάσματα από κείμενο της εγγονής Άννας Κ. Σχοινά, γραμμένο στις 25 Ιανουαρίου 2007, βασισμένο σε χειρόγραφα ημερολόγια και στο αρχείο αλληλογραφίας του παππού της. Τα εντός εισαγωγικών είναι απόφραση αποσπάσματα από χειρόγραφα του).

Πολυχρόνου Ανδρέας, του Δημητρίου (τέλη ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Γιος του διακόνου του Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Βόλου *Δημητρίου Πολυχρόνου*, υπήρξε Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Βόλου επί Πρωτοψάλτας *Στέφανου Ζήτη* και *Δημήτριου Φιλίππου*. Έμεινε στη θέση αυτή μέχρι το 1933.

Προγόνος Δημήτριος (τέλη ΙΘ' αιώνα - 1942): Κατάγονταν από την Καρδίτσα, ήταν προικισμένος με γλυκιά φωνή, γνώριζε άριστα τη Βυζαντινή Μουσική και για πολλά χρόνια ήταν δεξιός Ψάλτης του Μητροπολιτικού Ναού Καρδίτσας. Στο Βόλο διαδέχθηκε (στα 1939) τον *Γεώργιο Παριανόπουλο* στη θέση του Πρωτοψάλτη του Αγ. Κωνσταντίνου. Απεβίωσε το 1942.

Κυριακόπουλος Βασίλειος (τέλη ΙΘ' αιώνα - 1950): Ο Βασίλειος Κυριακόπουλος ήταν ξυλουργός στο επάγγελμα. Βυζαντινή Μουσική έμαθε σε μεγάλη ηλικία από τον μουσικοδιδάσκαλο ιερέα *Κωνσταντίνο Κατσώλα*. Ήταν αρκετά καλός Ψάλτης και ή απόδοση του από το Αναλόγιο πολύ καλή. Στα 1939 διαδέχθηκε τον *Αγγελή Φάππα* στη θέση του Λαμπαδαρίου στον Αγ. Κωνσταντίνο Βόλου και έμεινε σ' αυτή ως το θάνατό του το έτος 1950.

Πουρλίγκης Χαράλαμπος (αρχές Κ' αιώνα - 1943): Γιατρός στο επάγγελμα στους Στρογολήδους Μακεδονίας, αλλά, όταν στην κατοχή κατέλαβαν το χωριό οι Βούλγαροι, ήρθε στην πατρίδα του την Πορταριά. Ήταν άριστος Ψάλτης, μουσικολογίτατος, μαθητής του Κωνσταντίνου Ψάχου στην Αθήνα. Όταν ήταν φοιτητής ιατρικής, σπούδασε και πήρε πτυχίο από το Ωδείο Αθηνών. Ήταν Πρωτοψάλτης στους Αγ. Αναργύρους Πορταριάς. Ήταν η ενορία του εκεί και έψαλλε αφιλοκερδώς. Τον συνέλαβαν και τον κρέμασαν οι Γερμανοί στο Ομάρ Μαγούλα το 1943, παρά τις προσπάθειες του τότε Μητροπολίτη Δημητριάδος Ιωακείμ να τον απελευθερώσει. Ο *Ανδρέας Σώκος* τον συγκαταλέγει στους δασκάλους του.

Χρυσοχοΐδης Νικόλαος, του Αθανασίου (αρχές Κ' αιώνα - 1957): Διακεκριμένος μουσικοδιδάσκαλος και θεωρητικός της μουσικής από το Βόλο, αξιωματικός του Πυροβολικού, ο οποίος υπήρξε ο σπουδαιότερος μαθητής (στα 1917) και επιφανέστερος συνεχιστής του έργου του Κωνσταντινουπολίτη μουσικολόγου και καθηγητή Βυζαντινής Μουσικής στο Ωδείο Αθηνών Κωνσταντίνου Ψάχου. Υπήρξε δά-

σκαλος του *Κωνσταντίνου Κουτούμπα* και αργότερα πολλών Αθηναίων Ιεροψαλτών, ανάμεσα στους οποίους ο πρώην Λαμπαδάριος του Μητροπολιτικού Ναού Αθηνών Ευάγγελος Π. Τζελάς και ο μακαριστός Πρωτοψάλτης του ίδιου Ναού, ο Σπυρίδων Περιστερής. Ο Χρυσοχοΐδης διετέλεσε Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Αποστόλου του Νέου στον Αγ. Λαυρέντιο Πηλίου. Μελοποίησε πλήθος τροπαρίων, τα οποία, όμως, παραμένουν ανέκδοτα. Αρκετά από αυτά έψαλλε ο Βυζαντινός Χορός της Μητροπόλεως Αθηνών υπό τη διεύθυνση του Περιστερής.

Ο Χρυσοχοΐδης υπήρξε και δόκιμος ερευνητής μουσικολόγος. Το 1950 εξέδωσε βιογραφία του δασκάλου του Κωνσταντίνου Ψάχου, ενώ αρθρογράφησε και στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. Ένα αντίτυπο της σπουδαιότατης εργασίας του «*Τα Τονιαία Διαστήματα των Κλιμάκων της Βυζαντινής Μουσικής μετά και σχετικών Διαγραμμάτων*», το οποίο εκδόθηκε το Μάρτιο του 1956 (ένα χρόνο πριν τον πρόωφο θάνατό του στην Αθήνα), βρίσκεται στην προσωπική βιβλιοθήκη του γράφοντος και φέρει αφιέρωση: «*Τω φιλάττω μοι και μουσικολογιστάτω Κυρίω Σωτηρίω Σχοινά, με εκτίμηση και φιλίαν αδελφικήν. 27.4.56. Ν. Α. Χρυσοχοΐδης.*» Επίσης, μελοποιημένη Ακολουθία Εσπερινού στο Βράχο της Ακρόπολης (τελείται στις 29 Ιουνίου) επισημάνθηκε στα κατάλοιπα του μακαριστού Πρωτοψάλτου *Χρήστου Τακούδη*.

Δημητριάδης Δημήτριος (α' μισό Κ' αιώνα): Ιεροψάλτης, μαθητής του μουσικοδιδασκάλου *Δημητρίου Μαστ(ο)ρογιάννη*. Διετέλεσε Γραμματέας της Κοινότητας Αγ. Βλασίου.

Φιλίππου Δημήτριος (α' μισό Κ' αιώνα): Καθηγητής Τεχνικών στο Γυμνάσιο και άριστος αργογράφος καταγόμενος από την Αργία, διαδέχθηκε το 1932 τον *Στέφανο Ζήτη* στη θέση του Πρωτοψάλτου του Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης. Παρότι αναφέρεται ως εξαιρετικός Ψάλτης απολύθηκε σε ένα χρόνο (1932), γιατί δεν τον συμπαθούσε το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του ναού. Μαρτυρείται ότι ήταν συμμαθητής του Κωνσταντίνου Ψάχου.

Παριανόπουλος Γεώργιος (α΄ μισό Κ΄ αιώνα): Στα 1933 διαδέχθηκε τον Δημήτριο Φιλίππου στη θέση του Πρωτοψάλτου του Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου στο Βόλο. Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες ο Παριανόπουλος, είχε βροντώδη επιβλητική φωνή, ήταν καλός γνώστης της Βυζαντινής Μουσικής και ικανοποιούσε απόλυτα το εκκλησίασμα. Στη θέση αυτή έμεινε ως το έτος 1939. Στις 7 Οκτωβρίου 1936 υπογράφει κείμενο υποδοχής του Μητροπολίτου Ιωακείμ στη Δημητριάδα, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ταχυδρόμος».

Φάππας Αγγελής (α΄ μισό Κ΄ αιώνα): Κατάγονταν από το Λαύκο, ήταν οργανοπαίχτης στο επάγγελμα και πολύ καλός γνώστης της Εκκλησιαστικής Μουσικής. Διαδέχθηκε τον Ανδρέα Πολυχρόνου στη θέση του αριστερού Ψάλτη στον Αγ. Κωνσταντίνο Βόλου, όπου συνέβαλε με τον Γεώργιο Παριανόπουλο. Από τη θέση παραιτήθηκε το έτος 1939.

Γαβρίνης Κωνσταντίνος, του Ευθυμίου (1890 - 1954): Γιος του ιερέως Ευθύμιου, ο οποίος ήταν εφημέριος στην Αγ. Παρασκευή Τσαγκαράδας στα τέλη του ΙΘ΄ αιώνα, και της πρεσβυτέρας Κερατσώς, ξεκίνησε την Ψαλτική στη μεγάλη σχετικά ηλικία των 33 ετών το 1923. Την εποχή αυτή κατέβηκε στο Βόλο. Για τους δασκάλους του Γεώργιο Ψυχούλη, π. Κωνσταντίνο Κατσώλα και π. Στέφανου Ζήτη μας δίνει ο ίδιος σαφέστατες πληροφορίες, τις οποίες ο αναγνώστης θα βρει στη σχετική φωτογραφία, που παρατίθεται από τα αυτόγραφα του. Ο ίδιος αρέσκειται να δηλώνει «Λογιστής και δόκιμος Ιεροψάλτης εκ Τσαγκαράδας».

Στις 26/12/1935 τον βρίσκουμε ένθερμο υποστηρικτή της υποψηφιότητας Ιωακείμ και πρωτεργάτη για την εκλογή του στη Μητροπολίτη Δημητριάδος. Στις 7 Οκτωβρίου 1936 συντάσσει ένα πολύ ενθουσιώδες κείμενο υποδοχής του Ιωακείμ στη Δημητριάδα, που δημοσιεύτηκε στον Ταχυδρόμο και συνυπογράφουν πολλοί άλλοι Ιεροψάλτες της εποχής εκείνης. Εδώ διακρίνει κανείς με ευκολία το υψηλό επίπεδο γραμματικών γνώσεων του Γαβρίνη.

Ο Γαβρίνης δεν υπήρξε μελουργός, ούτε μας πληροφορεί ο ίδιος για τους Ναούς στους οποίους έψαλε. Από την κόρη του, τη Σιμώνη Γαβρίνη, σύζυγο του Ιεροψάλτου Δημήτριου Αβραμόπουλου, πληροφορηθήκαμε ότι έψαλλε στο Ναό της Ανάληψης του Χριστού στο Βόλο και στον Αγ. Γεώργιο Μπαξέδων και ότι απεβίωσε σχετικά νέος το 1954.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ένα ογκωδέστατο Τετράδιο 800 και πλέον σελίδων παραδίδει στο διάστημα 1928-1936 ο Κωνσταντίνος Γαβρίνης. Ο όγκος του χειρογράφου οφείλεται στη συστάχωση 12 τουλάχιστον επιμέρους Τε-

Επί Αρχιερατείας Μητροπ. Δημητριάδος Κ^{ου} Γερμανού
1928 Μαυρομάτη εκ Ψαρρών 5^{ου} Χειρόγραφου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΩΝΣΤ. ΕΥΘ. ΓΑΒΡΙΝΗ
ΛΟΓΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΟΥ ΙΕΡΟΨΑΛΤΗ
ΕΚ ΤΣΑΓΚΑΡΑΔΑΣ (ΒΟΛΟΥ)

Μ.Ε.Μ.Α.
Η ΤΟΙ

Μεγα Εκκλησιαστικόν
Μουσικόν Απανθίσμα
ΠΕΡΙΕΧΟΝ

ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΟΥΣ ΥΜΝΟΥΣ	Σελ. 3 - 230
ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ, ΟΡΘΟΥ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ	Σελ. 231 - 274
ΟΛΟΥ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ΚΑΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΩΝ	Σελ. 275 - 404
Η ΤΟΙ	Σελ. 405 - 596
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΚΥΡΙΑΚΩΝ	Σελ. 597 - 610
ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΚΑΣ ΚΑΤΑΒΑΣΙΑΣ	Σελ. 611 - 716
ΑΚΟΛΟΥΘ. ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ	Σελ. 717 - 758
ΑΚΟΛΟΥΘ. ΚΙΝΗΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ	Σελ. 759 - 780
ΑΚΟΛΟΥΘ. ΑΡΧΙΕΡΑΤ. ΠΑΡΟΥΣΙΩΝ	Σελ. 781 - 783
ΔΟΣΑΣ ΕΣΠΕΡ. ΣΠΟΥΔΑΙΟΤ. ΕΟΡΤΩΝ	Σελ. 783 - 790
ΑΝΤΙΦΩΝΑ ΜΕΓ. ΠΕΜ. (Β. ΕΥΑΓΓ.)	Σελ. 791 - 796
ΑΚΟΛ. ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓ.	
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΝΕΚΡΩΣΙΜΩΝ	
ΔΥΟ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	

Βόλος Τ. Ν. 30η Μαΐου 1936

1890 - Γαβρίνης Κωνσταντίνος -
Προμετωπίδα του αυτογράφου του

τραδίων. Στο εσωτερικό του μπροστινού εξώφυλλου υπάρχει κολημένη φωτογραφία του ζεύγους Κων. Ε. Γαβρίνη και Ελένης Κ. Γαβρίνη σε νεαρή ηλικία και ετικέτα, που μαρτυρεί ότι το Τετράδιο δέθηκε στο βιβλιοδετείο Ν. Κουτσουβέλη στο Βόλο. Το βιβλίο έχει ως προμετωπίδα την εξής σελίδα: «Επί Αρχιερατείας Μητροπ. Δημητριάδος Κ^{ου} Γερμανού Μαυρομάτη του εκ Ψαρρών - 1928 - 5^{ου} Χειρόγραφον - Επιμελεία Κωνστ. Ευθ. Γαβρίνη, Λογιστού και Δοκίμου Ιεροψάλτου εκ Τσαγκαράδας (Βόλου)

- Μ.Ε.Μ.Α. ήτοι Μέγα Εκκλησιαστικόν Μουσικόν Απανθίσμα, περιέχον όλους τους σπουδαιότερους ύμνους Εσπερινού, Όρθρου και Λειτουργίας όλου του έτους και όλων των Ακολουθιών, ήτοι... (ακολουθεί Πίνακας Περιεχομένων με τις σελίδες κάθε ενότητας, όπως φαίνεται στη σχετική φωτογραφία) - Βόλος, τη 30^η Μαΐου 1928.» Στο τελευταίο φύλλο του Τετραδίου υπάρχει η εξής ενδιαφέρουσα σημείωση: «Σελίς αφιερωμένη διά τους Φιλομούσους Πρωτοψάλτας και Μουσικοδιδασκάλους, ίνα ευαρεστούμενοι παραθέσωσι βραχείαν έκαστος αναμνηστικήν γραφήν διά το παρόν βιβλίον.» Υπάρχει μία μόνο σημείωση: «Άξιος θερμών συγχαρητηρίων και παντός επαίνου τυγχάνει ο φίλος και μαθητής μου κ. Κωνστ. Ευθ. Γαβρίνης διά την σύνθεσιν του παρόντος απανθίσματος, ουχ΄ ήττον αυτού, ον επεδείξατο περί την Ιεράν ημών Εκκλ. Μουσικήν εν γενεί. Βόλος, 4/12/1928. π. Κ. Κατσώλας Ιεροδιάκονος.»

Το Τετράδιο είναι πολύτιμο, όχι τόσο για τα έργα που ανθολογεί (αν και παραδίδει αρκετά έργα των Μαγνησιωτών δασκάλων του), όσο για τις πολυάριθμες και πολύ σημαντικές ενθυμίες, που ο Γαβρίνης καταγράφει για τους δασκάλους του, για τον ίδιο και για άλλα πρόσωπα και γεγονότα της εποχής του, μουσικά και εκκλησιαστικά. Παραθέτει π.χ. αποκόμματα εφημερίδων για τους Μητροπολίτες Δημητριάδος Γερμανό και Ιωακείμ, που αφορούν ενθρονίσεις ή τη δράση τους. Από αυτόν μαθαίνουμε την καταγωγή σημαντικότερων μουσικοδιδασκάλων της Μαγνησίας στις αρχές του Κ΄ αιώνα, για τα πατρικά τους ονόματα, καθώς και για τους δασκάλους αυτών, για την Α΄ Σχολή Βυζαντινής Μουσικής στη Δημητριάδα ήδη στα 1923 και τους καθηγητές που την ίδρυσαν και δίδαξαν σ΄ αυτή, για το μελοποιητικό τους έργο και άλλα πολλά. (Βλ. λεπτομέρειες παρακάτω στην παρουσίαση αυτών των προσώπων.) Από αυτήν την άποψη, τα χειρόγραφα του Γαβρίνη είναι -προς το παρόν- οι πλέον πολύτιμοι κώδικες για την ιστορία της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία.

Νικολαΐδης Λεωνίδας, μοναχός Λάζαρος Ξενοφωντικός (1891 - 1972):

Ο κατά κόσμον Λεωνίδας Νικολαΐδης από το Βόλο, δόκιμος Ιεροψάλτης, εκάρη μοναχός στη Μονή Ξενοφώντος του Αγ. Όρους, όπου το 1957 ανέλαβε καθήκοντα Προϊσταμένου και Ιεροψάλτη στη Μονή. Παράλληλα, δίδαξε την Ψαλτική Τέχνη σε νεώτερους μοναχούς.

Πάντας Χρήστος (1892 - μετά το 1960): Ένας από τους πιο καλλίφωνους και άριστους μουσικούς της εποχής εκείνης με γνήσιο Πατριαρχικό ύφος. Άρχισε την Ψαλτική του σταδιο-

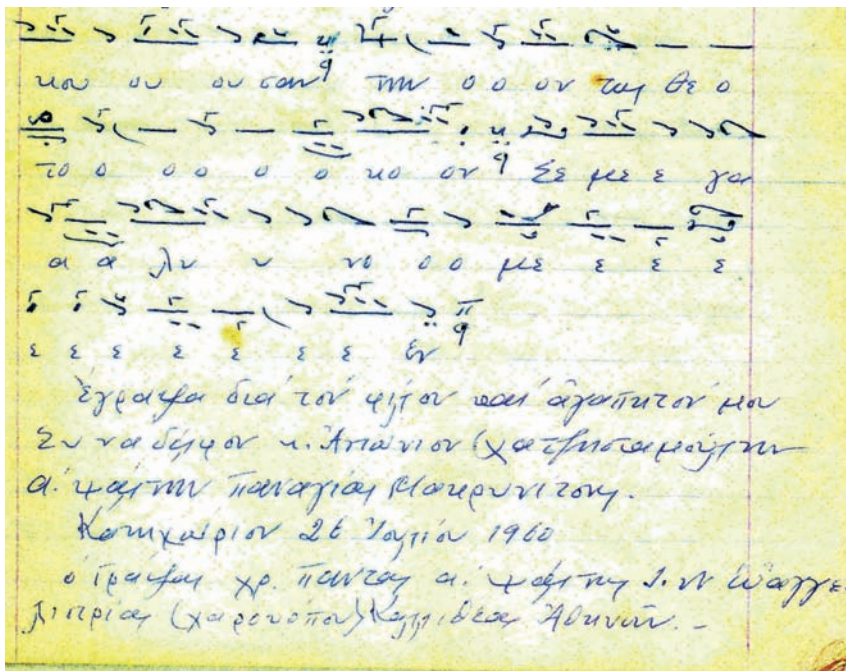
Λαμπαδάριο τον Αντώνη Χατζησταμούλη. Διετέλεσε, επίσης, Λαμπαδάριος του Μητροπολιτικού Ναού Αγ. Νικολάου Βόλου με Πρωτοψάλτη τον Δημήτριο Μήτρου και στη συνέχεια Α΄ Ψάλτης στον ίδιο Ναό. Έψαλε ακόμη στο Αγρίνιο και στην Αθήνα, στον Ευαγγελισμό Χαροκόπου Καλλιθέας. Εδώ συνεργάστηκε στενά με τους Πρωτοψάλτες Αντώνιο και Γεώργιο Σύρκα στον καταρτισμό Βυζαντινών Χορωδιών. Είναι ο δάσκαλος του Μανώλη Χατζημάρκου, των παιδιών του Ντίνου και Αλέκου, του Θεόδωρου Ζουμπούλη, και πολλών άλλων επιφανών Ιεροψαλτών.

μου Συνάδελφον κ. Αντώνιον Χατζησταμούλην Α΄ Ψάλτην Παναγίας Μακρυνίτης. Κατηχώριον, 26 Ιουλίου 1960. Ο γράφας Χρ. Πάντας, Α΄ Ψάλτης Ι. Ν. Ευαγγελιστρίας (Χαροκόπου) Καλλιθέας Αθηνών:-» Οι μελοποιήσεις του Πάντα, όπως εξάγεται από το αυτόγραφο του, είναι απλές, μελωδικές, αλλά σημειογραφικά μαρτυρούν κάποιες ορθογραφικές αδυναμίες.

Μπαταβάνος Νικόλαος (1894 - 1980): Ονομαστός Πρωτοψάλτης από την κωμόπολη Αγ. Γεώργιο Βελεστίνου, βαθύς γνώστης της Βυζαντινής Μουσικής. Έψαλλε επί πολλά χρόνια στον Καθεδρικό Ναό Αγ. Κωνσταντίνου Βελεστίνου και στον Αγ. Γεώργιο της γενέτειράς του. Δίδαξε την Ψαλτική Τέχνη σε πολλούς μαθητές, ανάμεσα στους οποίους οι δυο γιοι του Γεώργιος και Ιωάννης Μπαταβάνος και ο Μιχαήλ Πέτρου.

Κουτούμπας Κωνσταντίνος, του Ιωάννου (1894 - 1983): «Ο Κωνσταντίνος Ιωάννου Κουτούμπας, πρωτοψάλτης, μουσικοδιδάσκαλος και συγγραφέας γεννήθηκε στον Αγ. Βλάσιο το 1894. Ορφανός από πατέρα, μεγάλωσε κοντά στον παππού του Κωνσταντίνο Αποστόλου, που κάθε Κυριακή τον πήγαινε στην Εκκλησία. Οι Ψάλτες του Αγ. Βλασίου Βλάσιος Αρκουδογιάννης και Κατσιρέλος, δεινοί εκτελεστές και μουσικοί, ψάλλοντες παλαιά μέλη από διφθέρας, αντιλήφθηκαν το ζήλο του και σε ηλικία 5 ετών τον ανέβασαν στο Αναλόγιο. Ο Κατσιρέλος, είχε μαθητεύσει στην Πατριαρχική Μουσική Σχολή Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Κουτούμπας έμεινε κοντά στον Κατσιρέλο τρία χρόνια. Πρώτος του επίσημος δάσκαλος υπήρξε ο Νικόλαος Αθ. Χρυσοχοΐδης, μαθητής του Κωνσταντίνου Ψάχου και επιστήμονας μουσικός. Σε ηλικία 10 ετών δημιούργησε μικτούς χορούς 30 ατόμων, που έψαλαν τα Εγκώμια της Μεγάλης Παρασκευής και άλλα μουσικά μέλη, γνωρίζοντας το θαυμασμό και τον έπαινο όλης της Κοινότητας. Νωρίς άρχισε να αντιγράφει τα βιβλία των δασκάλων του. Γρήγορα απέκτησε τέτοια ευχέρεια ως προς την πλοκή των χαρακτήρων και του μέλους, ώστε να μπορεί να διαβάσει μέλη τα οποία δεν είχε διδαχ-

1892 - Πάντας Χρήστος - Αυτόγραφο. Κολοφάνας

δρομία σε ηλικία 16 ετών. Την περίοδο 1921-1922, στρατευμένος, έψαλλε στη Σμύρνη. Μετά την απόλυσή του εγκαταστάθηκε στο Βόλο, μαθήτευσε στο μουσικοδιδάσκαλο Ιωάννη Αναγνώστη Κοντόπουλο και έψαλλε σε διάφορους ναούς. Στα 1942, πήρε τη θέση του Πρωτοψάλτη Αγ. Κωνσταντίνου Βόλου, όταν απεβίωσε ο προκάτοχός του Δημήτριος Προγόνης και κράτησε αυτή ως το 1945. Το διάστημα 1945-1950 εστάλη από το Μητροπολίτη Δημητριάδος ως Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Κοίμησης Θεοτόκου Μακρινίτσας με

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ο Ιεροψάλτης Αθανάσιος Ξανθός είχε την καλοσύνη να μας γνωστοποιήσει την ύπαρξη ενός αυτόγραφου μουσικού Τετραδίου του Χρήστου Πάντα και να μας το παραχωρήσει προσωρινά, ώστε να το φωτογραφήσουμε και να το καταλογογραφήσουμε. Πρόκειται για ένα μικρό, αλλά σημαντικό χειρόγραφο, στο οποίο ο Πάντας κατέγραψε μια σειρά μελωρημάτων του και το πρόσφερε στο φίλο του Ιεροψάλτη Αντώνιο Χατζησταμούλη, με την εξής αφιέρωση: «Εγγραφα διά τον φίλον και αγαπητόν

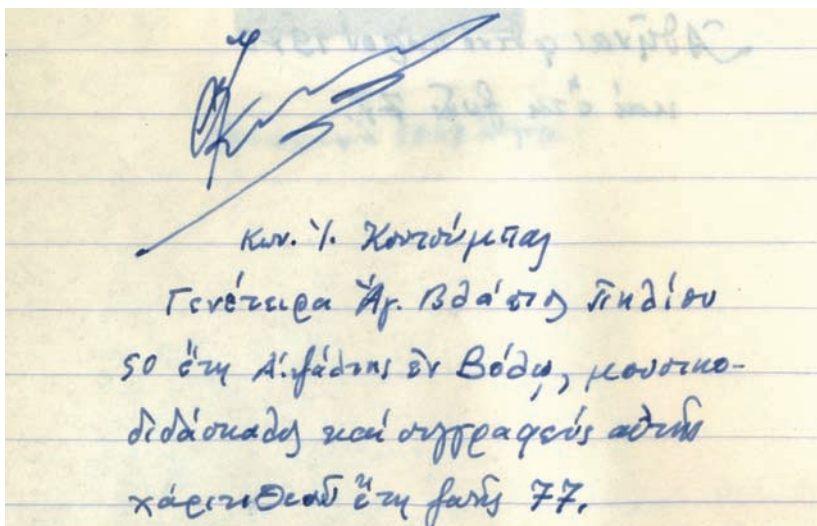
θεί ακόμη. Μελετούσε μαζί με το Δημήτριο Δημητριάδη, Γραμματέα της Κοινότητας Καραμπασιού, που μαθήτευε κοντά στο Δημήτριο Μαστορογιάννη, και σε διάστημα 3 μηνών είχαν περατώσει το Αναστασιματάριο, το

νατό. Διορίστηκε πρωτοψάλτης στον Αγ. Κωνσταντίνο και το 1928 μετατέθηκε από τον Μητροπολίτη Δημητριάδος Γερμανό στους Αγ. Θεοδώρους, για να μετατεθεί ξανά, κατόπιν παρακλήσεων του Εκκλησιαστικού Συμβου-

από το 1830 στην υπόλοιπη Ελλάδα», υπήρξε δεινός εκτελεστής και ερμηνευτής των παλαιών μελών. Γνώριζε από στήθους τα παλαιά μαθήματα των μεγάλων διδασκάλων, είχε αποκτήσει μεγάλη συγγραφική δεινότητα, συνθέτοντας νέα μέλη, επί τη βάσει κλασικών γραμμών και συνθέσεων και καταγράφοντας πρωτότυπους ύμνους, που άκουγε από άλλους εκτελεστές. Ο Κωνσταντίνος Πρίγγος, προσκεκλημένος σε πανήγυρη στο Βόλο, έψαλε ένα Δοξαστικό του Εσπερινού και βρέθηκε προ εκπλήξεως, εκφράζοντας το θαυμασμό του, όταν ο Κουτούμπας το κατέγραψε «με το αυτί» και του το έδειξε την επόμενη μέρα. Γνώριζε ακόμη την παλαιά στενογραφική παρασημαντική, που χρησιμοποιούταν στην Φαλτική ως το 1814. (Σημ. επιμ.: Το μελοποιητικό έργο του Κωνσταντίνου Κουτούμπας είναι εξαιρετικά ιδιότυπο, καθώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σύντμηση του αργουσύντομου Στιχηρατικού Μέλους του Πέτρου Πελοποννησίου, και κατά πάσα πιθανότητα απέβλεπε στη συντόμηση των μελών, διαβλέποντας, προφανώς, από πολύ νωρίς την ανάγκη συντόμησης των Ιερών Ακολουθιών της Ορθόδοξης Λατρείας.)

Ο Κωνσταντίνος Κουτούμπας έδινε μεγάλη σημασία στην μετά ταπεινώσεως και συντριβής ψαλμωδία καθώς επίσης στην ευκρινή και κατά νόημα απόδοση των ψαλλομένων. Κοιμήθηκε εν Κυρίω το 1983. Με τη σύζυγό του Ελένη απέκτησε δυο γιους, τον Ευστάθιο και τον Ιωάννη, που συνέχισαν τη μουσική παράδοση της οικογένειας. Ψάλλουν στη Σκιάθο, όπου έχουν παντρευτεί και διαμένουν, ο μεν Ευστάθιος Κουτούμπας στην Παναγία Λημνιά αρχικά και στη Μονή Ευαγγελισμού τα τελευταία χρόνια, ο δε Ιωάννης Κουτούμπας στο Ναό των Τριών Ιεραρχών εδώ και είκοσι χρόνια. Ο εγγονός του Κωνσταντίνος Ι. Κουτούμπας, που μαθήτευσε στο θείο του Ευστάθιο και απέκτησε απ' αυτόν ζήλο για τη Βυζαντινή Μουσική, ολοκλήρωσε τις μουσικές του σπουδές στη Θεσσαλονίκη, κοντά στον μακαριστό Δημήτριο Σουρλατζή, Αρχοντα Μουσικοδιδάσκαλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, και ψάλλει σήμερα μαζί με τον πατέρα του Ιωάννη, συνεχίζοντας την παράδοση της οικογένειας.»

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ο Κωνσταντίνος Κου-

1894 - Κουτούμπας Κων., καθώς υπογράφει το 1971

Δοξαστάριο του Γεώργιου Βιολάκη και τις Δύο Νέες Μέλισσες του Αγαθάγγελου Κυριαζίδη, βιβλία τα οποία είχαν φέρει από την Πόλη οι δάσκαλοί τους.

Ως έφηβος κατέβαινε στο Βόλο και άκουγε τους Πρωτοψάλτες Γεώργιο Ψυχούλη, μαθητή του Αρχοντος Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Γεωργίου Ραιδεστινού του Β', Δημήτριο Φιλίππου, συμμαθητή του Κωνσταντίνου Ψάχου, Χρήστο Μαχαιρίτσα και Κωνσταντίνο Γαρουφαλλιά. Για μικρό διάστημα πριν τη στρατιωτική του θητεία έψαλε στη Δράκεια, και μαθήτευε κοντά στους Νικόλαο Καμινάρη, Ευθύμιο Κόκκινο, μαθητή Γεωργίου Τζάβελλου, ο οποίος υπήρξε και αυτός μαθητής της Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής.

Μέχρι το 1922 δεν είχε αναλάβει Ιεροψαλτικό Αναλόγιο, καθώς μετά τη θητεία του επιστρατεύτηκε άλλες τέσσερεις φορές, λόγω τις μικρασιατικής εκστρατείας. Στη Σμύρνη γνωρίστηκε με τον Πρωτοψάλτη Νικόλαο. Μετά την επάνοδό του στο Βόλο διορίστηκε Ψάλλης αρχικά στα Λεχώνια και την Αγριά, ενώ μετά το γάμο του το 1925 ήρθε στο Βόλο. Παρά την επιθυμία του Κωνσταντίνου Γαρουφαλλιά να τον διαδεχθεί, αυτό δεν κατέστη δυ-

λίου, στο Ναό της Αναλήψεως Βόλου το 1931. Ως Πρωτοψάλτης της Αναλήψεως απέρριψε άλλες πρόταση για διορισμό στην Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, με 7ετές συμβόλαιο, που του εξασφάλιζε 10.000 δραχμές μισθό και τα έξοδα διαμονής.

(Σημ. επιμ.: Στις 7 Οκτωβρίου 1936 υπογράφει ένα ενθουσιώδες κείμενο υποδοχής του Μητροπολίτου Ιωακείμ στη Δημητριάδα, που συνέταξε ο Κωνσταντίνος Γαβρίνης και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ταχυδρόμος» και συνυπογράφουν πολλοί ακόμη γνωστοί Ιεροψάλτες της εποχής.) Το Φεβρουάριο του 1941, λόγω του Ελληνοϊταλικού πολέμου, κατέφυγε με την οικογένειά του σε συγγενείς της συζύγου του στη Σκιάθο, όπου έψαλλε ως δεξιός Ψάλλης στο Μητροπολιτικό Ναό των Τριών Ιεραρχών για 4 μήνες. Στην Ανάληψη υπηρέτησε συνολικά τριάντα χρόνια, μέχρι το Μάρτιο του 1961, όταν παραιτήθηκε σε ηλικία 67 ετών.

Γνήσιο τέκνο της Φαλτικής Παράδοσης της Μαγνησίας, από την οποία, όπως σημειώνει ο ίδιος, «διεστάρη η Εκκλησιαστική Μουσική Παράδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου

τούμπας ανάλωσε μεγάλο μέρος της ζωής του μελοποιώντας και γράφοντας μουσικά Τετράδια, τα περισσότερα των οποίων -τα 6 που έχουμε προσωπικά υπόψη- έχουν καταρτιστεί σε πολύ μεγάλη ηλικία, μεταξύ 70 και 87 ετών. Ο Κουτούμπας έγραφε σε κλασικά σχολικά μπλε τετράδια, εκατόφυλλα τις περισσότερες φορές, η δε γραφή του ήταν λεπτή, μικροκαμωμένη και, ίσως λόγω ηλικίας, κάπως ασταθής. Στα χειρόγραφα του υπάρχουν συχνά-πυκνά σημειώσεις και ενθυμήσεις, που δεν είναι του παρόντος να αναφερθούν. Θεωρώ, ότι το περιεχόμενο των Τετραδίων αυτών είναι ένα μουσικό φαινόμενο που πρέπει να μελετηθεί προσεκτικά, λόγω του ιδιαίτερου ύφους του. Μπορεί με την πρώτη όψη να δείχνει κάπως άτεχνο και ιδιότυπο, αλλά, υπό συγκεκριμένες ρυθμικές προϋποθέσεις, αναδεικνύεται πολύ εκκλησιαστικό, ακόμη και «παραδοσιακό».

(Γραπτές πληροφορίες και κείμενα του εγγονού του Κωνσταντίνου Ι. Κουτούμπα.)

Μαργαριτόπουλος Αλέξανδρος, του Νικολάου (1900 - 1971). Ο σπουδαιότερος αυτός Πρωτοψάλτης και διδάσκαλος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1900. Από μικρή ηλικία διακρίθηκε ως Κανονάρχος στον Ι. Ν. Παναγίας Καφατιανής στο Γαλατά, δίπλα στον ονομαστό Πρωτοψάλτη Γιάνκο Βασιλειάδη, από τον οποίο διδάχθηκε επί τριετία την Ψαλτική. Αργότερα στον ίδιο Ναό έψαλλε ως Λαμπαδάριος με Πρωτοψάλτη τον Θεοδόσιο Β. Γεωργιάδη. Κατά το έτος 1916 ανέλαβε την θέση του Β' Δομestίκου της Μεγάλης Εκκλησίας δίπλα στον Ευστάθιο Βιγγόπουλο, που αναπλήρωνε τότε τον βαρύτατα άρρωστο Λαμπαδάριο Κωνσταντίνο Κλάββα. Αργότερα, όταν ο τελευταίος απομακρύνθηκε από τη θέση αυτή και ανέλαβε Αριστερός Ιεροψάλτης στον Ι. Ν. Χριστού Σωτήρος στον Γαλατά, ο Μαργαριτόπουλος τον ακολούθησε ως Δομestικός, σπουδάζοντας, παράλληλα, κοντά του τη μουσική θεωρία. Όταν ο Κλάββας απεβίωσε στα 1917, το διαδέχθηκε στη θέση του Λαμπαδαρίου. Σύντομα, όμως, κλήθηκε πάλι για Δομestικός στον Πατριαρχικό Ναό. Την ίδια περίοδο παρακολουθούσε ιδιαίτερα μαθήματα με τον Ιά-

κωβο Ναυπλιώτη. Το 1924 ήλθε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Βόλο. Εδώ διορίστηκε Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Μεταμόρφωσης, όπου υπηρέτησε επί μία εικοσαετία. Τα χρόνια αυτά δίδαξε την Ψαλτική σε πολλούς βολιώτες και πηλιορείτες μαθητές, μεταξύ των οποίων οι *Μιχαήλ Πέτρου, Βασίλειος Βαλασιάδης, Ανέστης Μαλέτος Ανέστης, Θεόδωρος Ζουμπούλης, Κωνσταντίνος Αγγελίδης, Ιωάννης Ακριβογιάννης, Παναγιώτης Θεοδωρίδης, Ιωάννης Βασιλείου, Γεώργιος Καραγιάννης*, ο πειραιώτης Άρχων Πρωτοψάλτης Δημήτριος Ιωαννίδης, ο επίσης πειραιώτης Κυριακός Ιωαννίδης, ο αθηναίος καθηγητής Ευρωπαϊκής Μουσικής Σταμάτης Ιωαννίδης, ο συριανός μουσικοδιδάσκαλος και μαέστρος Δημήτριος Φουστέρης και άλλοι. Το 1926 κατέβηκε στην Αθήνα, έψαλλε στον Ταξιάρχη του Πεδίου του Άρεως και έγινε ιδρυτικό μέλος των Συλλόγων «Φίλοι της Βυζαντινής Μουσικής» και «Βυζαντινή Χορωδία Πειραιώς». Με τον δεύτερο κατήχησε πολυμελή Χορό Ψαλτών με σκοπό την απόδοση του Εκκλησιαστικού Μέλους με αντιστικτική συνήχηση και πραγματοποίησε πολλές εμφανίσεις και διαλέξεις. Το 1951 επέστρεψε πάλι στη Μεταμόρφωση Βόλου και από το 1954 μετέβη στον Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Άμφισσας. Πέθανε το 1971. Το μελοποιητικό έργο του Μαργαριτόπουλου είναι εξαιρετικά μεγάλο.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Αυτόγραφα Τετράδια του Μαργαριτόπουλου δεν έχουμε επισημάνει, παρά μόνο κάποια αμφισβητούμενα ιδιόγραφα σε κόλλες αναφοράς. Εντούτοις, το μελοποιητικό έργο του είναι τεράστιο και ευρύτατα διαδεδομένο στα μουσικά χειρόγραφα των άλλων Μαγνήτων Ιεροψαλτών - αντιγραφών.

Σταυράκης Νικόλαος (αρχές Κ' αιώνα - 1962): Πρωτοψάλτης και ιδρυτής - διευθυντής Ευρωπαϊκής Χορωδίας στον Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου Βόλου από τον Ιανουάριο του 1945 μετά την αποχώρηση του *Χρήστου Πάντα*. Προηγουμένως, είχε υπηρετήσει αρκετά χρόνια ως αριστερός Ψάλτης, στο Μητροπολιτικό Ναό του Αγ. Νικολάου Βόλου επί πρωτοψαλτίας *Κωνσταντίνου Γαρουφαλλιά*. Εργαζόταν ως περιοδεύων επιθεωρητής της καπνοβιομηχα-

νίας Ματσάγγου. Μαρτυρείται ότι, λόγω τους επαγγέλματός του, υπέστη την τραγική συγκυρία να πεθάνει η σύζυγός του, ενώ ο ίδιος ήταν στην Κρήτη για επαγγελματικούς λόγους.

Μαργιανός Αλέκος (αρχές Κ' αιώνα ; - 1951): «Ο Αλέκος Μαργιανός ήταν ένας θρύλος για τους κατοίκους της περιοχής του Ν. Πηλίου. Ήταν κτίστης στο επάγγελμα και του άρεσε να ψέλνει στην εκκλησία του Λαύκου απ' όπου καταγόταν. Πήρε μέρος στην Εθνική Αντίσταση και όταν αφοπλίστηκε ο Ε.Λ.Α.Σ., παραδίνοντας τα όπλα του μετά την συμφωνία της Βάρκιζας, επέστρεψε στο χωριό του... Μία ημέρα, Κυριακή πρωί και μετά τη Θεία Λειτουργία στην Εκκλησία του Λαύκου, παρακρατικοί έστησαν καρτέρι στον Αλέκο Μαργιανό και τον κτύπησαν άγρια με μία ομπρέλα μέσα στον Ιερό Ναό, όπου έψαλλε... Στις 4 Ιουνίου 1951 γίνεται μία συμπλοκή του 29ου Ελαφρού Τάγματος Πεζικού και της ομάδας του Αλέκου Μαργιανού, στην περιοχή μεταξύ Αργαλαστής και Μηλίνας. Στην μάχη που εκτυλίσσεται σκοτώνεται ο Αλέκος Μαργιανός, που είχε επικηρυχθεί «για πολλά εκατομμύρια δραχμές» όπως πληροφορούν τους αναγνώστες τους, οι τοπικές εφημερίδες...»

(Αποσπάσματα από το βιβλίο του Θανάση Βογιατζή, *Όταν τους ιδώμεν όλους υπό το πέλημα μας...*, Βόλος 2008, σελ. 468-469).

Κιτριδής Κωνσταντίνος (αρχές - β' μισό Κ' αιώνα): Τραπεζούντιος Πρωτοψάλτης, μελοποιός και δάσκαλος της Ψαλτικής Τέχνης, βαθύς γνώστης της βυζαντινής μουσικής. Ήρθε στην Ελλάδα και διέπρεψε ως Χοράρχης στον Καθεδρικό Ν. Ευαγγελίστριας της Λαμίας (το 1956 ακόμη υπηρετεί), όπου δίδαξε πολλούς μαθητές. Πρώτα, όμως, πέρασε από τον Αλμυρό Μαγνησίας, όπου έψαλλε και δίδαξε. Το 1934 μαρτυρείται Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Αλμυρού, αμειβόμενος με 550 δραχμές. Στους Μαγνησιώτες μαθητές του αναφέρονται οι Πρωτοψάλτες *Χρήστος Τακούδης, Δημήτριος Μπαλλής και Ιωάννης Αποστόλου*. Από προφορικές μαρτυρίες πληρούμαστε, ότι ο Κιτριδής έπαιζε άριστο βιολί και δίδασκε την Ψαλτική με τη βοήθεια αυτού του οργάνου.

Παπαντωνιάδης Λυκούργος (αρχές Κ' αιώνα - μετά το 1980): Λαμπαδάριος του Αγ. Νικολάου Αλμυρού. Αναφέρεται ως ο μακροβιότερος ιεροψάλτης που υπηρέτησε στον εν λόγω Ναό. Σύμφωνα με μαρτυρία του γιού του Κωνσταντίνου Παπαντωνιάδη, ο Λυκούργος ήταν αριστερός Ψάλτης από το 1928 μέχρι το 1980, για 52 ολόκληρα χρόνια.

Παντόπουλος Αντώνιος, του Κωνσταντίνου (1903 - 1983): Γιος του Ζαγοριανού Κωνσταντίνου Παντόπουλου, επιφανούς δασκάλου στην Κερασιά και αργότερα στη γενέτειρά του τη Ζαγορά, άνδρα με εξαιρετικό εκκλησιαστικό φρόνημα. Ο Αντώνιος Παντόπουλος, τελευταίο από τα 11 παιδιά της οικογένειας αγάπησε την Ψαλτική και έσπευσε να τη διδαχθεί από τον περίφημο δάσκαλο της εποχής του π. Κωνσταντίνο Κατσάλα. Για την παρακολούθηση των μαθημάτων κατέβαινε από τη Ζαγορά με τα πόδια δυο φορές την εβδομάδα. Ως ιεροψάλτης ήταν καλλίφωνος και έψαλε σε όλους σχεδόν του ναούς της Ζαγοράς, κυρίως όμως στην Αγ. Παρασκευή, στη Μεταμόρφωση και τέλος στον Αγ. Γεώργιο ως το 1978, οπότε αποχώρησε λόγω προβλημάτων υγείας. Ο Παντόπουλος δίδαξε την Ψαλτική στη Ζαγορά. Συχνά τον καλούσαν στο Γυμνάσιο για την προετοιμασία των σχολικών εορτών. Εξάλλου, υπήρξε δάσκαλος των γιών του *Αλέξανδρου Παντόπουλου* και *Κωνσταντίνου Παντόπουλου*. Απεβίωσε το 1983 σε ηλικία 80 ετών.

(Ο Αντώνιος Παντόπουλος είχε και μία κόρη, την Ευθυμία Παντοπούλου-Κολέτσιου στην οποία οφείλουμε τις παραπάνω πληροφορίες μαζί με τις θερμές μας ευχαριστίες.)

Μήτρος (Μήτρου) Δημήτριος, του Νικολάου (1907 - 1980): Ονομαστός Καλλίφωνος Πρωτοψάλτης και Μουσικοδιδάσκαλος. Γεννήθηκε στο χωριό Αγ. Ιωάννης Θάσου στις 28 Φεβρουαρίου 1907. Στην παιδική του ηλικία έχασε από ατύχημα το δεξί του μάτι. Την περίοδο 1925-19228 έγινε μαθητής του Κωνσταντίνου Πρίγγου, ενώ παράλληλα φοίτησε και στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης. Η μαραθώνια Ψαλτική του σταδιοδρομία άρχισε το 1928 από την Ξάνθη όπου υπηρέτησε

2 χρόνια. Κατόπιν έψαλε σε πολλές πόλεις όπως στο Σιδηρόκαστρο (1930), στον Προφήτη Ηλία στη Θεσσαλονίκη (1931 -33), στη Νάουσα, στους Αγ. Πάντες Θεσσαλονίκης (1934-37) και έπειτα στο Βόλο όπου έψαλε στο Μητροπολιτικό Ναό του Αγ. Νικολάου επί μια πενταετία (1937-1942). Το 1942 κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια (Γίδα) Θεσσαλονίκης, όπου έμεινε 3 χρόνια. Το 1945 επιστρέφει στο Μητροπολιτικό Ναό του Βόλου και το 1946 έρχεται στον Αγ. Νικόλαο στην Πάτρα, για να επιστρέψει μετά από ένα χρόνο στο Γίδα, όπου παρέμεινε μέχρι το 1948. Έπειτα έψαλε στην Καστοριά, στη Λάρισα, στη Βέροια για να έλθει το 1953 στο Αγρίνιο (Αγ. Δημήτριο). Έπειτα έψαλε στον Ι. Ν. Αγ. Κυριακής του Πύργου Ηλείας μέχρι το τέλος του 1955. Το 1956 έρχεται στην Αθήνα και ψάλλει στην Μεταμόρφωση στο Μοσχάτο και έπειτα στον Αγ. Διονύσιο στον Πειραιά για 10 χρόνια. Τέλος έψαλε στην Αγία Ελούσα Καλλιθέας μέχρι το 1979, οπότε ένα ατύχημα διέκοψε την ιεροψαλτική του καριέρα. Πέθανε στις 7 Απριλίου του 1980.

1907 - Μήτρου Δημήτριος

Ο Μήτρου ήταν προικισμένος με άριστη φωνή λυρικού τενόρου και εξάιρετος μελωργός σπουδαίων συνθέσεων. Αναφέρεται εδώ, διότι κατά τη μακρόχρονη για τα δικά του δεδομένα παραμονή στο Βόλο άφησε έξοχους μαθητές, εκ των οποίων ο μακαριστός ιατρός και Πρωτοψάλτης *Νικόλαος Ευσταθίου*, ο τέλειος μιμητής αυτού *Θεόδωρος Ζουμπούλης*, Πρωτοψάλτης Ν. Αγκιάλου Μαγνησίας και ο ήδη μνημονευθείς *Στυλιανός Τσιάκαλος*, στον οποίο οφείλεται το φωτογραφικό και μουσικό υλικό, που δημοσιεύεται εδώ. Η σπάνια φωτογραφία του Πρωτοψάλτου φέρει την εξής αφιέρωση: «*Χαρισμένη στον αλησμόνητό μου Αθανάσιο Τσιάκαλο ιερέα, ως ενθύμιον. Δ. Μήτρος, Πρωτοψάλτης Βόλου. 8-8-40.*»

Πριάγγελος Αναστάσιος (1911 - δεκαετία 1990): Ο π. Αναστάσιος Πριάγγελος γεννήθηκε το 1911 στη Σούρπη Αλμυρού. Μεγάλωσε όμως στη Μιτζέλα όπου και παντρεύτηκε. Εκεί τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο και κατόπιν φοίτησε και τελείωσε το Σχολαρχείο Βόλου. Επειδή είχε ωραία μεταλλική φωνή, ο ιερέας του χωριού τον βοήθησε να γίνει Ψάλτης και να σπουδάσει Βυζαντινή Μουσική. Φοίτησε στην Ιερατική Σχολή Λαμίας και το 1952 χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος από τον Μητροπολίτη Ιωακείμ στον Ι. Ν. Ανάληψης Βόλου. Λίγο αργότερα τοποθετήθηκε στον Αγ. Κωνσταντίνο Βόλου, όπου διακόνησε για 3 χρόνια. Στις 30 Απριλίου 1955 χειροτονήθηκε ιερέας από τον Ιωακείμ και τοποθετήθηκε πάλι στην Ανάληψη. Στο μεταξύ φοίτησε και τέλειωσε το Εκκλησιαστικό Φροντιστήριο Βόλου, στο οποίο μάλιστα δίδαξε για αρκετά χρόνια. Τέλος, μετατέθηκε στον Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Βόλου απ' όπου συνταξιοδοτήθηκε. Στο διάστημα της τελευταίας ιερατείας του πήρε και το πτυχίο της Θεολογίας από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.» Ο μακαριστός π. Αναστάσιος Πριάγγελος, λόγω της βαθιάς του μουσικής παιδείας, διετέλεσε επί πολλά χρόνια καθηγητής στη Δ' Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος με διευθυντή το *Μανώλη Χατζημάρκο*. Την Ψαλτική διδάχθηκε από Πατέρες της Άνω Ι. Μονής Παναγίας Ξενιάς.

(Κείμενο από το βιβλίο του Θανάση Ζέρβα, *Ο Άγιος Κωνσταντίνος Βόλου...*, Βόλος 1996, σελ. 110-112.)

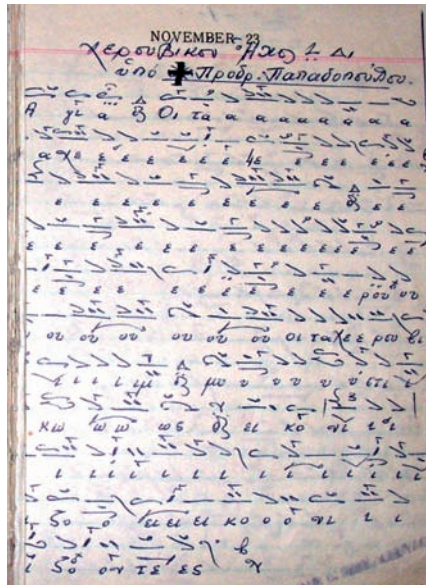
Μαλέτος Ανέστης (1911 - 2002): Ιεροψάλτης από τον Αγ. Βλάσιο, που, εκτός από τη γενέτειρά του υπηρέτησε στον Αγ. Αθανάσιο Κ. Λεχωνίων. Μαθητής των *Νικόλαου Καμινάρη* και *Αλέξανδρου Μαργαριτόπουλου*. Πέθανε στις 18 Μαΐου 2002, κηδεύτηκε στο χωριό του.

1911 - Μαλέτος Ανέστης

Κατσώλας Ελευθέριος, του Κωνσταντίνου (1912 - τέλη Κ' αιώνα): Γεννήθηκε στην Ανακασιά Βόλου το 1912. Έγκριτος μουσικός, ο οποίος διδάχθηκε την Ψαλτική από τον πατέρα του, τον περίφημο και μουσικώτατο ιερέα *Κωνσταντίνο Σ. Κατσώλα*, εφημέριο του Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης Βόλου. Αργότερα, όπως αναφέρεται, φοίτησε στον Φωκαέα μουσικοδιδάσκαλο Θεόδωρο Χατζηθεοδώρου και στον Θεοδόσιο Γεωργιάδη. Συνεργάστηκε, όμως, στενότερα με τον *Αλέξανδρο Μαργαριτόπουλο*, χρημάτισε βοηθός του Πρωτοψάλτη *Δημητρίου Μήτρου* επί σειράν ετών στον Μητροπολιτικό Ναό Αγ. Νικολάου Βόλου, αλλά και του Πρωτοψάλτη *Χρήστου Πάντα*. Έψαλλε από το 1932 συνεχώς, αρχικά ως δεξιός Ιεροψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Αλμυρού, στη συνέχεια στη Μητρόπολη Νίκαιας και το 1953 ανέλαβε τα καθήκοντα Πρωτοψάλτου του Ι. Ν. Γεννησίου της Θεοτόκου (Παναγίτσα) Νίκαιας στον Πειραιά. Έπειτα μετέβη στην Αγ. Φωτεινή Υμηττού. Στα 1963 υπηρετούσε ως δεξιός Ψάλτης στον Αγ. Δημήτριο Μπραχαμίου και τέλος διακόνησε στην Υπαπαντή Λούτσας της Αττικής ως τις τελευταίες ημέρες της ζωής του. Ο Ελευθέριος Κατσώλας υπήρξε μέλος του Τριακονταμελούς Βυζαντινού Εκκλησιαστικού Χορού Κωνσταντινουπόλεως,

Παπαδόπουλος Πρόδρομος, του Βασιλείου (1912 - 1970): Σε ηλικία 11 ετών ο Πρόδρομος Παπαδόπουλος ήρθε στην Ελλάδα ως πρόσφυγας. Δεν είχε καταφέρει καλά-καλά να ξεκινήσει τις μουσικές του σπουδές στην Κωνσταντινούπολη, όπου διέμενε η οικογένειά του Ιεροψάλτη πατέρα του *Βασιλείου Παπαδόπουλου* (στο Γενί Καπού). Αρχικά έκανε μαθήματα Ψαλτικής με τον Κωνσταντίνο Πρίγκο, στην Πόλη, μαθήτευσε, όμως, και στον Ιωάννη Ζαχαρόπουλο, γαμπρός του περίφημου Γεώργιου Ραιδεστινού Πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε.. Αργότερα, όταν ήρθε στην Ελλάδα συνέχισε τις σπουδές του με τον Πρίγκο στη Θεσσαλονίκη. Αφού η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στο Βόλο, ο Πρόδρομος αναλαμβάνει Πρωτοψάλτης στο Μητροπολιτικό Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου Καρδίτσας, σε ηλικία 18-19 ετών. Το 1936 επέστρεψε στο Βόλο και διορίστηκε στον Ι. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς. Επειδή στον ελληνοαλβανικό πόλεμο στρατεύθηκε, τον αναπλήρωνε στη θέση αυτή ο πατέρας του. Μετά την απελευθέρωση επέστρεψε στην Ανακασιά, αλλά το 1949 κλήθηκε ως Πρωτοψάλτης στον Ι.

1912 - Παπαδόπουλος Πρόδρομος - Μελοποίηση

Ν. Αγ. Αθανάσιου Λάρισας, όπου έμεινε πολλά χρόνια. Όταν επέστρεψε στο Βόλο, ο τότε Δήμαρχος και φίλος του Κλαψόπουλος τον διόρισε στον κοιμητηριακό Ναό των Αγ. Ταξιάρχων. Δυστυχώς, τη Μ. Πέμπτη του 1970, γλίστρησε, έπεσε, χτύπησε στο κεφάλι και πέθανε την επόμενη μέρα στο Νοσοκομείο Βόλου, σε ηλικία 58 ετών.

Του Πρόδρομου επισημάναμε δυο-τρεις πολύ αξιόλογες μελοποιήσεις (απόδειξη ότι υπάρχουν κι άλλες) σε ένα μικρό μουσικό Τετράδιο, αυτόγραφο του αδελφού του *Παντελή Παπαδόπουλου*. Ας σημειωθεί, ότι ο τελευταίος μνημόνευε ως δάσκαλό του τον Πρόδρομο.

(Τις πληροφορίες και όλο το πλουσιότατο υλικό -χειρόγραφα, φωτογραφίες, κασέτες οφείλουμε στα δυο ανιψιά του Πρόδρομου, την κα Ζωή Παντ. Παπαδοπούλου - Γκόλια και τον Βασίλειο Παντ. Παπαδόπουλο, τους οποίους ευχαριστώ θερμότατα.)

Κολέτσιος Αχιλλέας (1912 - β' μισό Κ' αιώνα): Πρωτοψάλτης γεννημένος στο Βόλο στα 1912, διπλωματούχος της Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής.

Γερόπουλος Τρύφων, του Γεωργίου (1914 - 2009): Γιος και μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου*, που γεννήθηκε στην Αγριά την 1^η Φεβρουαρίου 1914. Διδάχθηκε την Ψαλτική Τέχνη από τον πατέρα του, μαθητή της Μεγάλης του Γένους Σχολής στην Κωνσταντινούπολη, και την 17^η Απριλίου (Μ. Πέμπτη) του έτους 1930, σε ηλικία 16 ετών, προσλήφθηκε ως Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Μπαξέδων Βόλου. Δεξιός Ψάλτης τότε ήταν ο περίφημος μουσικός *Ανθιμος Χατζηβασιλείου*, ο οποίος διατηρούσε καφενείο στην οδό Κοραή στο Βόλο, δίπλα στο Τυπογραφείο του *Σωτήριου Σχοινά*. Το 1934 προήχθη σε Πρωτοψάλτη στα Εισόδια της Θεοτόκου Άνω Βόλου, έχοντας διαδοχικά αριστερούς τον *Αντώνιο Σάχο*, τον *Δημήτριο Σάχο*, τον *Γεώργιο Καζατζή* και τον *Θεοφάνη Ματζούκη*. Το διάστημα 1935-1937 εκπλήρωσε τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις και, γυρνώντας στο Βόλο, διορίστηκε Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου Αλμυρού. Τον Ιανουάριο του 1939 ανέλαβε το δεξιό Αναλόγιο του Αγ. Γεωργίου Αγριάς, έχοντας Λαμπαδάριο

τον κουμπάρο του *Κωνσταντίνο Πολυζόπουλο* και προϊστάμενο τον μουσικότατο π. *Κωνσταντίνο Κατσώλα*. Στη θέση αυτή παρέμεινε επί 47 συναπτά έτη, ενώ τα τελευταία χρόνια, σε μεγάλη πραγματικά ηλικία, διακονούσε στο Ναΐδριο του Αγ. Αποστόλου του Νέου στο Βόλο.

Ο Τρύφων Γερόπουλος διακρίθηκε ως εξαιρετικός δάσκαλος, υμνογράφος και μελουργός, αλλά κυρίως για τη βαθιά του ευσέβεια. Στο έργο του συμπεριλαμβάνονται 40 μελοποιημένες Ακολουθίες Αγίων (κυρίως τοπικών), πολλές από τις οποίες αποτελούν προσωπικά του υμνογραφικά αριστουργήματα, μια που υπήρξε εξαιρετικά κατηρτισμένος και βαθύς γνώστης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Μελοποίησε ακόμη πλήθος Τρισάγιων, Χερουβικών, Λειτουργικών, «Αξιον εστίν», Κοινωνικών και άλλων τροπαρίων, όπως Ιδιόμελα, Δοξαστικά, Πολυέλεοι και άλλα. Εξάλλου, στους μαθητές του αναφέρονται οι γιοι του *Γεώργιος* και *Κωνσταντίνος*, ο Άρχων Μουσικοδιδάσκαλος *Κυριαζής Νικολέρης*, ο αείμνηστος αρχιμανδρίτης *Κύριλλος* (κατά κόσμον *Ντίνος*) *Ρήγας*, ο *Δημήτριος Σαμαράς*, ο *Βλάσης Μαστρογιάννης*, ο *Απόστολος Μιχάλης* και πολλοί άλλοι.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Εάν θέλει κανείς να μιλήσει για τα αυτόγραφα του Τρύφωνα Γερόπουλου, πρέπει να έχει μπροστά του απεριόριστο χρόνο και χαρτί. Το μελοποιητικό του έργο είναι απίστευτα ευρύ και αποτυπώνεται στα χιλιάδων φύλλων ιδιόγραφα του. Ανάμεσα σ' αυτά αριθμούνται πολλά Τετράδια, γραμμένα με εκείνα τα χαρακτηριστικά σημαδόφωνα, τα ευμεγέθη και ευανάγνωστα, με τα καλλιγραφικά γράμματα στα κείμενα και με την απλωσιά στη διάταξη της ύλης στη σελίδα, στοιχεία που διακρίνουν το γραφικό του ύφος. Ένα, όμως, το ογκωδέστερο όλων, περιλαμβάνει άπασες σχεδόν τις μελοποιήσεις του που αφορούν τη Θ. Λειτουργία, *Κύριε ελέησον*, Τρισάγια, Χερουβικά, Λειτουργικά, *Αξιον εστίν*, Κοινωνικά σε όλους τους Ήχους και πλείστα άλλα απαραίτητα. Μιμήθηκε έτσι τον πατέρα του *Γεώργιο*, που κι εκείνος παρέδωσε έναν ογκωδέστατο αυτόγραφο κώδικα, και όλους τους προ αυτόν διδασκάλους στην από αιώνων καθιερωμένη συνήθεια αντιγραφής χειρογράφων για χρηστικούς και διδακτικούς λόγους.

Ζουμπούλης Θεόδωρος (1917 - στη Ζωή): Ζει σήμερα στη Ν. Αγχιάλο Μαγνησίας ο εξάιτετος Πρωτοψάλτης, Θεόδωρος Ζουμπούλης, εξέχουσα φυσιογνωμία των Ιεροψαλτικών Αναλογίων. Γεννήθηκε το 1917 στα Άνω Λεχώνια του Βόλου. Σε ηλικία 12 ετών ξεκίνησε μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής σε σημαντικούς δασκάλους της εποχής εκείνης όπως ο *Αλέξανδρος Μαργαριτόπουλος*, *Νικόλαος Καμινάρης* και *Χρήστος Πάντας*. Το 1935 διορίστηκε Ιεροψάλτης στα Άνω Λεχώνια. Το 1938 κατετάγη στον Ελληνικό Στρατό και απολύθηκε τον Απρίλιο του 1940. Σημαντικό σταθμό στη μουσική του σταδιοδρομία αποτέλεσε η γνωριμία του και οι στενοί δεσμοί φιλίας με τον *Δημήτριο Μήτρου*, πλάι στον οποίο μαθήτευσε. Ταυτόχρονα υπήρξε βοηθός του για δύο χρόνια (1941 - 1943). Το 1943 εγκαθίσταται στη Ν. Αγχιάλο και εργάζεται ως οικοδόμος ενώ παράλληλα διορίζεται δεξιάς Ψάλτης της ενορίας του Αγ. Γεωργίου (Μητρόπολη Ν. Αγχιάλου) όπου και υπηρέτησε την ψαλτική τέχνη για 60 χρόνια.

Ο Θ. Ζουμπούλης υπήρξε ακουστής κορυφαίων μουσικοδιδασκάλων. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι: *Κωνσταντίνος Πρίγγος*, *Αθανάσιος Καραμάνης*, *Θρασύβουλος Στανίτσας*, *Χαρίλαος Ταλιαδώρος*, *Αθανάσιος Μπουρλέτσικας*, *Μανώλης Χατζημάρκος* και άλλοι, από τους οποίους ο ίδιος εμπνεύστηκε, αφομοιώνοντας μέσα από μία δημιουργική θεώρηση ερμηνευτικές προσεγγίσεις και υφολογικά στοιχεία της βυζαντινής μουσικής παράδοσης.

Το 2003 με πρωτοβουλία του Συλλόγου Ιεροψαλτών Βόλου διοργανώθηκε τιμητική εκδήλωση για την 60χρονη προσφορά του στην Ψαλτική Τέχνη. Αντίστοιχη τιμητική εκδήλωση διοργανώθηκε το 2004 από την Επιτροπή και τους ιερείς του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου.

Παπαδόπουλος Δημήτριος, του Κωνσταντίνου (1919 - 2006): Σπουδαίος Ιεροψάλτης, καταγόμενος από την Καλλονή Λέσβου, διδάχθηκε την Ψαλτική Τέχνη από τον πατέρα του *Κωνσταντίνο Παπαδόπουλο*, γιό του ιερέως Βασιλείου, έγινε, όμως, ακουστής και πολλών σπουδαιών Πρωτοψαλτών σμυρναϊκής παράδοσης και ύφους, όπως ο *Μιχάλης*

Καρούκας, οι οποίοι επισκέπτονταν συχνά τη Μονή Λειμώνος στη Λέσβο και έψαλλαν σε αγρυπνίες και πανηγύρεις. Στη Μυτιλήνη έψαλλε για περισσότερα από 20 χρόνια μαζί με τον πατέρα του στη Μονή Λειμώνος. Το 1949 ήρθε στο Βόλο και έψαλλε ανεπίσημα σε πολλούς Ναούς. Στις αρχές της δεκαετίας του '50 έψαλε ως Λαμπαδάριος στον Αγ. Γεώργιο Μπαξέδων Βόλου με Πρωτοψάλτη τον πατέρα του. Λόγω προβλημάτων υγείας της φωνής του δεν ανέλαβε άλλες Ιεροψαλτικές θέσεις. Τελευταία, και σε ηλικία 80 περίπου ετών, ανέλαβε αφιλοκερδώς να εξυπηρετήσει τον νεοαναγειρόμενο Ι. Ν. Κοίμησης της Θεοτόκου Αλυκών Βόλου, όπου «ως εκ θαύματος» βρήκε και θεραπεία της φωνής του. Εδώ έψαλλε για ώρες ολόκληρες χωρίς να κουράζεται ως τα βαθιά του γεράματα. Ήξερε και ερμήνευε όλο το κλασικό ρεπερτόριο από στήθους, ενώ είχε ιδιαίτερες επιδόσεις στα σμυρναϊκά μέλη του Νικολάου Σμύρνης, του Μισαήλ Μισαηλίδη, του Πέτρου Φιλανθίδη και άλλων μελουργών. Ο Δημήτριος Παπαδόπουλος που ήταν αδελφός της Ιεροψάλτριας *Ελπίδας Γερμάνη*, συζύγου του Πρωτοψάλτη *Μανώλη Γερμάνη*, απεβίωσε πλήρης ημερών στα μέσα της δεκαετίας του 2000.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ο Δημήτριος Παπαδόπουλος είχε στην κατοχή του έναν αυτόγραφο κώδικα του πατέρα του με δικά του μελοποιημένα και ανθολογημένα έργα πολλών άλλων διδασκάλων, ανάμεσα δε σε αυτά και ένα εκτενές, αλλά σαφέστατο κείμενο Θεωρίας της Βυζαντινής Μουσικής. Ήταν δε κάτοχος και ενός μεγάλου αριθμού σπανιότατων παλαιούπων μουσικών βιβλίων. Σε αυτά διακρίνονται ενθυμώσεις και η υπογραφή του μακαριστού Πρωτοψάλτου πατέρα του Κωνσταντίνου Παπαδόπουλου.

Κωνσταντάκης Δημήτριος, του Αρστέϊδη (1919 - 2006): Γεννημένος στις 18 Νοεμβρίου 1919 στη Γλώσσα Σκοπέλου, μαθήτευσε πρώτα στον Πρωτοψάλτη Γλώσσας *Παναγιώτη Καλπάκη* και έπειτα έφυγε για το Άγιον Όρος σε ηλικία 17-18 ετών. Εκεί την πήρε κοντά του ο σκοπελίτης γέροντας Γαβριήλ από την Προβάτα. Έμεινε στην Αγ. Άννα και μαθήτευσε στον Χρυσόστομο Μαδυτινό και στον Δανιήλ, τον γέροντα της αδελφότητας των Δανιηλαίων, στα

Κατουνάκια. Στο Όρος είχε την ευκαιρία να ακούσει όλους τους μεγάλους Ψάλτες, μεταξύ αυτών το διάκο Διονύσιο Φιρφιρή και τον Ρωμανό Βατοπεδινό. Έμεινε ως το 1940. Το διάστημα 1945-1946 μαθήτευσε στον Πρωτοψάλτη Αθανάσιο Καραμάνη στη Θεσσαλονίκη. Στη συνέχεια, επέστρεψε στη Γλώσσα και έψαλλε αριστερά στον πρώτο του δάσκαλο. Ο Κωνσταντάκης κλήθηκε ως Πρωτοψάλτης του Μητροπολιτικού Ναού Αγ. Νικολάου Βόλου από το 1956-1962 και καθηγητής στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος το διάστημα κατά το οποίο ο *Μανώλης Χατζημάρκος* έφυγε για τη Λάρισα. Ματά την επάνοδο το τελευταίου στο Βόλο, επέστρεψε στη Γλώσσα, παρότι είχε πολλές άλλες προτάσεις, και παρέμεινε εκεί Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Κοίμησης ως τα βαθιά του γεράματα. Από τη θέση αποχώρησε λίγο πριν το θάνατό του το 2006, αφού δίδαξε και αρκετούς μαθητές.

Πέτρου Μιχαήλ, ο Μαύρος (1920 - 1981): Ο Μιχαήλ Πέτρου καταγόταν από την Κορυτσά της Βορείου Ηπείρου, αλλά εγκαταστάθηκε στο Βελεστίνο, όπου μέχρι το θάνατό του υπηρέτησε ως Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Κοίμησης Θεοτόκου. Διδάχτηκε την Ψαλτική Τέχνη από τον δάσκαλο *Νικόλαο Μπαταβάνο* και αργότερα από τον *Αλέξανδρο Μαργαριτόπουλο*, ενώ και ο ίδιος έβγαλε αρκετούς μαθητές, ανάμεσα στους οποίους ο *Γεώργιος Καραγιάννης* και ο γιος του *Χρήστος Πέτρου*, διάδοχός του αργότερα στο Ναό της Κοίμησης. Για τον Πέτρου αναφέρεται ότι το 1944 συνελήφθηκε από τους Γερμανούς μαζί με άλλους βελεστινιώτες και τον ιερέα Αθανάσιο Καππή. Όλους τους έκλεισαν σε ένα βαγόνι του Σιδηροδρομικού Σταθμού Βελεστίνου. Εκεί, ο π. Αθανάσιος και ο Μιχαήλ Πέτρου άρχισαν να ψάλουν την Παράκληση στη Θεοτόκο και άλλα τροπάρια τόσο γλυκά, ώστε οι Γερμανοί κατακυριευμένοι από κατάνυξη και ιερό δέος τους άφησαν ελεύθερους.

Τακούδης Χρήστος, του Ηλία (1920 - 1992): Εξαιρετικά καταρτισμένος Ιεροψάλτης, βαθύς γνώστης της θεωρίας, εμπειρότατος ολόκληρου του κλασσικού ρεπερτορίου της Βυζαντινής Μουσικής και δεινός ερμηνευτής

αυτού. Ο Χρήστος Τακούδης, που γεννήθηκε στην Ευξεινούπολη Αλμυρού το 1920, δίδαχθηκε την Ψαλτική από τον Τραπεζούντιο μουσικοδιδάσκαλο *Κωνσταντίνο Κιτρίδη*, ο οποίος, κατά τη μαρτυρία του, δίδασκε με βιολί. Ο μακαριστός Τακούδης έψαλλε για πολλά χρόνια στον Άγ. Κωνσταντίνο Βελεστίνου, στον Άγ. Δημήτριο Αλμυρού, στο Σέσκλο και τέλος στον Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου Ν. Ιωνίας της Μαγνησίας. Διακρινόταν για την ευγένεια του χαρακτήρα του και, από μουσικής απόψεως, για την πλουσιότετη βιβλιοθήκη του, που ήταν γεμάτη σπάνια παλαιότερα μουσικά βιβλία, καθώς επίσης για τη φιλεργία του ως αντιγραφέας.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ήταν ευχαρίστησή του, να αντιγράψει μελοποιήσεις και Ακολουθίες ολόκληρες και να καταρτίζει χειρόγραφα ή φωτοαντιγραμμένα μουσικά τευχίδια, τα οποία με εγκάρδιότητα μοίραζε στους βοηθούς του και στους συναδέλφους του. Δίδαξε αρκετούς μαθητές, ανάμεσα στους οποίους ο επί χρόνια Λαμπαδάριος του στο Ναό των Αγ. Αποστόλων *Γεώργιος Κροτόπουλος*. Πέθανε στις 18 Απριλίου του 1992 σε ηλικία 72 ετών.

Καζατζής Γεώργιος (1920 - 2008): Ανακασιώτης Ιεροψάλτης που απεβίωσε στις 17 Οκτωβρίου 2008. Υπηρέτησε σε διάφορα Αναλόγια. Αναφέρεται ως Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Ονουφρίου Ιωλκού επί Πρωτοψαλτίας *Γεώργιου Τρύφ. Γερόπουλου* (τη δεκαετία 1970).

Αργυρόπουλος Κυριάκος, του Κωνσταντίνου (1922 - 2006): Η μακρινή του καταγωγή ήταν από το Σούλι της Ηπείρου, απ' όπου οι παππούδες του εκδιώχθηκαν και κατέφυγαν στη Νικομήδεια της Μ. Ασίας. Εκεί γεννήθηκε στα 1922. Ο πατέρας του ονομαζόταν Κωνσταντίνος Ασήμολου και η μητέρα του Ευφροσύνη Ασημακοπούλου. Ο θείος του Νικόλαος Αργυρόπουλος ήταν Πρωτοψάλτης στη Νικομήδεια, μαθητής του Γεώργιου Ραιδεστινού (1860-1950). Η οικογένειά του με τον ίδιο 40 ημερών βρέφος ήρθαν πρόσφυγες στον Αλμυρό Μαγνησίας, όπου έμειναν 2,5 χρόνια. Έπειτα έφυγαν για την Ξάνθη κι εγκαταστάθηκαν στον οικισμό Μάνδρα Τσεκούρ. Κατά

τη φοίτησή του στο Γυμνάσιο (από το 1934 κ. εξ.) ξεκίνησε την Ψαλτική με τον Ψάλτη του χωριού Αναστάσιο Δαβουρτζόπουλο και με τον μουσικότατο ιερέα π. Νικόλαο Τσιντικόπουλο. Τα μουσικά βιβλία του τα προμήθευε ο θείος του Νικόλαος Αργυρόπουλος, Ιεροψάλτης το 1928-1930 στην Ξάνθη. Σε ηλικία 18 ετών (1940) έψαλλε στο χωριό κουτσό του Πόρτο Λάγος, από κει στον Άγ. Γεώργιο Ξάνθης για 2 χρόνια και στη Μητρόπολη Ξάνθης για 3 μήνες, οπότε επιστρατεύτηκε. Εν τω μεταξύ, δίδασκε κι έβγαζε μαθητές. Ο Πρωτοψάλτης Σερρών Σβιντρίδης και ο Παντελής Αμακωβίδης είναι από τους πρώτους μαθητές του Αργυρόπουλου.

Με την είσοδο των Βουλγάρων στη Θράκη κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο ήρθε μόνος στο Βόλο, όπου βρήκε τη συμπαραστάση του Μητροπολίτου Ιωακείμ. Τότε έψαλλε για 5-6 μήνες στον Άγ. Δημήτριο Αλμυρού και έπειτα πήγε στον Πλάτανο Αλμυρού. Από κει προσλήφθηκε στη Μητρόπολη Κατερίνης, όπου έμεινε ένα χρόνο, έπειτα στο Κορινό, ακολούθως στη Μυτιλήνη και πίσω πάλι στην Ξάνθη. Από το 1946-1950 υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία. Όταν απολύθηκε ήρθε στο Βόλο, παντρεύτηκε και διορίστηκε Πρωτοψάλτης στο Μητροπολιτικό Ναό ως το 1955, γιατί οι τότε Ψάλτες του Αγ. Νικολάου *Χατζημάρκος* και *Καζάνης* επιστρατεύτηκαν. Λαμπαδάριό του ήταν ο μετέπειτα ιερέας *Αναστάσιος Πριάγγελος* (για ένα χρόνο) και ο *Γεώργιος Χατζημάρκος*. Παράλληλα, ως πτυχιούχος του Εθνικού Ωδείου Αθηνών, έγινε και διευθυντής της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Μητροπόλεως. Στους τότε μαθητές του περιλαμβάνονται ο *Ιωάννης Βασιλείου*, ο *Σοφοκλής Πατακιούτης*, ο *Ιωάννης Μυλωνάς*, ο *Ιωάννης Μπουρλώτσος* και άλλοι. Στη Σχολή παρέμεινε ως διευθυντής ως το 1956, οπότε επέστρεψε ο *Μανώλης Χατζημάρκος* και στη συνέχεια ο απλός καθηγητής ενώ πέρασε και στη θέση του Λαμπαδαρίου της Μητρόπολης. Όταν το 1958 έφυγε ο *Χατζημάρκος* για τη Λάρισα, η Σχολή διέκοψε τη λειτουργία της για 3-4 χρόνια και δίδασκε στο υπόγειο του Αγ. Νικολάου μόνος, χωρίς την έγκριση της Μητρόπολης. Ως Λαμπαδάριος του Μητροπολιτικού Ναού Βόλου παρέμεινε ως τα βαθιά του γεράματα,

διακρινόμενος για τη σεμνότητα και ιεροπρέπεια της Ψαλμωδίας του. Ως εργαζόμενος στο εργοστάσιο Αρμάτων στο Βελεστίνο συγκρότησε Βυζαντινό Χορό Ψαλτών ο οποίος εμφανίστηκε 10-15 φορές στην τηλεόραση, στο τότε κανάλι της ΥΕΝΕΔ και σε ραδιοφωνικές εκπομπές της Στρατιάς στη Λάρισα. Ακόμη διετέλεσε επί χρόνια Χοράρχης και μέλος του Δ. Σ. (και Πρόεδρος) του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου. Πέθανε στην Αθήνα και ετάφη στα Γλυκά Νερά Παιανίας το 2006.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ο Αργυρόπουλος υπήρξε άριστος και πολυγραφότατος μελουργός. Τα αυτόγραφα του, βέβαια, χαρακτηρίζονται από προχειρότητα και μη επιμελημένη γραφή, αλλά οι συνθέσεις του διακρίνονται για την ύψιστη αισθητική τους αξία, βασισμένα στην κλασική βυζαντινή παράδοση και με ιδιαίτερη ευαισθησία στην απόδοση του νοήματος των ύμνων.

Αποστόλου Ιωάννης (1922 -): Αναφέρεται ως Αλμυριώτης Ιεροψάλτης, μαθητής του Κωνσταντίνου Κιτριδίη.

Μπαλλούς Δημήτριος, του Γεωργίου (1922 - 1989): Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου Αλμυρού, μαθητής του Κωνσταντίνου Κιτριδίη. Στη θέση αυτή έμεινε ως το 1973, οπότε λόγω προαγωγής στην υπηρεσία του, αναχώρησε από τον Αλμυρό (τον διαδέχθηκε στη θέση του ο Απόστολος Μαυρατζάς). Αργότερα διορίστηκε Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής Βόλου, όπου διέμενε. Αναφέρεται ως «έφεδρος ανθυπολοχαγός, δις τραυματίας» στον πόλεμο. Ακόμη, μαρτυρείται ως δάσκαλος του αλμυριώτη Ιεροψάλτη Γεωργίου Λαζάρου. Απεβίωσε τον Απρίλιο του 1989.

Σιώκος Ανδρέας (1922 - στη ζωή): Γεννήθηκε στην Πορταριά Πηλίου το 1922 όπου και μεγάλωσε. Σαν κύριο επάγγελμα έμαθε τη ραπτική τέχνη. Με την προτροπή του αείμνηστου πατέρα του, άρχισε να πηγαίνει στο Ψαλτήρι και να μαθητεύει κοντά σε δασκάλους της εποχής. Πρώτος του καθοδηγητής ήταν ο Αντώνιος Χαρκορόκας και πρώτος του δάσκαλος ο Νικόλαος Τσαχτήρης. Στα 1939 βρήκε τον Γεώργιο Γερόπουλο, με τον οποίο έκανε αρκετά μαθήματα, αλλά λόγω

του πολέμου του 1940 διέκοψε αναγκαστικά. Ως δάσκαλό του μνημονεύει αργότερα τον γιατρό *Χαράλαμπο Πουρλίγκη*, που δυστυχώς έχασε νωρίς, διότι τον σκότωσαν οι Γερμανοί. Μετά την απελευθέρωση φοίτησε (έπειτα από προτροπή του φίλου του *Θεμιστοκλή Γουργιώτη*) στη Δ' Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μητροπόλεως Δημητριάδος, που ίδρυσε ο Μητροπολίτης Ιωακείμ, με δάσκαλους τους *Μανώλη Χατζημάρκο*, *Δημήτριο Καζάνης*, π. *Αναστάσιος Πριάγγελος* και *Κυριάκο Αργυρόπουλο*. Σύμφωνα με μαρτυρία του *Γιώργου Καποδίστρια*, ο Σιώκος μαθήτευσε και για μικρό χρονικό διάστημα στον π. *Κωνσταντίνο Κατσώλα*. Εντωμεταξύ, ανέλαβε για πρώτη φορά θέση Ιεροψάλτου στους Αγ. Αναργύρους Πορταριάς και στη συνέχεια ως δεξιός Ιεροψάλτης (το 1948) στον Αγ. Νικόλαο Πορταριάς, όπου υπηρέτησε ως το 1959. Τη χρονιά αυτή λόγω επαγγελματικών αναγκών του μετοίκησε οικογενειακά στο Βόλο, οπότε προσλήφθηκε ως Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου Νέας Δημητριάδος, όπου έψαλλε μέχρι πρότινος.

Καποδίστριας Γεώργιος, του Βασιλείου (1923 - 2006): Πρωτοψάλτης και διευθυντής Ευρωπαϊκής Χορωδίας στον Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης Βόλου με καταγωγή από την Κέρκυρα. Η ιστορία του Γιώργου Καποδίστρια είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το Ναό αυτό. Είναι ίδια με την ιστορία του ναού. Αναλόγιο Στις 30-7-1940 νεαρός και καλλίφωνος Ψάλτης διορίστηκε ως Α' Δομέστικος, δηλαδή βοηθός των Πρωτοψαλτών *Δημήτριο Προγόνη*, *Χρήστου Πάντα* και *Νικόλαου Σταυράκη*. Έκτοτε, υπηρέτησε στον Αγ. Κωνσταντίνο για 56 ολόκληρα χρόνια: 10 χρόνια ως Δομέστικος, 12 χρόνια ως Λαμπαδάριος και 34 ως Πρωτοψάλτης και Χοράρχης. Τον Ιανουάριο του 1950 απεβίωσε ο τότε Λαμπαδάριος *Βασίλειος Κυριακόπουλος*, οπότε τη θέση του έλαβε άξια ο Γεώργιος Καποδίστριας, παίρνοντας για Δομέστικό του τον *Ιωάννη Κυριακόπουλο*, γιο του Βασιλή. Βοηθός του δεξιού Ψάλτη, του *Σταυράκη*, έγινε ο *Δημήτριος Σάχος*.

«Ο Γιώργος Καποδίστριας γεννήθηκε στο Βόλο το έτος 1923. Έμεινε ορφανός σε μικρή ηλικία. Στο Αναλό-

γιο τον ανέβασε ο αείμνηστος Ιεροψάλτης *Αγγελής Φάππας*. (Σημ. επιμ.: Στην πραγματικότητα στο Αναλόγιο τον πήρε σε πολύ μικρή ηλικία ο *Γεώργιος Παριανόπουλος*, ο δε *Φάππας* είναι ο εκείνος από τον οποίο διδάχτηκε αρχικά τη Βυζαντινή μουσική.) Είχε θαυμάσια φωνή και ήταν καλός εκτελεστής των εκκλησιαστικών ύμνων. Τον Ιούλιο του 1940 το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο τον διορίζει βοηθό δεξιό Ιεροψάλτη. Όταν το 1942 τοποθετήθηκε εφημέριος του Ναού ο ιερέας *Κωνσταντίνος Κατσώλας*, άριστος μουσικός και γλυκύτατος στη φωνή, τον ανέλαβε και τον δίδαξε για πολλά χρόνια την Εκκλησιαστική Βυζαντινή Μουσική. Τον κατέστησε πολύ καλό γνώστη της Βυζαντινής μουσικής, άξιο για οποιοδήποτε Αναλόγιο και για τις μεγαλύτερες εκκλησίες.

Το 1950 πεθαίνει ο *Βασίλης Κυριακόπουλος* και δίκαια ο Καποδίστριας παίρνει τη θέση του. Στο μεταξύ δεξιός ιεροψάλτης του Ναού τοποθετείται ο *Νικόλαος Σταυράκης*, εξαιρετικός Ψάλτης με άρτια μουσική κατάρτιση και πολλές φιλοδοξίες. Υπηρέτησε για αρκετά χρόνια ως αριστερός Ιεροψάλτης, στο Μητροπολιτικό Ναό του Αγ. Νικολάου Βόλου.

Μια από τις φιλοδοξίες του *Σταυράκη* ήταν να δημιουργήσει μια εκκλησιαστική Χορωδία στο Ναό για μουσική ικανοποίηση των πιστών. Ο Γιώργος Καποδίστριας ήταν ο καλύτερος βοηθός και συμπαραστάτης του στον τομέα αυτόν. Όταν για διαφόρους λόγους ο μαέστρος απουσίαζε απ' το Ναό, τη Χορωδία διηύθυνε επάξια ο Γιώργος Καποδίστριας.

Το έτος 1961 (Δεκέμβριο) ο *Σταυράκης* αναγκάστηκε να παραιτηθεί λόγω ασθένειας, από ιεροψάλτης. Την θέση του στο δεξιό Αναλόγιο την καταλαμβάνει ο Γιώργος Καποδίστριας με ομοφωνία ιερέων και Εκκλησιαστικού Συμβουλίου (10-7-1962). Από τότε υπηρέτησε ως Πρωτοψάλτης του ναού και διευθυντής της Χορωδίας. Η ωραία του φωνή, η άριστη γνώση της Βυζαντινής Μουσικής και το θαυμάσιο ήθος του, συντελούσαν ώστε το δεξιό Αναλόγιο του Αγ. Κωνσταντίνου να είναι κυψέλη αγάπης, αρμονίας και πόλος έλξεως όχι μόνο των ενοριτών στο Ναό αλλά και πολλών άλλων πιστών από άλλες ενορίες.

Όπως πιο πάνω αναφέραμε, ο Γ. Καποδίστριας πήρε τη θέση του Σταυράκη και στο αριστερό Αναλόγιο ανέβηκε για λίγο χρονικό διάστημα ο Παράσχος Παπαδημητρίου. Ο Παπαδημητρίου ήταν καλός μουσικός και καλός εκτελεστής των ιερών ύμνων και με καλή φωνή. Αναγκάστηκε όμως να παραιτηθεί λόγω ασθενείας των φωνητικών οργάνων. Την θέση του την πήρε ο Παναγιώτης Θεοδωρίδης (σημ. επιμ.: και αργότερα ο Ιωάννης Μαρινάκης).» Ο Γεώργιος Καποδίστριας πέθανε το έτος 2006.

(Κείμενο από το βιβλίο του Θανάση Ζέρβα, *Ο Άγιος Κωνσταντίνος Βόλου...*, Βόλος 1996, σελ. 110-112.)

Μιχόπουλος Κωνσταντίνος (1923 - στη ζωή): Αλμυριώτης Ιεροψάλτης, ο οποίος διδάχθηκε την Ψαλτική Τέχνη από τον Μανώλη Χατζημάρκο, στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος. Έψαλε ως δεξιός Ψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου Βόλου ως το 1960 και στη συνέχεια ως Λαμπαδάριος του ίδιου Ναού ως τα τέλη της δεκαετίας του '90 με Πρωτοψάλτη τον Ανδρέα Σιώκο.

Παπαδόπουλος Παντελής, του Βασιλείου (1923 - 2002): Γεννήθηκε στην Πόλη και τον έφεραν, με την προσφυγιά, μωρό στην Ελλάδα. Γιος του κωνσταντινουπολίτη Πρωτοψάλτη Βασιλείου Παπαδόπουλου, ο οποίος ευδοκίμησε στις εκκλησίες του Βόλου, και αδερφός του περίφημου Πρόδρομου Παπαδόπουλου. Την Ψαλτική Τέχνη διδάχθηκε από τον αδερφό του. Το 1943 νυμφεύθηκε τη σύζυγό του Κική και προσλήφθηκε πρώτη φορά ως Ιεροψάλτης στον Αγ. Αθανάσιο Σταγιατών, όπου έμεινε 2 χρόνια. Το 1945 διαδέχθηκε τον Πρωτοψάλτη Αγ. Γεωργίου Μπαξέδων Παναγιωτόπουλο: (Απόσπασμα από συνέντευξη μας στις 7 Δεκεμβρίου 1995:) «Όταν έγινε η απελευθέρωση, ο Άγιος Γεώργιος Μπαξέδων δημοσίευε επί δυο μήνες στην εφημερίδα ότι ζητά δεξιό Ιεροψάλτη. Εγώ δεν είχα το θάρρος τότε να πάω, διάβαζα κάθε μέρα αλλά ντρεπόμουν, φοβόμουν... Μια Δευτέρα λέω τη γυναίκα μου: «Ρε Κική θα πάω κι εγώ μια βόλτα στον Αγ. Γεώργιο να δω τέλος πάντων τι γίνεται... Ξεκίνησα λοιπόν πήγα ήταν 11.30 πμ η ώρα, Δευτέρα, με

τα πόδια από την Ροζού που έμενα, πίσω από τον Άγιο Βασίλη περίπου. Λοιπόν πήγα, τότε δεν είχαν λεωφορεία, φτάνω στου Μπάρτζου την ταβέρνα και βλέπω τον παπά-Μιλτιάδη Βραχνιά διάβαζε εφημερίδα. Λέω «Πάτερ, καλημέρα σας». Με κοίταξε μου κάνει «καλή μέρα» άγρια. Λέω «Με συγχωρείτε, επί δυόμισι μήνες περίπου διαβάζω στην εφημερίδα ότι ζητάτε δεξιό Ιεροψάλτη στην εκκλησία σας, γιατί δεν βρήκατε; Όταν γύρισε και με κοίταξε δεν του γέμισα το μάτι, με είδε έτσι λεπτό, μου λέει «Βρήκαμε, βρήκαμε». Δεν μου έδωσε σημασία καθόλου. Κατέβασε τα μάτια του αμέσως από πάνω μου. Λέω «Με συγχωρείτε πάτερ, χαιρετε». Πέντε-δέκα βήματα προχώρησα να φύγω, ακούω: «Για έλα εδώ.» Γυρνάω πίσω, βλέπω τον παπά παίρνει τα γυαλιά τα βάζει στην τσέπη του, αφήνει την εφημερίδα στο τραπέζι εκεί στο καφενείο και μου λέει: «Ελα μαζί μου, πάμε στην εκκλησία». Ήταν η ώρα δώδεκα παρά, μεσημέρι. Πάμε στον Αγ. Γεώργιο, ανοίγει το ιερό, ανοίγει ένα ντουλάπι και βγάζει ένα κιτρινωμένο μουσικό βιβλίο μικρό. Λοιπόν, εγώ τώρα χτυποκάρδι, σαν αρχάριος που ήμουν... βέβαια ήξερα πολλά πράγματα, από τον αδελφό μου είχα μάθει τη μουσική, αλλά δεν ήξερα τι θα μου δώσει... Γυρνώντας ξεφύλλισε το βιβλίο και μου λέει: «Θέλω να μου πεις αυτό.» Και ποιο ήταν αυτό, ήταν ένα Χερουβικό του Φωκαέως του Πλ. Δ', το οποίο εγώ το ήξερα απέξω σχεδόν. Λέω: «Ναι πάτερ να σας το πω». Λέει: «Οχι εδώ, θα ανέβεις πάνω στο Ψαλτήρι». Λοιπόν, ανεβαίνω στο Ψαλτήρι κι αρχίζω... Στο «Τριαδί» φωνάζει: «Πού ήσουν, βρε παιδάκι μου; Που ήσουν, βρε παιδί μου...»

Το 1947 ως το 1950 υπηρέτησε στρατιώτης, έπειτα επέστρεψε στον Αγ. Γεώργιο και από εκεί πήγε στη Μακρινίτσα, όπου διαδέχθηκε το Νικόλαο Αλεξανδρίδη. Αργότερα ψάλλει στην Παναγία Γορίτσα και το 1961/1962 αντικατέστησε για μικρό χρονικό διάστημα τον Ιωάννη Βασιλείου στη Μεταμόρφωση Βόλου. Στα επόμενα χρόνια έψαλε στα Μελισσιάτικα (11 χρόνια), στον Αγ. Νεκτάριο Ν. Ιωνίας Βόλου, στον Αγ. Τρύφωνα, στην Υπαπαντή Διμηνίου, στην Αγ. Ειρήνη Χρυσοβαλάντου του Παλαιού Ημερολογίου και, τέλος, στον Αγ. Ονούφριο. Πέθανε πλήρης ημερών το έτος 2002.

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ: Ένα μικρό Τετράδιο επενδυμένο με μπλε πλαστικό αφαιρούμενο εξώφυλλο είναι το μουσικό Τετράδιο του παρόντος Παπαδόπουλου. Το περιεχόμενό του είναι σημαντικό για τα εμπειροχόμενα μέλη, κυρίως εκείνα τα άγνωστα από άλλου μελουργήματα του αδερφού του Πρόδρομου. Είναι επιμελώς γραμμένο, με σημειογραφία και κείμενο λεπτοκαμωμένο, αλλά πολύ προσεγμένο και με εκλεκτικά ανθολογημένα μέλη. Εδώ υπάρχουν και μιά-δυο προσωπικές του μελοποιήσεις, απλές και λιγότερο έντεχνες.

(Τις πληροφορίες και όλο το πλουσιότατο υλικό -χειρόγραφα, φωτογραφίες, κασέτες- οφείλουμε στα δυο εγγόνια του Βασιλείου, την κα Ζωή Παντ. Παπαδοπούλου - Γκόλια και τον Βασίλειο Παντ. Παπαδόπουλο, τους οποίους ευχαριστώ θερμότατα.)

Μυλωνάς Ιωάννης του Νικολάου (1924 - στη ζωή): Γονείς του υπήρξαν ο μακρινιτσιώτης Νικόλαος Μυλωνάς και η Ευδοξία Ζαρώνη από τις Σταγιάτες. Καλλίφωνος Ιεροψάλτης, αδελφός του Θεόδωρου Μυλωνά, επί πολλά χρόνια Πρωτοψάλτης στον Αγ. Αθανάσιο Σταγιατών. Μαθήτευσε στον Γεώργιο Γερόπουλο και τον Μανώλη Χατζημάρκο. Αναφέρεται ακόμη ως μαθητής του Κυριάκου Αργυρόπουλου στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος το διάστημα 1950-1955.

Ακριβογιάννης Ιωάννης (1924 - στη ζωή): Σπουδαίος Πρωτοψάλτης με βαθιά θεωρητική κατάρτιση και μελοποιός με πλούσιο συγγραφικό έργο από τον Αγ. Βλάσιο Πηλίου. Μαθήτευσε αρχικά στο Νικόλαο Καμινάρη και αργότερα στον Αλέξανδρο Μαργαριτόπουλο. Σε ηλικία 17 ετών ανέλαβε πρώτη φορά Λαμπαδάριος στη γενέτειρά του, στη συνέχεια προήχθη σε Πρωτοψάλτη στον ίδιο Ναό και από το Σεπτέμβριο του 1954 προσελήφθη για τη θέση του Α΄ Ψάλτη στον Ι. Ν. Αναλήψεως του Χριστού στο Βόλο, όπου έψαλλε για περισσότερα από 44 χρόνια. Το διάστημα αυτό συγκέντρωνε στο Αναλόγιο του πλήθος Ιεροψαλτών και βοηθών. Ως Λαμπαδαρίους είχε αρχικά τον Κωνσταντίνο Κουτούμπα σε μεγάλη ηλικία και αργότερα τον Σοφοκλή Πατακιούτη.

Το μελοποιητικό έργο του Ακριβογιάννη δεν είναι μόνο μεγάλο σε όγκο, αλλά και εξαιρετικό σε ποιότητα. Βαθύτατος γνώστης της θεωρίας της Βυζαντινής Μουσικής, γνωρίζει να χειρίζεται άριστα τα συστατικά της μελωργίας και γι' αυτό τα έργα του χαρακτηρίζονται τόσο από πρωτοτυπία, όσο και από εμμονή - πιστότητα στην παράδοση.

Αγγελίδης Κωνσταντίνος, του Αθηνόδωρου (1925 -): Πρωτοψάλτης επί πολλά έτη στον Ι. Ν. Αγ. Βασιλείου Βόλου, καταγόμενος από τη Εορδαία Κοζάνης. Υπήρξε μαθητής του *Αλέξανδρου Μαργαριτόπουλου*.

Αντωνίου Χρήστος (1925 - στη Ζωή): Βολιώτης Ιεροψάλτης, επί χρόνια Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Θεόδωρων Βόλου, γνωστός για το ήθος του και τον ευγενικό του χαρακτήρα. Είναι μαθητής του *Μανώλη Χατζημάρκου* και πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος. Διετέλεσε μέλος του Δ. Σ. του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου και ταμίας αυτού, εκλεγόμενος «παμψηφεί» για πολύ μακρό χρονικό διάστημα.

Παριανόπουλος Αθανάσιος, του Γεωργίου (1926 - 1993): Γιος του Λαμπαδαρίου του Αγ. Κωνσταντίνου Βόλου *Γεώργιου Παριανόπουλου*. Γεννήθηκε στο Βόλο και μυήθηκε στην Ψαλτική αρχικά από τον πατέρα του και στη συνέχεια από τον *Μανώλη Χατζημάρκο*, στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος, από όπου έλαβε πτυχίο Ιεροψάλτου. Έψαλλε για περισσότερα από 35 χρόνια σε διάφορους ναούς με τελευταίο τον Αγ. Νικόλαο Νίκαιας (1983-1990). Πέθανε το 1993. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του *Αθανάσιου Ξανθά* ο Παριανόπουλος ήταν Ψάλτης του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, αλλά πρόσφερε τις υπηρεσίες του στον Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Πορταριάς και στον Αγ. Αθανάσιο Μακρυνίτσας.

Μυλωνάς Θεόδωρος, του Νικολάου (1926 - στη Ζωή): Γεννήθηκε στις Σταγιάτες Πηλίου το έτος 1926. Γονείς του υπήρξαν ο μακρινιτσιώτης Νικόλαος Μυλωνάς και η Ευδοξία Ζαράνη από τις Σταγιάτες. Έχει μία αδελφή, την Ευαν-

θία Λαχανίκα και έναν μεγαλύτερο αδελφό, τον *Ιωάννη Μυλωνά*, επίσης Ιεροψάλτη. Ο μικρός Θεόδωρος από την γέννησή του και ως το έτος 1957 κατοικούσε στην Κουκουράβα Μακρινίτσας. Το 1957 νυμφεύθηκε και έκτοτε κατοικεί στον Αγ. Ονούφριο. Με τη σύζυγό του Χριστίνα, το γένος Πάτρα, έχει συμπληρώσει 52 χρόνια εγγάμου βίου και απέκτησαν τρεις κόρες, Ευδοξία (Εφη), την Αικατερίνη και την Άννα, η οποία, δυστυχώς, χάθηκε πρόσφατα σε μικρή σχετικά ηλικία.

Ο Θεόδωρος Μυλωνάς, παρότι δεν είχε σχετική οικογενειακή παράδοση, ξεκίνησε να ασχολείται με την Ψαλτική από μικρό παιδί, μια που ήταν από μωρό κοντά στην Εκκλησία. Δασκάλους του στην Εκκλησιαστική Μουσική ο κ. Θεόδωρος μνημονεύει πρώτα τον *Γαβριήλ Γλέζο* (ή *Εγγλέζο*), ο οποίος είχε Βιβλιοπωλείο στο Βόλο (στην οδό Ερμού) και έψαλλε στην Αγ. Μαγδαληνή Κουκουράβας (απ' όπου πέρασαν σπουδαστές). Στην Αγ. Μαγδαληνή εκκλησιαζόταν ο μικρός Θεόδωρος και κοντά στον *Γαβριήλ* έκαμε τα πρώτα του βήματα στο Ιεροψαλτικό στασίδι σε ηλικία έξι - επτά ετών. Στη συνέχεια, τελειώνοντας το Δημοτικό Σχολείο Ανακασιάς, ξεκίνησε μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής στον αείμνηστο Ανακασιώτη μουσικοδιδάσκαλο *Γεώργιο Γερόπουλο*, που ήταν τότε Λαμπαδάριος και μετέπειτα Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς. Ο δωδεκάχρονος Θεοδωρής πήγαινε για τα μαθήματα με τα πόδια από την Κουκουράβα στην Αγία Τριάδα Άνω Βόλου, όπου ήταν το σπίτι του δασκάλου του. Το 1946, μετά την εκπλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων, επέστρεψε στο Βόλο και συνέχισε τις μουσικές του σπουδές στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος κοντά στο *Μανώλη Χατζημάρκο* και αργότερα τον αείμνηστο *Κυριάκο Αργυρόπουλο*.

Ως Ιεροψάλτης ο κύριος Μυλωνάς πρωτοδιορίστηκε στον τόπο διαμονής του, στον Ι. Ν. Αγ. Μαγδαληνής Κουκουράβας, όπου έμεινε αρκετά χρόνια και είχε Λαμπαδάριο τον μετέπειτα ιερέα *Νικόλαο Χατζηνικολάου*. Στη συνέχεια υπηρέτησε επί δύο χρόνια (1962-1964) στον Ι. Ν. Παναγίας της Φυτόκου. Ακολούθως, στα 1964 διορίστηκε στον Αγ. Ονούφριο, στον

μετά τον γάμο του μόνιμο τόπο διαμονής του, όπου ως Λαμπαδάριος έψαλλε επί οκτώ χρόνια με Πρωτοψάλτη τον *Βασίλειο Σικαμενίδη*. Τέλος, το 1972, ο τότε προϊστάμενος του Ι. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς π. Γεώργιος Χριστόπουλος τον προσέλαβε ως Λαμπαδάριο στον ιστορικό αυτό Ναό, τον οποίο επί χρόνια κόσμισε ο πρώτος του δάσκαλος *Γεώργιος Γερόπουλος*. Έψαλλε ως το 1999, οπότε παύθηκε έπειτα από είκοσι επτά έτη διακονίας, επειδή τον εγκατέλειψε η ώρασή του. Πάντως, η φωνή του, ακόμη σήμερα παραμένει ακμαιότατη.

Ο Θεόδωρος Μυλωνάς έψαλλε κατά τη γνήσια Κωνσταντινουπολίτικη Ψαλτική παράδοση και με «Νικολαΐδιον» ύφος και ηχώχρωμα. (Ύφος που μοιάζει με του μακαριστού Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Βασιλείου Νικολαΐδη.)

Μιχάλης Στέφανος, του Αλκιβιάδη (1927 - 2006): Πρωτοψάλτης από τα Κ. Λεχώνια Πηλίου, γιος του Ιεροψάλτη *Αλκιβιάδη Μιχάλη*, από τον οποίο διδάχθηκε βασικά στοιχεία της Ψαλτικής. Αργότερα ολοκλήρωσε τις σπουδές του στους επιφανείς δασκάλους *Μανώλη Χατζημάρκο* και *Τρύφωνα Γερόπουλο*. Έψαλλε ως Λαμπαδάριος στον Αγ. Γεώργιο Αγριάς (1947-1952) και ως Πρωτοψάλτης στον Αγ. Γεώργιο Κ. Λεχωνίων (1966-1968 και 1982-2006), Μεταμόρφωσης Στεφανοβικείου (1970-1972) και Προφήτη Ηλία Αλυκών (1972-1982). Απεβίωσε στις 25 Αυγούστου 2006. Ήταν αδερφός του Πρωτοψάλτη Αγριάς *Απόστολου Μιχάλη*.

Νταφέκας Δημήτριος (1927 - στη Ζωή): Γεννήθηκε στον Πλάτανο Αλμυρού και σπούδασε την Ψαλτική στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος. Διακρίθηκε, όμως, για το «Καραμάνιον» ύφος του (ψαλτικό ύφος που μιμείται το ύφος του μεγάλου θεσσαλονικιού Πρωτοψάλτου Αθανάσιου Καραμάνη). Κουρέας στο επάγγελμα, έψαλλε για πολλά χρόνια στον Ι. Ν. Αγ. Νεκταρίου Ν. Ιωνίας Βόλου.

Χατζημάρκου Εμμανουήλ (1927 - στη Ζωή): Διαπρεπής πρωτοψάλτης εκπάγλου καλλιφωνίας, χοράρχης, καθηγητής Βυζαντινής μουσικής και πα-

νεπιστημιακός δάσκαλος, από τις κορυφαίες σύγχρονες μορφές της Ψαλτικής Τέχνης. Διδάχτηκε από τον *Χρήστο Πάντα* και τους Θεόδωρο Χατζηθεοδώρου, Θεοδόσιο Γεωργιάδη και Κωνσταντίνο Πρίγγο. Πτυχιούχος και διπλωματούχος του Ελληνικού Ωδείου (1959), στο οποίο σπούδασε και Ευρωπαϊκή Μουσική. Σε ηλικία 7 ετών διορίστηκε Α΄ Κανονάρχης στο Μητροπολιτικό Ναό Βόλου και 12 ετών Πρωτοψάλτης στον Αγ. Γεώργιο Κ. Λεχωνίων. Το 1943 διορίστηκε Πρωτοψάλτης στο Μητροπολιτικό Ναό Αλμυρού. Το 1946 διορίστηκε Πρωτοψάλτης στο Μητροπολιτικό Ναό Βόλου. Τον ίδιο χρόνο ίδρυσε τη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος. Έμεινε στο Βόλο ως το 1979, οπότε ήρθε στην Αθήνα ως Πρωτοψάλτης στη Χρυσοσπηλιώτισσα και μετά από Ζετία, στον Αγ. Διονύσιο Αρεοπαγίτη (1981-1986). Έκτοτε αποσύρθηκε του Αναλογίου, λόγω φωνητικής κόπωσης. Ίδρυσε και διηύθυνε τη «*Βυζαντινή Χορωδία Βόλου*», τον «*Πρότυπο Χορό Αθηνών*» και άλλες αξιόλογες Χορωδίες. Υπηρέτησε ως καθηγητής μουσικής στην Εκκλησιαστική Εκπαίδευση (έφτασε στον βαθμό του γυμνασιάρχη) και ίδρυσε αρκετές Μουσικές Σχολές. Διετέλεσε πρόεδρος του Συλλόγου Ιεροψαλτών Βόλου και των καθηγητών Εκκλησιαστικής Εκπαιδευσεως Ελλάδος, ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος της Ομοσπονδίας Συνδέσμων Ιεροψαλτών Ελλάδος (ΟΜΣΙΕ), μέλος του Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευσεως Υπουργείου Παιδείας, Επίτιμος Αντιπρόεδρος του «*Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης*», μέλος της Επιτροπής Τέχνης και Λατρείας της Εκκλησίας της Ελλάδος, κ.λπ. Δημοσίευσε άρθρα στον Τύπο. Εξέδωσε 5 τόμους της «*Μελωδικής Ανθοδέσμης*», το Βυζαντινό Ορατόριο «*Ιησούς*» και άλλα. Κυκλοφορούν επίσης 8 δίσκοι του των 45 στροφών, 22 δίσκοι των 33 στροφών (ήδη από το 1970) και 40 κασέτες Βυζαντινής Μουσικής, ενώ μέγα σε όγκο και ποιότητα παραμένει το ανέκδοτο έργο του. Έργα του παρουσιάστηκαν στο Ηρώδειο, στο αρχαίο Θέατρο Πάτρας, στον «*Παρνασσό*», στην Αρχαιολογική Εταιρεία, στο «*Χίλτον*», σε όλες τις ελληνικές πόλεις (και σε Κωνσταντινούπολη, Κύπρο, Χάιφα, Βιέννη, Στουτγάρδη, Ρώμη, κ.λπ.). Δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,

στο Δημοτικό Ωδείο Βόλου, στο Ελληνικό Ωδείο Αθηνών, στο Ωδείο Αλίμου, στο Ωδείο Αιγάλεω και στο Εργαστήριο Παραδοσιακής Μουσικής Ν. Σμύρνης. Συνεργάστηκε με το Ραδιοφωνικό Σταθμό της Εκκλησίας, διηύθυνε τη Χορωδία και Ορχήστρα Παραδοσιακής Μουσικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και είναι μουσικός σύμβουλος σε πολλές Σχολές. Στους νεώτερους βολιώτες μαθητές του συμπεριλαμβάνονται (εκτός όσων αναφέρθηκαν περιστασιακά) και οι: *Ευστάθιος Δ. Γραμμένος, Δημήτριος Απ. Κατσικλής, Δημήτριος Μανώλης, Μιχάλης Μελέτης, Παναγιώτης Μιχ. Μελέτης, Αθανάσιος, Παναγιούλης, Αθανάσιος Παριανόπουλος, Ευάγγελος Παυλίδης, Ιωάννης Σχώρης, Αντώνιος Τριαντάφυλλου και πολλοί άλλοι. Έχει τιμηθεί με χρυσό Μετάλλιο από το Δήμο Αθηναίων και με πολλές άλλες διακρίσεις από το Πανεπιστήμιο Πατρών, τη Μητρόπολη Δημητριάδος και λοιπούς ιδιωτικούς και δημόσιους Φορείς.*

Ξηρομερίτης Ιωάννης (1928 -): Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Ειρήνης Αλυκών Βόλου, καταγόμενος από την Ανθήλη Λαμίας.

Γουργιώτης Θεμιστοκλής (1929 - 2004): Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Κοσμά του Αιτωλού στο Βόλο, διατέλεσας για μικρό διάστημα και δεξιός Ψάλτης στη Μεταμόρφωση Βόλου. Ήταν πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος με δάσκαλο τον *Μανώλη Χατζημάρκο*.

Σιώκος Στυλιανός (1930 - 2009): Πρωτοψάλτης του Αγ. Νικολάου Πορταριάς, της γενέτειράς του. Αδερφός του Πρωτοψάλτη *Ανδρέα Σιώκου*. Ήταν πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος και είχε δάσκαλο τον *Μανώλη Χατζημάρκο*.

Λαζάρου Γεώργιος, του Λάζαρου (1930 - στη ζωή): Γεννήθηκε το 1930 στην κωμόπολη της Ευξεινούπολης Αλμυρού. Οι γονείς του Λάζαρος και Βασιλική ήταν πρόσφυγες από την Ανατολική Ρωμυλία, που εγκαταστάθηκαν στην Ευξεινούπολη μετά το 1907. Γύρω στα 1948 παρακολουθεί επί ένα χρόνο μαθήματα Βυζαντινής

Μουσικής με τον μουσικοδιδάσκαλο *Αντώνιο Μαγαλιό*, ενώ το 1952 φοιτεί στο έσοχο Ιεροψάλτη *Δημήτριο Μπαλλή*. Τον Αύγουστο του 1959 διορίστηκε Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Κοίμησης της Θεοτόκου Ευξεινούπολης και έκτοτε ανελλιπώς μέχρι σήμερα υπηρετεί στο Ναό αυτό.

Καρκαλάς Απόστολος, του Γεώργιου (1930 - στη ζωή): Γεννήθηκε στον Κισσό Πηλίου το 1930 από το Γιώργο και την Αικατερίνη Καρκαλά. Στα 17 του χρόνια άρχισε να παρακολουθεί μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής, δίπλα στον γνωστό και σπουδαίο δάσκαλο του Αγ. Λαυρεντίου, τον *Νικόλαο Καμινάρη*. Εκεί, ο νεαρός Απόστολος μυήθηκε στον πλούσιο κόσμο της Ψαλτικής Τέχνης. Για δυο χρόνια, τρεις μέρες την εβδομάδα κατέβαινε από τον Κισσό στον Αγ. Λαυρέντη, για να μάθει, και τις άλλες δυο μέρες διάβαζε. Όταν τέλειωσε τις ολιγόχρονες σπουδές του διορίστηκε Ψάλτης για 2 χρόνια στη Μακρυρράχη και έπειτα στην Αγ. Μαρίνα του Κισσού. Από το 1950 ως το 2006, για 56 συναπτά έτη, χωρίς καμμία διακοπή, υπηρέτησε ως Ψάλτης στην εκκλησία του χωριού του.

(Τις πληροφορίες οφείλουμε στην κα Ελευθερία Τσέα, ανιψιά του Καρκαλά.)

Κυριακόπουλος Ιωάννης, του Βασιλείου (γέννηση: β΄ τέταρτο Κ΄ αιώνα): Γιος του Λαμπαδάρη του Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου Βόλου *Βασιλείου Κυριακόπουλου*. Όταν ο πατέρας του απεβίωσε (το 1950) προσλήφθηκε ως Δομέστικος του Λαμπαδάρη *Γεώργιου Καποδίστρια* στον ίδιο ναό.

Χατζηνικολάου Νικόλαος (γέννηση: β΄ τέταρτο Κ΄ αιώνα): Λαμπαδάρης του *Θεόδωρου Μυλωνά* στην Αγ. Μαγδαληνή Κουκουράβας της Μακρινίτσας. Μετέπειτα χειροτονήθηκε ιερέας της Ι. Μ. Δημητριάδος.

Τακτικός Νικόλαος, του Κωνσταντίνου (1931 -): Εκπαιδευτικός Γερμανικών από τη Δρυμώνα Αλμυρού, γιος ιερέως, αναφέρεται ως Ιεροψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Αντωνίου Βόλου. Υπήρξε μαθητής του πορταρίτη διδασκάλου *Αντωνίου Μαγαλιού*.

Γερμάνης Εμμανουήλ (1931 - στη Ζωή): Σεμνός, αλλά καλά κατηρτισμένος Πρωτοψάλτης, πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος με δάσκαλο τον *Μανώλη Χατζημάρκο* (από το 1973 κ. εξ.), ο οποίος άρχισε την ιεροψαλτική του σταδιοδρομία σε μεγάλη ηλικία. Πρωτοδιορίστηκε Λαμπαδάριος στον Ι. Ν. Πέτρου και Παύλου Ν. Ιωνίας (1975-1980) επί πρωτοψαλτίας *Χρήστου Τακούδη*, στη συνέχεια διορίστηκε στην Αγ. Παρασκευή Βόλου (ως το 1982) και έκτοτε, έψαλλε για μεγάλο χρονικό διάστημα στον Ι. Ν. Εισοδίων της Θεοτόκου Άνω Βόλου, μαζί με την καλλιφώνη σύζυγό του *Ελπίδα Γερμάνη*, το γένος *Παπαδοπούλου* (αδελφή του *Δημήτριου Παπαδόπουλου*, από την Καλλονή της Λέσβου) και το γιο του *Ηλία*, δόκιμο ιεροψάλτη και δάσκαλο στη Μέση Εκπαίδευση. Ο *Μανώλης Γερμάνης* είναι από τα ιδρυτικά στελέχη της Χορωδίας «*Οι Δώδεκα Απόστολοι*» με Χοράρχη τον *Κυριαζή Νικολέρη*.

Μιχάλης Απόστολος, του Αλκιβιάδη (1931 - στη Ζωή): Πρωτοψάλτης από τα Κάτω Λεχώνια Πηλίου, ο οποίος διδάχθηκε τα βασικά στοιχεία της Ψαλτικής από τον πατέρα του *Αλκιβιάδη Μιχάλη*. Το 1949 μαθήτευσε για 30 μήνες στον *Τρύφωνα Γερόπουλο* και αμέσως μετά ανέλαβε Πρωτοψάλτης στον Αγ. Δημήτριο Βόλου ως το 1952, οπότε στρατεύτηκε. Από το 1956 ως το 1986 διετέλεσε Πρωτοψάλτης Αγ. Θεοδώρων Βόλου και έκτοτε διαδέχθηκε στην Πρωτοψαλτία το δάσκαλό του στον Αγ. Γεώργιο Αγριάς. Έχει δύο γιούς, εξαιρετους ιεροψάλτες, τον *Αλκιβιάδη* ((Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Δώδεκα Απόστολων Αγριάς) και τον *Χρήστο* (Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου Ν. Ιωνίας Μαγνησίας).

Ευσταθίου Νικόλαος, του Ευθύμιου (1932 - 1992): Επιφανής Ιατρός και Πρωτοψάλτης, γιος του τσαγκάρη και μουσικοδιδάσκαλου *Ευθύμιου Ευσταθίου*, ο οποίος διετέλεσε και μαθητής του *Δημήτριου Μήτρου* το διάστημα που ο τελευταίος βρισκόταν στο Βόλο. Ο Νικόλαος, κατά τη διάρκεια των ιατρικών του σπουδών στην Αθήνα, έκανε στενούς δεσμούς φιλίας με τον Πρωτοψάλτη Γεώργιο Σύρκα, έψαλλε δε

στον Αγ. Κωνσταντίνο Ομοιοίας, στον Αγ. Γεώργιο Καρίτση, στην Αγ. Βαρβάρα Άνω Δάφνης και αλλού. Το 1965 επέστρεψε στο Βόλο και λίγο αργότερα ανέλαβε Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Γερασίμου Χιλιαδούς, όπου έψαλλε αφιλοκερδώς για 28 χρόνια. Πέθανε πρόωρα και κηδεύτηκε στα Καλά Νερά την ημέρα της εορτής του 6 Δεκεμβρίου 1992.

Θεοδωρίδης Παναγιώτης (1932 - στη Ζωή): «Γεννήθηκε το 1932 στο Βόλο από γονείς Μικρασιάτες, οι οποίοι ήταν άνθρωποι της Εκκλησίας. Ο παππούς του ήταν Ψάλτης και ο θείος του ιερέας. Τις εγκύκλιες σπουδές τελείωσε στο Βόλο. Από μικρός ήταν στο Αναλόγιο κι ενώ ήταν 8 ετών είπε για πρώτη φορά τον Απόστολο στην εκκλησία της ενορίας του την Ευαγγελίστρια Ν. Ιωνίας Βόλου. Τα πρώτα μαθήματα της Βυζαντινής Μουσικής τα διδάχτηκε από τον Πρωτοψάλτη και άριστο μουσικό του Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Βόλου *Αλέξανδρο Μαργαριτόπουλο*. Στη συνέχεια έγινε μαθητής του *Νικόλαου Μπενάκη*, δεξιού ιεροψάλτη του ναού των Αγίων Θεοδώρων Βόλου, άριστου διδασκάλου της Βυζαντινής Μουσικής.

Το έτος 1959 διορίστηκε δεξιός Ιεροψάλτης του Ι. Ν. Φανερωμένης Τρικάλων, όπου υπηρέτησε μέχρι το 1960. Το έτος 1961 και για δυο περίπου χρόνια υπήρξε δεξιός στον Ι. Ν. Πέτρου και Παύλου Βόλου. Το έτος 1962 διορίστηκε Β' Ιεροψάλτης (Λαμπαδάριος) στον ιερό Ναό Αγ. Κωνσταντίνου Βόλου όπου παρέμεινε μέχρι το έτος 1979 (σημ. επιμ.: Διαδέχθηκε τον *Παράσχο Παπαδημητρίου*). Μέχρι πρόσφατα έψαλλε εις τον Ι. Ν. Κοσμά του Αιτωλού και Αγίου Αρτεμίου στο Βόλο. Είναι άριστος γνώστης της Βυζαντινής μουσικής, καλός εκτελεστής, με πολύ καλή φωνή και παραδεκτός παρά των συναδέλφων του.»

(Κείμενο από το βιβλίο του Θανάση Ζέρβα, *Ο Άγιος Κωνσταντίνος Βόλου...*, Βόλος 1996, σελ. 113.)

Κόκκινος Πάνος (1933 περ. - στη Ζωή): Ο πολύ γνωστός αγχιαλίτης έντεχνος τραγουδιστής, υπήρξε μαθητής του *Μανώλη Χατζημάρκου* και διετέλεσε Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Ν. Αγχιάλου

Κουσιάρης Βασίλειος, του Γεωργίου (1933 - 1990): Έμπορος από το Βελεστίνο και Ιεροψάλτης σε διάφορους Ναούς, έφυγε απρόσμενα σε ηλικία 57 ετών στις 12 Μαΐου 1990.

Τσολάκης Στυλιανός (1933 - στη Ζωή): Γεννήθηκε στην Αμαλιάπολη (Μιτζέλα) Αλμυρού στα 1933. Είναι πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος με δάσκαλο τον *Μανώλη Χατζημάρκο* και είχε διαδεχθεί τον *Χρήστο Τακούδη* στη θέση του Πρωτοψάλτου στον Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου Ν. Ιωνίας της Μαγνησίας. Σήμερα συνταξιούχος τραπεζικός υπηρέτει ως Πρωτοψάλτης στη γενέτειρά του, στον Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Αμαλιάπολης.

Καραποστόλης Απόστολος (1933 - στη Ζωή): Πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος και μαθητής του *Μανώλη Χατζημάρκου*, υπηρέτησε για μεγάλο χρονικό διάστημα Ιεροψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Σπυριδώνος Ν. Ιωνίας Μαγνησίας. Είναι σύζυγος της εξαιρετικής Ψάλτριας *Ζωής Καραποστόλη-Λεφάκη* και πεθερός του εξαιρετου Πρωτοψάλτη *Νικόλαου Νικολάου*, πρώην Πρωτοψάλτη Αγ. Κοσμά Αιτωλού και Αγ. Βασιλείου Βόλου και τώρα Πρωτοψάλτη στην Αθήνα.

Κυριακίδης Εμμανουήλ (1933 - στη Ζωή): Κατάγεται από τη Δράμα. Είναι πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος και μαθητής του *Μανώλη Χατζημάρκου*. Υπηρετεί επί πολλά χρόνια ως Λαμπαδάριος στον Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Μπαξέδων Βόλου, ενώ εξελέγη για πολλές θητείες μέλος του Δ. Σ. του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου με ευδόκιμη θητεία ως ταμίας αυτού.

Χατζημάρκου Γεώργιος (1933 - στη Ζωή): Γεννήθηκε στη Ν. Ιωνία Μαγνησίας το 1933. Δάσκαλος στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και καλλιφώνος Ιεροψάλτης, διδάχθηκε την Ψαλτική Τέχνη από τον αδερφό του *Μανώλη Χατζημάρκο* και έλαβε δίπλωμα από το Ωδείο Αιγάλεω. Έψαλλε σε πολλούς Ναούς (Αγ. Δημήτριος Βόλου, Κοίμηση Θεοτόκου Λάρισας, Ευαγγελίστρια Ν. Ιωνίας), ενώ διηύθυνε και τη Βυζαντινή

Χορωδία Βόλου. Εξελέγη Α΄ Δημοτικός Σύμβουλος της Ν. Ιωνίας και διετέλεσε για μακρό χρονικό διάστημα μέλος του Δ. Σ. του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου.

Μαργαρίτης Δημήτριος (1933 - στη Ζωή): Γεννημένος στο Παλιούρι Καρδίτσας Ιεροψάλτης, πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος με δάσκαλο τον *Μανώλη Χατζημάρκο*, που διαμένει μόνιμα στο Βόλο. Μέλος διαφόρων Χορών Ψαλτών και δάσκαλος της Ψαλτικής στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Αλμυρού (παράρτημα της παραπάνω), όπου ανέδειξε πολλούς μαθητές. Διετέλεσε μέλος του Δ. Σ. του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου (Αντιπρόεδρος) με πλούσια δράση.

Μαυρατζάς Απόστολος (1934 - στη Ζωή): Μαθητής του *Μανώλη Χατζημάρκο*. Πρωτοψάλτης στους Ναούς: Αγ. Νικολάου Κροκίου (1958-1960), Ευαγγελίστριας Αλμυρού (1960-1972) και Αγ. Νικολάου Αλμυρού, όπου διαδέχθηκε στη θέση αυτή τον *Δημήτριο Μπαλλούς* (1972). Αποχώρησε το 2008, οπότε το διαδέχθηκε ο *Στέφανος Πουριανός*.

Καραγιάννης Γεώργιος, του Βασιλείου (1934 - στη Ζωή): Πρωτοψάλτης, Πτυχιούχος Θεολογίας και Φιλολογίας, που γεννήθηκε στη Μαγνησία το 1934. Τα πρώτα μάθημα Ψαλτικής πήρε από τον *Μιχάλη Πέτρου* και στη συνέχεια με τον *Μανώλη Χατζημάρκο*, από τον οποίο έλαβε πτυχίο Ιεροψάλτη. Κατόπιν φοίτησε στο Ελληνικό Ωδείο της Αθήνας, όπου είχε δασκάλους στην αρχή τον Θεόδωρο Χατζηθεοδώρου και έπειτα τον Διαμαντή Μαυραγάνη και έλαβε πτυχίο Βυζαντινής Μουσικής. Παρακολούθησε, επίσης, και κατ' ιδίαν μαθήματα κοντά στους περίφημους Πρωτοψάλτες *Αλέξανδρο Μαργαριτόπουλο* και *Αθανάσιο Παναγιωτίδη*. Του τελευταίου διετέλεσε και Λαμπαδάριος. Μαθήτευσε επίσης στον Άρχοντα Πρωτοψάλτη Κωνσταντίνο Πρίγγο. Συνδέθηκε με όλους τους μεγάλους Πρωτοψάλτες και μουσικοδιδασκάλους της σύγχρονης εποχής, από τους οποίους πολύ ωφελήθηκε μουσικολογικά. Ψάλλει συνεχώς από το 1949 μέχρι σήμερα σε διαφορές πό-

λεις της Ελλάδας, τα τελευταία χρόνια στην Αθήνα. Διακρίνεται επιτυχώς και ως Χοράρχης τόσο με παιδικές όσο και ανδρικές χορωδίες. Σήμερα είναι Χοράρχης πολυμελούς Χορού στην Αθήνα καθώς και του Βυζαντινού Χορού του Ιεροψαλτικού Συνδέσμου Αργολίδος (από το 1991) με πολλές επιτυχείς εμφανίσεις. Έχει πολλές αξιόλογες μουσικολογικές διασυνδέσεις με μουσουργούς του Εξωτερικού ενώ έχει ψάλλει κατά καιρούς και σε ναούς της Γαλλίας και της Κύπρου. Ως δάσκαλος της Ψαλτικής έχει αναδείξει πολλούς καλούς Ψάλτες. Έχει μελοποιήσει πολλά μαθήματα και Ακολουθίες Αγίων, που παραμένουν ανέκδοτα. Παράλληλα, ασχολείται με την ιστορική έρευνα της Εκκλησιαστικής Μουσικής και της παλαιά παρασημαντικής της.

Πατακιούτης Σοφοκλής, του Ιωάννη (1934 - στη Ζωή): Βολιώτης Ιεροψάλτης, ο οποίος μαθήτευσε στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος από το 1946 στους δασκάλους *Δημήτριο Καζάνη* και *π. Αναστάσιο Πριάγγελο*. Τις σπουδές του ολοκλήρωσε τελικά με δάσκαλο τον *Μανώλη Χατζημάρκο*. Αναφέρεται ακόμη ως μαθητής του *Κυριάκου Αργυρόπουλου* το διάστημα 1950-1955. Το 1948 ανέλαβε για πρώτη φορά Αναλόγιο ως Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Ονουφρίου. Το 1949 πήγε ως Πρωτοψάλτης στον Αγ. Νικόλαο Παλιουρίου, έπειτα στον Αγ. Γεώργιο Μπαξέδων, στον Αγ. Βασίλειο Βόλου (για 2 χρόνια) με Λαμπαδάριο τον *Κωνσταντίνο Μιχόπουλο*. Ακολουθως, διετέλεσε Λαμπαδάριος στον παλαιό Άγ. Δημήτριο Βόλου με Πρωτοψάλτη τον *Γεώργιο Χατζημάρκο* και αργότερα πέρασε δεξιά. Έπειτα, βρέθηκε στη Νίκη Λάρισας και, τέλος, το 1959 κατέληξε στον Ι. Ν. Αναλήψεως του Χριστού στο Βόλο ως Λαμπαδάριος, διαδεχθείς τον *Κωνσταντίνο Κουτούμπα*. Στη θέση αυτή έμεινε για πολλά έτη και από το 1988 προήχθη σε Πρωτοψάλτη στον ίδιο Ναό.

Σιαμούρης Γεώργιος, του Δημήτριου (1935 - στη Ζωή): Πρωτοψάλτης από τη Σούρπη Αλμυρού, ο οποίος από το 1980 μέχρι σήμερα υπηρετεί στον Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου στον Πλάτανο του Αλμυρού. Πρώτη φορά ανέβηκε στο Ψαλ-

τήρι το 1952. Είναι δάσκαλος της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του στην Παιδαγωγική Ακαδημία Λάρισας, παρακολούθησε μαθήματα Ψαλτικής στην εκεί Σχολή Βυζαντινής Μουσικής δίπλα στον Κωνσταντινουπολίτη Πρωτοψάλτη Πλάτωνα Στοϊκίδη. Το διάστημα 1970-1971 αποσπάστηκε στην Αιθιοπία. Τότε διορίστηκε Ιεροψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Τριάδος Ντιριντάουα. Έχει ένα γιο Ιεροψάλτη και καθηγητή Μουσικής τον *Παναγιώτη*.

Σικαμενίδης Βασίλειος, του Θεοχάρη (1936 - 2009): Καταγόμενος από τη Σαμψούντα του Πόντου, γεννήθηκε στην Άλλη Μεριά Βόλου το 1936. Μεγάλωσε μέσα στην Εκκλησία. Το 1950, σε ηλικία 14 ετών γράφηκε στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος, όπου παρακολούθησε την πρώτη τάξη με διδάσκαλο τον *π. Αναστάσιο Πριάγγελο*, την β' τάξη με τον *Κυριάκο Αργυρόπουλο* και τις υπόλοιπες τάξεις με τον *Μανώλη Χατζημάρκο*. Στη Σχολή φοίτησε επί 5 έτη, ενώ παράλληλα, ως βοηθός τους Ιεροψάλτες Άλλης Μεριάς, τον Πρωτοψάλτη *Νικόλαο Γκουντέλια* και το Λαμπαδάριο *Θεολόγο*.

Η αυτόνομη ιεροψαλτική σταδιοδρομία του Βασίλη Σικαμενίδη ξεκίνησε στα 1955. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ενώ εργαζόταν στην τσιμεντοβιομηχανία ΑΓΕΤ, προσλήφθηκε ως Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Ανδρέου Τσιμέντων, όπου υπηρέτησε επί 4 μήνες. Την ημέρα των Θεοφανείων του 1956 ανέλαβε καθήκοντα στη Νίκη Λαρίσης, όπου πηγαينوερχόταν ανελιπώς επί ένα έτος. Εκεί ήρθε σε επαφή με γνωστούς Ιεροψάλτες της Ι. Μητροπόλεως Λαρίσης. Από τη Νίκη αναχώρησε το 1957, προκειμένου να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις. Με την ολοκλήρωση της θητείας του στα 1958 επέστρεψε στη Δημητριάδα. Ο τότε εφημέριος Αγ. Ονουφρίου *π. Βασίλειος Λασπιάς* τον καλεί ως Πρωτοψάλτη στον Ι. Ν. Αγ. Κυριακής του χωριού και όταν ολοκληρώθηκε ο μέχρι τότε ανεγειρόμενος Ι. Ν. Αγ. Ονουφρίου, μετεγκαταστάθηκε εκεί, όπου συνολικώς διακόνησε επί μία ολόκληρη δεκαετία.

Στα 1968, ο τότε προϊστάμενος του Ι. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς

π. Γεώργιος Χριστόπουλος, κάλεσε τον Βασίλειο Σικαμενίδη ως Πρωτοψάλτη στον Αϊ-Γιάννη, όπου με Λαμπαδάριο αρχικά τον *Αριστείδη Παπαδόπουλο* και αργότερα τον *Θεόδωρο Μυλωνά*, υπηρέτησε αδιαλείπτως επί 22 χρόνια, ως το έτος 1990. Αυτή υπήρξε η περίοδος της μεγάλης ακμής του. Εδώ, συγκρότησε πολυπληθή και καλογυμνασμένο Χορό Ψαλτών, ο οποίος ήταν από τους ελάχιστους στην πόλη την εποχή εκείνη. Ο ίδιος, ως μιμητής της θεσσαλονικαίας Ψαλτικής παράδοσης και γνωστός με όλους τους θεσσαλονικείς Πρωτοψάλτες, τους οποίους και φιλοξένησε στον Αϊ Γιάννη. Μετά την αποχώρησή του από την Ανακασιά τον Μάρτιο του 1990, και έπειτα από ένα μικρό διάλειμμα στον Ι. Ν. Αγ. Τρύφωνα Νεάπολης, επέστρεψε στην γενέτειρα του Άλλη Μεριά και υπηρέτησε επί 18 έτη, ως την 31^η Δεκεμβρίου 2008. Απεβίωσε στις 17 Ιουλίου 2009.

Βασιλείου Ιωάννης (1936 - στη Ζωή): Πρωτοψάλτης και Χοράρχης, αλλά, παράλληλα, εκλεκτός μαέστρος της σύγχρονης χορωδιακής μουσικής. Την Ψαλτική Τέχνη διδάχθηκε από πολύ μικρός κοντά στον *Αλέξανδρο Μαργαριτόπουλο*, ενώ πιάνο και ανώτερα θεωρητικά της Ευρωπαϊκής Μουσικής σπούδασε με τη Μαίρη Μουρτζοπούλου, τον Μπάμπη Κεχαΐδη και τον Γιάννη Καρκάλα. Αναφέρεται ακόμη ως μαθητής του *Κυριάκου Αργυρόπουλου* στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος το διάστημα 1950-1955. Ως Πρωτοψάλτης υπηρέτησε επί 21 χρόνια στη Μεταμόρφωση του Σπήρους Βόλου, αργότερα στον Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης Βόλου, ενώ σήμερα διακονεί στο Ναΐδριο του Αγ. Αποστόλου του νέου. Ως μαέστρος έχει διευθύνει με επιτυχία τη Βολιώτικη Χορωδία, την Απολλώνιο Χορωδία Ν. Ιωνίας Βόλου, τη Χορωδία Εκπαιδευτικών Νομού Μαγνησίας και ακόμη τις Χορωδίες Αγιάς (από το 1977), Τυρνάβου, Κηφισιάς (από το 1988).

Τσιάκαλος Στυλιανός, του Κωνσταντίνου (1937 - στη Ζωή): Γιος του εμπειρικού Ιεροψάλτη Κωνσταντίνου Τσιάκαλου από τη Μονοκαρυά Ιστιαίας της Εύβοιας και ανιψιός του

ιερέα π. Αθανάσιου Τσιάκαλου, ο οποίος διετέλεσε Αρχιδιάκονος του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού. Ψαλτική διδάχθηκε αρχικά για ένα έτος από τον Μανώλη Χατζημάρκο στο Βόλο και αργότερα, κατά τη διάρκεια των σπουδών του στην Αθήνα (Θεολογία και Φιλολογία) είχε την ευκαιρία να σπουδάσει με υποτροφία της Αρχιεπισκοπής Αθηνών στον Ωδείο Αθηνών με δάσκαλο τον Ιωάννη Μαργαζιώτη. Το διάστημα 1963-1965 διορίστηκε Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου Ν. Ελβετίας. Στην Αθήνα, όμως, είχε και την τύχη να γνωρίσει από κοντά και να μαθητεύσει στους επιφανείς διδασκάλους της Ψαλτικής *Δημήτριο Μήτρου* και *Αθανάσιο Παναγιωτίδη*. Μετά το πέρας των σπουδών του διορίστηκε ως Θεολόγος Μέσης Εκπαίδευσης και ήρθε στο Βόλο. Από το 1980 ως σήμερα υπηρετεί στον Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου Μπαξέδων με Λαμπαδάριο τον *Εμμανουήλ Κυριακίδη*. Ο Στυλιανός Τσιάκαλος έχει δυο γιους, μαθητές του *Κυριαζή Νικολέρη*: Τον *Κωνσταντίνο*, Θεολόγο στο επάγγελμα και τον *Δημήτριο*, ο οποίος μαθήτευσε και κοντά στον Πρωτοψάλτη Θεσσαλονίκης *Χαρίλαο Ταλιαδώρο*, είναι δε και ο ίδιος Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Παντελεήμονος Πολίχνης στη Θεσσαλονίκη. Ο Στυλιανός Τσιάκαλος σήμερα είναι Επίτιμος Σχολικός Σύμβουλος Θεολόγων Θεσσαλίας, ενώ έχει διατελέσει Γραμματέας του Παραρτήματος της Ένωσης Θεολόγων Βόλου. Διαθέτει ένα πλουσιότατο αρχείο σπάνιων ηχογραφησών Βυζαντινής Μουσικής.

Καφίδας Δημήτριος (1937 - στη Ζωή): Εξαιρετικά καλλίφωνος Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Σπυρίδωνα Ν. Ιωνίας Μαγνησίας, δάσκαλος στο επάγγελμα, ο οποίος αναδείχθηκε και Διευθυντής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Μαγνησίας. Είναι πτυχιούχος της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος και μαθητής του *Μανώλη Χατζημάρκου*.

Μαστρογιάννης Βλάσιος (1938 - στη Ζωή): Ο Βλάσιος Μαστρογιάννης γεννήθηκε στον Άγιο Βλάσιο Βόλου το 1938. Το 1951 άρχισε μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής στο διακεκριμένο δάσκαλο της Ψαλτικής, Πρωτοψάλτη του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Αγριάς, *Τρύφωνα Γερό-*

πουλο. Το 1953 ανέλαβε καθήκοντα αριστερού Ψάλτη στην Αγ. Τριάδα Νοσοκομείου Βόλου. Το 1954 διαδέχθηκε στη δεξιά θέση του Ι. Ν. Ζωοδόχου Πηγής Λάρισας το μεγάλο Πρωτοψάλτη Αθανάσιο Παναγιωτίδη. Από το 1957 έψαλλε αριστερά στο Μητροπολιτικό Ναό Αγ. Αχιλλείου Λάρισας μέχρι το 1960, οπότε στρατεύθηκε. Στη συνέχεια, μέχρι το 1968, διετέλεσε δεξιός Ψάλτης στους Αγ. Ταξιάρχες Λάρισας και πάλι ξαναβρέθηκε ως Πρωτοψάλτης στο Βόλο στην Αγία Τριάδα και το 1972 στους Αγ. Αναργύρους Βόλου, όπου το 1975 τελείωσε την ιεροψαλτική του θητεία. Όλα τα χρόνια διατήρησε τη γνήσια βυζαντινή παράδοση που διδάχτηκε από τον αείμνηστο *Τρύφωνα Γερόπουλο*, ψάλλοντας μέσα από τα μουσικά κείμενα και ποτέ αυτοσχεδιάζοντας.

Ο Βλάσιος Μαστρογιάννης υπηρέτησε σε σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης στη Λάρισα και το Βόλο ως καθηγητής Ευρωπαϊκής Μουσικής. Δίδαξε επίσης τη βυζαντινή μουσική στη Λάρισα και στο Εκκλησιαστικό Λύκειο Βόλου. Ως μαέστρος χορωδιών διέυθυνε την Απολλώνιο Χορωδία Βόλου, τη Βολιώτικη Χορωδία, τη Χορωδία Εκπαιδευτικών Μαγνησίας, τις Δημοτικές Χορωδίες Αγριάς και Αλμυρού, τη Χορωδία της Χριστιανικής Νεολαίας της Ι. Μητροπόλεως Δημητριάδος και τις Παιδικές Χορωδίες του Δημοτικού Ωδείου Βόλου και του Ι. Ν. Αναλήψεως Βόλου. Ως καθηγητής βιολιού και ανώτερων Θεωρητικών δίδαξε στη Μουσική Σχολή Έλλης Αδάμ. Μαθητές του εκεί, οι οποίοι απέκτησαν Πτυχία Βιολιού και Ωδικής, παίζουν σήμερα στη Συμφωνική Ορχήστρα του Δήμου Βόλου και διδάσκουν σε ωδεία και σε σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης.

Νικολέρης Κυριαζής (Ζάχος) (1938 - στη Ζωή): Άρχων Μουσικοδιδάσκαλος της Αγιοτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, με πολλές ακόμη διακρίσεις, που γεννήθηκε στο Ανήλιο Πηλίου στις 16 Φεβρουαρίου 1938. Τη Βυζαντινή Μουσική διδάχθηκε απ' τον *Τρύφωνα Γερόπουλο* (μια δετία) και από τον *Μανώλη Χατζημάρκο*, με τον οποίο πήρε Πτυχίο Βυζαντινής Μουσικής από το Ελληνικό Ωδείο Αθηνών. Παράλληλα, έκανε και σημαντικές σπουδές Ευρωπαϊκής Μουσικής (μέχρι

Αντίστιξη). Αργότερα, παρακολούθησε από κοντά τον αείμνηστο Άρχοντα Πρωτοψάλτη Χρυσάνθο Θεοδοσόπουλο και τον Άρχοντα Πρωτοψάλτη Χαρίλαο Ταλιαδώρο. Διετέλεσε Διευθυντής στη Σχολή της Ι. Μ. Λαρίσης (1981-1998), και καθηγητής στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος, του Δημοτικού Ωδείου Βόλου, στο Ωδείο «Καρκάλα» και στο Ελληνικό Ωδείο Βόλου. Έχει αναδείξει πολλούς μαθητές, μεταξύ των οποίων αρκετοί κατέχουν σήμερα θέσεις Πρωτοψαλτών και Λαμπαδαρίων τόσο στο Βόλο όσο και εκτός Βόλου (Αθήνα, Θεσσαλονίκη και αλλού.)

Πρώτος επίσημος διορισμός του ως Ιεροψάλτου ήταν στα 1958 ως Λαμπαδαρίος του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Αγριάς, ως τη στράτευση του (1959), με Πρωτοψάλτη τον *Τρύφωνα Γερόπουλο*. Μετά από την εκπλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων επανήρθε στα Ιερά Αναλόγια ως Πρωτοψάλτης: 1965-1967, στον Ι. Ν. Υπαπαντής του Χριστού Διμηνίου Βόλου. 1967-1969, στον Ι. Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Στεφανοβίκειο Βόλου. 1969-1971, στον Ι. Ν. Αγ. Παντελεήμονος Ορφανοτροφείου Βόλου. 1985-1989, στους Αγ. Θεόδωρους Βόλου και, τέλος, από τον Ιούλιο του 1989, στον Ι. Ν. Ευαγγελίστριας Ν. Ιωνίας μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Παράλληλα, είναι Ιδρυτής και διευθυντής του Βυζαντινού Χορού Ψαλτών «Οι Δώδεκα Απόστολοι» και Χοράρχης της Παιδικής Χορωδίας της Ι. Μ. Λαρίσης (1983-1998), του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου και της Βυζαντινής Χορωδίας των Κληρικών της Ι. Μ. Δημητριάδος. Έχει διατελέσει παραγωγός εκπομπής στο ραδιοφωνικό σταθμό της Ι. Μ. Δημητριάδος με τίτλο «Φωναίς Αισίαις», με βυζαντινούς εκκλησιαστικούς ύμνους. Επιπλέον, διετέλεσε μέλος (Αντιπρόεδρος) του Δ. Σ. του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου.

Συγγραφικό έργο: «*Σιλφές Βυζαντινής Μουσικής*», «*Ισοκράτημα - Οργάνωση Βυζαντινής Χορωδίας*», «*Οι Συγχορδίες της Βυζαντινής Μουσικής*», «*Θεωρητικόν Βυζαντινής Μουσικής*», «*Βυζαντινό Ορατόριο «Βυζαντινή Ημέρα»*» σε ποίηση Θανάση Ευσταθίου, «*Ο Ασματικός Εσπερινός*», «*Μελοποίηση Αποσπασμάτων από τον Θούριο του Ρήγα Φεραίου*», ενώ έχει μελοποι-

ήσει ένα τεράστιο αριθμό εκκλησιαστικών ύμνων και Τροπαρίων, που δεν είναι δυνατό να αναφερθούν εδώ.

Ξανθός Αθανάσιος (1938 - στη Ζωή): Μακρινισιώτης Ιεροψάλτης, ο οποίος υπηρετεί ως Πρωτοψάλτης στην Παναγία (Κοίμηση Θεοτόκου Μακρινίτσας) από το 1975, διαδεχθείς τον *Αντώνιο Χατζησταμούλη*. Όμως, από το 1955 ως το 1960, οπότε έφυγε για στρατιώτης, έψαλε και στους Ι. Ν. Αγ. Μαгдаληνής Κουκουράβας, Αγ. Γεωργίου και Αγ. Αναργύρων Πορταριάς και Παναγίας Μακρινίτσας. Στο Ψαλτήρι τον ανέβασε πρώτη φορά ο *Κωνσταντίνος Τραγής*. Αργότερα μαθήτευσε στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος με δάσκαλο τον *π. Αναστάσιο Πριάγγελο*. Το 1958 έλαβε Κουρά Αναγνώστου από τον τότε Δημητριάδος Δαμασκηνό στην Ι. Μονή Φλαμουρίου τη ημέρα της πανηγύρεως και ημέρα των γενεθλίων του.

Γαρδικλής Αθανάσιος (1939 - στη Ζωή): Αλμυριώτης Ιεροψάλτης, που φοίτησε στην εκεί Σχολή Βυζαντινής Μουσικής με δάσκαλο τον *Δημήτριο Μανώλη*. Πήρε Απολυτήριο το 1998. Σήμερα εξυπηρετεί ως βοηθός στον Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Κροκίου.

Καρατάσιος Γεώργιος (1939 - στη Ζωή): Αλμυριώτης Ιεροψάλτης, που φοίτησε στην εκεί Σχολή Βυζαντινής Μουσικής με δάσκαλους τον *Δημήτριο Μανώλη* και τον *Δημήτριο Μαργαρίτη*. Πήρε Απολυτήριο το 1998. Είναι Δομestικός του Αγ. Δημητρίου Αλμυρού

Ζήτης Ελευθέριος (1940 -): Επί πολλά χρόνια Λαμπαδαρίος και σήμερα Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Ευαγγελίστριας Ν. Ιωνίας με Πρωτοψάλτες τους *Γεώργιο Χατζημάρκο* και *Κυριαζή Νικολέρη*. Πτυχιούχος Βυζαντινής Μουσικής, μαθητής του *Μανώλη Χατζημάρκου*.

Παντόπουλος Αλέξανδρος (1940 - στη Ζωή): Γιος του *Αντωνίου Παντόπουλου*, Πρωτοψάλτη Ζαγοράς, που διδάχθηκε Ψαλτική από τον πατέρα του. Σήμερα ζει στην Καρδίτσα. Ως φοιτητής μηχανολογίας-ηλεκτρολογίας στην Αυστρία έψαλε στον Ορθόδοξο

Ναό του Γκρατς, αργότερα ήρθε -πάλι ως φοιτητής- στην Πάτρα, όπου διακόνησε σε διάφορους Ναούς και τέλος εγκαταστάθηκε στην Καρδίτσα, ψάλλοντας στον Αγ. Σεραφείμ και στο Φανάρι Καρδίτσας.

1.1.2. Αλφαβητική Παρουσίαση.

Στο σημείο αυτό θα παραθέσουμε όσους άλλους Ιεροψάλτες επισημάνθηκαν από προφορικές μαρτυρίες, που, λόγω έλλειψης λοιπών στοιχείων και περιορισμένου χρόνου έρευνας, δε στάθηκε δυνατό να προσδιοριστούν ή να τοποθετηθούν χρονικά. Και γι' αυτούς όλους επιφυλασσόμαστε μελλοντικά...

Αγγελίδης Αθηνόδωρος: Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Κοίμησης της Θεοτόκου Μακρινίτσας και μετέπειτα στον Κοιμητηριακό Ναό Αγ. Ταξιαρχών Βόλου, μαραγκός στο επάγγελμα, καταγόμενος από τη Εορδαία Κοζάνης. Είναι ο πατέρας του Πρωτοψάλτου *Κωνσταντίνου Αγγελίδη*.

Αγγελόπουλος Γεώργιος: Ιεροψάλτης στον Άνω Βόλο, ράφτης στο επάγγελμα με εργαστήριο στην περιοχή «Φόρος» του Βόλου. Διετέλεσε Πρωτοψάλτης στον Αγ. Ονούφριο και στον Ι. Ν. Ευαγγελίστριας Ν. Ιωνίας Βόλου. Ήταν συμμαθητής του *Σοφοκλή Πατακιούτη*.

Αλεξανδρίδης Νικόλαος: Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Κοίμησης της Θεοτόκου Μακρινίτσας ως το 1950 περίπου, οπότε τον διαδέχθηκε ο *Παντελής Παπαδόπουλος*. Κατά μαρτυρία του κ. *Αθανάσιου Ξανθά* κατέβηκε στο Μητροπολιτικό Ναό Βόλου και ίσως αργότερα έφυγε για την Αθήνα (Η πληροφορία με επιφύλαξη).

Αλεξάνδρου Δημήτριος: Καναλιώτης Ιεροψάλτης, ο οποίος απεβίωσε σε νεαρή ηλικία. Ένα μουσικό χειρόγραφο ιδιοκτησίας του το αφιέρωσαν οι γονείς του στον Ι. Ν. Κοιμήσεως Καναλιών ως μνημόσυνο αυτού.

Βαλασιάδης Βασίλειος: Προπολεμικά Ψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Ονουφρίου Ιωλκού και μαθητής του *Αλέξανδρου Μαργαριτόπουλου*.

Βάλλας Πέτρος: Αναφέρεται ως Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Βόλου επί πρωτοψαλτίας *Ιωάννη Βασιλείου*.

Βλαχοδήμος Κοσμάς: Μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου*.

Γαϊτανάς Κωνσταντίνος: Μαραγκός στο επάγγελμα και επί 53 έτη Ιεροψάλτης του Ι. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μηλεών Πηλίου.

Γαλανός Ιωάννης: Ιεροψάλτης στο Νεοχώρι και μετέπειτα ιερέας.

Γεωργίνης Αναγνώστης: Καλλίφωνος Ιεροψάλτης του Αγ. Γεωργίου Νηλείας, θείος του *Ιωάννη Ακριβογιάννη*.

Γιάκος Δημήτριος: Διευθυντής στη Διεύθυνση Γεωργίας Βόλου, Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Ευαγγελιστρίας Ν. Ιωνίας Βόλου επί πρωτοψαλτίας *Γεώργιου Αγγελόπουλου*.

Γκαβαρδίνης Αθανάσιος: Καναλιώτης Θεολόγος, Ιεροψάλτης και Μουσικοδιδάσκαλος, με τεράστια διδακτική, εκπαιδευτική και κοινωνική προσφορά στον τόπο του, επί πολλά χρόνια Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Καναλιών και δάσκαλος πολλών και καλών Ιεροψαλτών.

Γκάγκος Ιωάννης: Ιεροψάλτης Καναλιών.

Γκουντέλιας Νικόλαος: Μαρτυρείται ως Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου Άλλης Μεριάς Βόλου.

Δανός (:): Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου Βόλου επί πρωτοψαλτίας *Κωνσταντίνου Μιχόπουλου*.

Εγγλέζος (Γλέζος) Γαβριήλ: Τυπογράφος και Βιβλιοπώλης στο Βόλο (διατηρούσε κατάστημα στο στενό Μακεδονομάχων στο ύψος της οδού Ερμού), ο οποίος έψαλλε στην Αγ. Μαγδαληνή Κουκουράβας και, παράλληλα, δίδασκε την Ψαλτική Τέχνη. Ως μαθητής του αναφέρεται ο *Θεόδωρος Μυλωνάς*. Αναφέρεται, ακόμη, ως Ψάλτης της ενορίας Αγ. Αθανασίου και Αγ. Γεωργίου Μακρινίτσας.

Ευσταθίου Ευθύμιος: Κωνσταντινούπολίτικης καταγωγής Ιεροψάλτης, ο οποίος

μαθήτευσε στο θείο του Ιερομόναχο αγιογράφο και μουσικοδιδάσκαλο Σάββα Καουσκαλυβίτη, δάσκαλος στην πράξη, στο Αναλόγιο, πολλών Ιεροψαλτών της Μαγνησίας. Ήταν πατέρας των Ιεροψαλτών *Νικόλαου* (ιατρού) και *Δημήτριου Ευσταθίου*, τους οποίους δίδαξε την Ψαλτική Τέχνη. Ήταν καλλίφωνος και δεινός ερμηνευτής των δημοτικών τραγουδιών. Έψαλλε επί 25 χρόνια (ως το 1963) διαδοχικά στις Πινακάτες, στη Βυζίτσα και στα Καλά Νερά.

Ζούζουλας Στυλιανός: Ιεροψάλτης στον Ι. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχών Νεκροταφείου Βόλου, μαραγκός εργαζόμενος στο Μύλο Καπουρνιώτη. Ιδρυτής του κοινωφελούς Ιδρύματος «Στυλιανού και Μαρίας Ζούζουλα».

Καβούρης Μιλτιάδης: Βοηθός του Λαμπαδάριου *Κυριάκου Αργυρόπουλου* στο *Μητροπολιτικό Ναό Βόλου*.

Καζάνης Δημήτριος: Αναφέρεται ως Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Ονουφρίου Ιωλκού και ως Λαμπαδάριος του Μητροπολιτικού Ναού Βόλου ως το 1950, οπότε επιστρατεύτηκε. Ο *Ανδρέας Σιώκος* και ο *Σοφοκλής Πατακιούτης* τον μνημονεύουν ως δάσκαλό τους. Δίδαξε για κάποιο διάστημα (ως το 1947) στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος.

Καζατζής Γεώργιος: Πορταρίτης Μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου*. Υπηρέτησε σε διάφορα Αναλόγια. Αναφέρεται ως Λαμπαδάριος επί πρωτοψαλτίας *Τρύφωνα Γερόπουλου* στον Ι. Ν. Εισοδίων Άνω Βόλου (τη δεκαετία του '30) και Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Αναργύρων Πορταριάς με Λαμπαδάριο τον *Ανδρέα Σιώκο*.

Καλπάκης Παναγιώτης: Πρωτοψάλτης Γλώσσας Σκοπέλου, ο πρώτος δάσκαλος του *Δημήτριου Κωνσταντάκη*.

Κανάβας Δημήτριος: Πρακτικός Ιεροψάλτης, Λαμπαδάριος στον Ι. Ν. Κοίμησης Θεοτόκου Μακρινίτσας το διάστημα 1950-1959, επί πρωτοψαλτίας *Αντώνιου Χατζησταμούλη*.

Καραδήμος Αθανάσιος: Ιεροψάλτης Καναλιών.

Κάρκαλος (:): Λαμπαδάριος στον Ι. Ν. Αγ. Αποστόλου Κατηχωρίου.

Κατσαρός Ιωάννης: Πορταρίτης Πρωτοψάλτης του Αγ. Νικολάου Πορταριάς, μαθητής του *Χρήστου Μαχαιρίτσα*. Πέθανε λίγο μετά την απελευθέρωση

Κόκκινος Ευθύμιος: Ιεροψάλτης, μαθητής του *Γεωργίου Τζάβελλου*.

Κουτές Ρήγας, του Απόστολου: Μηλεώτης Ιεροψάλτης, ο οποίος ξεκίνησε την σταδιοδρομία του στον Αγ. Γεώργιο Μηλεών (το 1951) και στη συνέχεια στον ιστορικό Ναό των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μηλεών (ως το 1963). Το 1977 επέστρεψε πάλι στον Αγ. Γεώργιο όπου έψαλλε επί 25 περίπου χρόνια. Διετέλεσε επί φύλακας της Βιβλιοθήκης των Μηλεών

Κουτσουβέλης Γεράσιμος: Βιβλιοπώλης. Αναφέρεται ως Λαμπαδάριος στην Ανάληψη Βόλου το 1943, επί πρωτοψαλτίας Κωνσταντίνου Κουτούμπα. Στο Αναλόγιό του πήγαινε ο *Μανώλης Γερμάνης*.

Κριτσίνης Τρύφων: Ιεροψάλτης Αγ. Αναργύρων Πορταριάς ως το 1975, συνέταιρος του Πρωτοψάλτη *Ανδρέα Σιώκου* στο ραφείο του.

Κυριάκος Σταύρος: Ξυλέμπορος. Διετέλεσε Λαμπαδάριος της Μεταμόρφωσης Βόλου, φθάνοντας ως και την πρωτοψαλτία *Ιωάννου Σχώρη*. Αναφέρεται ως μαθητής του *Γεωργίου Τσουκαλά*.

Κυριάκος Φίλιππος: Πατέρας του ανωτέρω *Σταύρου Κυριάκου*, ο οποίος υπηρέτησε ως Λαμπαδάριος στην Αγ. Τριάδα Μακρινίτσας:

Κυριακός (:): Λαμπαδάριος Ι.Ν. Αναλήψεως, εν συνεχεία μοναχός, αυτός και η σύζυγός του. Δεν έψαλλε από διφθέρας, αλλά από στήθους (!).

Κώστας Κυριάκος: Ιεροψάλτης Καναλιών.

Λαζάρου Ιωάννης: Γεννήθηκε στη Ν. Ιωνία Βόλου. Σε ηλικία 12 ετών φοίτησε στη Σχολή Τυφλών Καλλιθέας και έμαθε Βυζαντινή Μουσική στο Ωδείο Αθηνών.

Στην Αθήνα έψαλλε επί πολλά χρόνια στην Ι. Ν. Παναγίας Γρηγορούσας και μετά το μεγάλο σεισμό ήρθε στις Μηλιές, το χωριό της συζύγου του, όπου προσφέρει τις ιεροψαλτικές του υπηρεσίες στον Ι. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχών.

Λάκκας Σπυρίδων: Μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου* από την Κουκουράβα.

Λάππας Αλέξανδρος: Ιεροψάλτης στον Ι. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχών παλαιού Κοιμητηρίου Βόλου, ο οποίος έμαθε την Ψαλτική σε μεγάλη ηλικία. Για τη δεκαετή του υπηρεσία τιμήθηκε από το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού στις 8 Απριλίου 2008.

Λέμμας Δημοσθένης: Θεολόγος, Ιεροψάλτης Ι. Ν. Παναγίας Γορίτσας (Τρύπας) Αναύρου Βόλου.

Λιάντζουρας Οδυσσέας: Συνομίλικος με τον *Νικόλαο Καμινάρη* Ιεροψάλτης από τον Άγ. Λαυρέντιο Πηλίου. Έψαλλε στην Παναγία Μακρινίτσας και στον Άγ. Βλάσιο.

Μαγαλιός Αντώνιος: Πορταρίτης μουσικοδιδάσκαλος, καθηγητής Θεολογίας, που διετέλεσε Λαμπαδάριος στον Ι. Ν. Ευαγγελίστριας Αλμυρού.

Μαγαλιός Δημήτριος, του Γεωργίου: Ιεροψάλτης και λαϊκός μουσικός, γόνος μουσικής οικογένειας από το Κεραμίδι Πηλίου. Ο πατέρας του Γεώργιος και ο αδελφός του Κώστας έπαιζαν λαούτο, ενώ ο ίδιος έπαιζε βιολί, ήταν ράφτης στο επάγγελμα και έψαλλε στον Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου στο Κεραμίδι.

Μαστρογιάννης Παντελής: Γιος του μουσικοδιδασκάλου *Δημήτριου Μαστρογιάννη*. Αναφέρεται ως Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Αναργύρων Βόλου.

Ματζούκης Θεοφάνης: Μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου*, Λαμπαδάριος επί πρωτοψαλτίας *Τρύφωνα Γερόπουλου* στον Ι. Ν. Εισοδίων Άνω Βόλου (δεκαετία '30), ετεροθαλής αδερφός του αείμνηστου Ηγούμενου της Ι. Μονής Φλαμουρίου *Χριστόφορου Σκαρμούτσου*.

Μηλίνης Νικόλαος: Διατηρούσε Χάνι στη συνοικία «Παλαιά» του Βόλου. Μα-

κριντισιώτης στην καταγωγή, έψαλλε στον Αγ. Αθανάσιο Μακρινίτσας.

Μπαταβάνος Γεώργιος: Ιεροψάλτης από την κωμόπολη Αγ. Γεωργίου Βελεστίου, ο οποίος διδάχθηκε την Ψαλτική από τον πατέρα του, τον περίφημο μουσικοδιδάσκαλο *Νικόλαο Μπαταβάνο*. Έψαλλε επί πολλά χρόνια μαζί με τον αδερφό του *Ιωάννη* στον Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου Ριζόμυλου.

Μπαταβάνος Ιωάννης: Ιεροψάλτης από την κωμόπολη Αγ. Γεωργίου Βελεστίου, ο οποίος διδάχθηκε την Ψαλτική από τον πατέρα του, τον περίφημο μουσικοδιδάσκαλο *Νικόλαο Μπαταβάνο*. Αδερφός του παραπάνω Γεώργιου.

Μπουγλός Γεώργιος: Μαρτυρείται ως Πρωτοψάλτης στον Άγ. Γεώργιο Μπαξέδων (στα τέλη της δεκαετίας του '50) και αργότερα στην ομώνυμη εκκλησία στα Κ. Λεχώνια.

Μπουρλότος Ιωάννης: Καλλίφωνος Ιεροψάλτης από το Ανήλιο Πηλίου. Αναφέρεται ως μαθητής του *Κυριάκου Αργυρόπουλου* στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος το διάστημα 1950-1955. Διετέλεσε Πρωτοψάλτης στον Αγ. Βλάσιο, ως προσωπική επιλογή του *Καμινάρη* για τη θέση αυτή.

Μπενάκης Νικόλαος: Αναφέρεται ως δεξιός Ιεροψάλτης του ναού των Αγ. Θεοδώρων Βόλου και ως άριστος διδάσκαλος της Βυζαντινής Μουσικής. Στους μαθητές του ανήκει ο πρώην Λαμπαδάριος του Αγ. Κωνσταντίνου *Παναγιώτης Θεοδωρίδης*.

Νιβολιανίτης Σωτήριος: Εξάιρετος Ιεροψάλτης και δάσκαλος της Ψαλτικής από την Αγιά. Έχει πλούσια κατάρτιση στη Βυζαντινή Μουσική, την οποία επί 48 χρόνια υπηρετεί ως Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Αντωνίου Αγιάς. Στις 6 Μαΐου 1990 το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του παραπάνω Ναού τον τίμησε για την προσφορά του στο Ιεροψαλτικό Αναλόγιο.

Ντιντιός Λάκης: Επί 48 χρόνια Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Αντωνίου Αγιάς. Στις 6 Μαΐου 1990 το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού τον τίμησε για

την προσφορά του και τις υπηρεσίες του στο Ιεροψαλτικό Αναλόγιο.

Παλασιάδης Βασίλειος: Λαμπαδάριος του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Μπαξέδων Βόλου επί πρωτοψαλτίας *Παντελή Παπαδόπουλου* (1943 κ. εξής).

Παναγιωτόπουλος (:): Πρωτοψάλτης στον Άγ. Γεώργιο Μπαξέδων, τον οποίο στα 1947 διαδέχθηκε ο *Παντελής Παπαδόπουλος*. Από κεί, μαρτυρείται ότι πήγε στον Τίμιο Πρόδρομο Ανακασιάς.

Παπαδημητρίου Παντελής: Ιεροψάλτης στον Άγ. Αθανάσιο Μακρινίτσας και στην Παναγία Φυτόκου.

Παπαδημητρίου Παράσχος: Λαμπαδάριος για μικρό χρονικό διάστημα στον Άγ. Κωνσταντίνο, ο οποίος διαδέχθηκε τον *Γεώργιο Καποδίστρια* στις 10 Ιουλίου 1962.

Πολίτης Αλέξανδρος: Ιεροψάλτης από τη Ζαγορά, ο οποίος διέμενε και έψαλλε περιστασιακά στη Μακρινίτσα.

Σαββαΐδης Σάββας, του Κωνσταντίνου (+1988): Αναφέρεται ως Ιεροψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Βασιλείου Βόλου.

Σαμαράς Δημήτριος: Ιεροψάλτης, μαθητής του *Τρύφωνα Γερόπουλου*.

Σάρος Μηνάς: Τυφλός Ιεροψάλτης, μαθητής του *Μανώλη Χατζημάρκου*, ο οποίος έψαλλε στο Ναΐδριο της Μεταμόρφωσης Μακρινίτσας.

Σάχος Αντώνιος: Αναφέρεται ως Πρωτοψάλτης και Λαμπαδάριος στον Ι. Ν. Εισοδίων Άνω Βόλου στα 1934. Πατέρας του *Δημήτριου Σάχου*.

Σάχος Δημήτριος: Λαμπαδάριος επί πρωτοψαλτίας *Τρύφωνα Γερόπουλου* στον Ι. Ν. Εισοδίων Άνω Βόλου (τη δεκαετία του '30). Δομέστικος του *Νικόλαου Σταυράκη* στον Άγ. Κωνσταντίνο Βόλου από το έτος 1950. Αργότερα, μετακόμισε στην Αθήνα και εκτελεί χρέη Δομεστικού σε Ναό του Ζωγράφου.

Σέγκλιας (:): Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Αποστόλου Κατηχωρίου.

Σκαρμούτσος Χριστοφόρος: Καθηγούμενος της Ι. Μονής Φλαμουρίου, μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου*, ετεροθαλής αδερφός του Θεοφάνη Ματζούκη.

Σκοτίδας Δήμος: Πρακτικός Ψάλτης, που διετέλεσε Λαμπαδάριος στην Παναγία και στον Αγ. Αθανάσιο Μακρινίτσας.

Σταθαράκος Ευάγγελος: Μουσικός Ιεροψάλτης στο Νεοχώρι Πηλίου, ήταν σε μεγάλη ηλικία στα 1953.

Σταυρόσκης Αντώνιος / Μοναχός Ακάκιος Φλαμουριώτης: Ιεροψάλτης στην Υπαπαντή Διμηνίου και στον Άνω Βόλο, ο οποίος εκάρη στην Ι. Μονή Φλαμουρίου ως μοναχός Ακάκιος.

Τζάβελλος Γεώργιος: Μαθητής της Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως, Πρωτοψάλτης Δράκειας και δάσκαλος του *Ευθύμιου Κόκκινου*. Λένε ότι αυτός έφερε τη βυζαντινή μουσική στην περιφέρεια του Βόλου.

Τζουμάκας Αλέξανδρος: Μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου* από τις Σταγιάτες

Τζώρτζης (:): Αναφέρεται Πρωτοψάλτης στον Αγ. Κωνσταντίνο Βόλου.

Τουφεξής Γεώργιος: Σύμφωνα με πληροφορία του *Ιωάννη Ακριβογιάννη*, υπήρξε Πρωτοψάλτης στον Αγ. Βλάσιο γύρω στα 1940, με Λαμπαδάριο τον *Βλάσιο Αρκουδογιάννη*.

Τουφεξής Κωνσταντίνος, του Γεωργίου (- 1989): Ιεροψάλτης από τον Αγ. Βλάσιο, γιος του *Γεώργιου Τουφεξή*, μαθητής του *Νικόλαου Καμινάρη*.

Τουφεξής Γρηγόριος: Ιεροψάλτης στον Αγ. Γεώργιο Νηλείας και στον Αγ. Αθανάσιο Κ. Λεχωνίων, ξάδερφος του *Κωνσταντίνου Τουφεξή*, μαθητής του *Νικόλαου Καμινάρη*.

Τραγής Κωνσταντίνος: Λαμπαδάριος στον Ι. Ν. Κοίμησης Θεοτόκου Μακρινίτσας επί πρωτοψαλτίας *Αντώνιου Χατζησταμούλη* και Πρωτοψάλτης στην Αγ. Μαγδαληνή Κουκουράβας. Υπηρέτησε επίσης στο Ναό του Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου της συνοικίας Κακωνά στη Μακρινίτσα και ως Λαμπαδάριος στον Ι. Ν. Αγ. Γερασίμου Χιλιαδούς Βόλου, επί πρωτοψαλτίας του ιατρού *Νικόλαου Ευσταθίου*.

Τριανταφύλου Αντώνιος: Αναφέρεται ως Πρωτοψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Βασιλείου Βόλου στα τέλη της δεκαετίας του '40 και τις αρχές της επόμενης.

Τριανταφύλλου Γεώργιος: Κερασιώτης Ιεροψάλτης.

Τσαχτήρης Νικόλαος: Μαθητής του *Κωνσταντίνου Γαρουφαλλιά* από την Πορταριά, ο οποίος διαδέχθηκε το δάσκαλό του στη θέση του Α΄ Ψάλτου του Αγ. Νικόλαου Πορταριάς. Αργότερα πέρασε στη θέση του Λαμπαδάριου του ίδιου Ναού και τη θέση του κατέλαβε ο επίσης πορταρίτης *Ιωάννης Κατσαρός*. Ήταν ο πρώτος δάσκαλος του *Ανδρέα Σιώκου*. Πέθανε στην Κατοχή.

Τσιάντος Απόστολος: Ιεροψάλτης Καναλιών.

Τσουκαλάς Γεώργιος: Λαμπαδάριος στην Κοίμηση Μακρινίτσας, ο οποίος προχώρησε σε συντηρήσεις παλαιών Χερουβικών και Κοινωνικών του Ιωάννου Πρωτοψάλτου της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας.

Φελεμέγκας Αλκιβιάδης: Ιεροψάλτης της Εκκλησίας του παλαιού ημερολογίου, ο οποίος έλκει την καταγωγή από τη Δάφνη Καλαβρύτων. Μελοποιήσεις του κλασσικού ύφους (κυρίως Λειτουργικά) ανθολογούνται σε χειρόγραφο Τετράδιο του Ιεροψάλτου *Δημήτριου Μαστρογιάννη*.

Φωκίτσας Όθωνας: Δομέστικος του *Αλέξανδρου Μαργαριτόπουλου*, ο οποίος έφτασε ως την πρωτοψαλτία *Ιωάννη Σχώρη*.

Χαρκορόκας Αντώνιος: Μαθητής του *Γεωργίου Βόλου* από την Πορταριά, και πρώτος καθοδηγητής του Πρωτοψάλτη *Ανδρέα Σιώκου*. Είχε χάσει την όρασή του.

Χατζηβασιλείου Άνθιμος: Αναφέρεται ως Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Μπαξέδων Βόλου στα 1930, επί Λαμπαδαρίας *Τρύφωνα Γερόπουλου*. Ο Χατζηβασιλείου διατηρούσε καφενείο στην οδό Κοραή στο Βόλο, δίπλα στο Τυπογραφείο του *Σωτήριου Σχοινά*.

Χατζησταμούλης Αντώνιος: Λαμπαδάριος (1945-1950, επί πρωτοψαλτίας *Χρήστου Πάντα*) και Πρωτοψάλτης (ως το 1977) στον Ι. Ν. Κοίμησης Θεοτόκου Μακρινίτσας με Λαμπαδάριους τον *Δημήτριο Κανάβα* (1950-1959) και τον *Κωνσταντίνο Τραγή*.

Χατζόπουλος Χρήστος: Καλλιφωνότατος Ιεροψάλτης από το Σωτήριο Λάρισας, μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου*.

Ψιώτας Αργύριος: Μαθητής του *Γεωργίου Γερόπουλου* από την Ανακασιά, Πρωτοψάλτης για πολλά χρόνια στο παλαιό Κοιμητήριο Βόλου.

Περιεχόμενα διπλού cd

Ψυχούλης Γεώργιος (1846 - 1926): Εφόσον δεν υπάρχει πιθανότητα να βρεθούν ηχογραφήσεις της εποχής του Ψυχούλη, έχουν ηχογραφηθεί και περιλαμβάνονται στους προσφερόμενους δίσκους ακτίνας (CD) δύο αντιπροσωπευτικά έργα του. Το πρώτο, το Δοξαστικό Ιδιόμελο των Εσπερίων της εορτής του Αγ. Νικολάου, *Ιεραρχών την καλλονήν* σε Ήχο Πλ. Β', ανήκει στις αργοσύντομες μελοποιήσεις κατά το ύφος του παλαιού Στιχηραρικού Γένους. Το δεύτερο, πάλι, είναι αργό τροπάριο του νέου Στιχηραρικού Γένους σε Ήχο Β'. Πρόκειται για το Ιδιόμελο *Ένδοξε μάρτυς του Χριστού Απόστολες*, Στιχηρό των Αποστίχων της εορτής της *«Εκ Κωνσταντινουπόλεως άφιξης της Τιμίας Κάρας του μάρτυρος Αποστόλου του Νέου εν τη Κώμη Αγ. Λαυρεντίου»* (2 Οκτωβρίου), *«Ποίησις Γ. Σακελλαρίδου του Θετταλομάγνητος, μέλος Γ. Ψυχούλη Ιεροψάλτου.»* Τα εκτελεί ο Χορός Ψαλτών του Συλλόγου «Ε.Δ.Ρ.Α.Μ.Ε. - Παναγιώτης Αχειλάς» σε συνεργασία με το Ωδείο Γ. Φουντούλη (Χοράρχης: Κωνσταντίνος Χαριλ. Καραγκούνης). Μια απαραίτητη διευκρίνιση: Δεν πρέπει να δημιουργηθεί σύγχυση στους ακροατές του δίσκου, επειδή το πρώτο (παλαιό αργοσύντομο) τροπάριο είναι εκτενέστατο και αργό, ενώ το δεύτερο (νέο αργό) Ιδιόμελο είναι σύντομο και μικρό. Το παλαιό Στιχηράριο διακρίνεται για τις βυ-

ζαντινής προέλευσης εκτενέστατες μουσικές φράσεις, τις οποίες ο Ψυχούλης μεταχειρίζεται κάπως συντετμημένες, ενώ το αργό νέο Στιχηράριο συντίθεται από νεότερες, συντομότερες μουσικές γραμμές, αλλά το χαρακτηρίζουμε «αργό», γιατί υπάρχει σε χρήση και άλλο, πιο σύντομο.

Κοντόπουλος Αναγνώστης (Ιωάννης), του Δημήτριου (1858 - 1931): Έχουν συμπεριληφθεί δυο σίχοι των Ανοιξανταρίων (σίχοι από τον Προοιμιακό Ψαλμό του Εσπερινού, Ήχος Β' αργοσύντομος Παπαδικός) και το *Τι σοι προσενέγκωμεν Χριστέ*, Ιδιόμελο Τροπάριο των Εσπερίων των Χριστουγέννων, επίσης σε Ήχο Β', όπως τα ερμήνευσε ο Χορός Ψαλτών του Συλλόγου «Ε.Δ.Ρ.Α.Μ.Ε. Παναγιώτης Αχειλάς» σε συνεργασία με το Ωδείο Γ. Φουντούλη. Αξίζει να σημειωθεί, ότι το Ιδιόμελο των Χριστουγέννων είναι μελοποιημένο «Οκτάηχο», δηλαδή, περνά και από τους 8 Ήχους της Βυζαντινής Μουσικής με τρόπο αριστοτεχνικό, που αποκαλύπτει τη μελουργική δεινότητα του Κοντόπουλου.

Γερόπουλος Γεώργιος, του Τριαντάφυλλου (1874 - 1967): Ο Βυζαντινός Χορός Ψαλτών «Οι Δώδεκα Απόστολοι» από το Βόλο, με Χοράρχη τον Άρχοντα Μουσικοδιδάσκαλο της Αγιοτάτης Αρχιεπισκοπής

Κωνσταντινουπόλεως και καθηγητή Βυζαντινής Μουσικής της πόλης μας Κυριαζή Νικολέρη (μαθητής του *Τρύφωνα Γερόπουλου*) ερμηνεύει άψογα δύο μελοποιήσεις του «παππού» Γερόπουλου. Πρόκειται για τα Μεθέορτα Ιδιόμελα Τροπάρια της Πεντηκοστής, *Μεσούσης της εορτής δοξάζομεν* (των Εσπερίων της Τετάρτης) και *Κύριε προ του αχράντου σου Σταυρού* (των Αίνων της Πέμπτης), σε Ήχο Γ' και Δ', αντίστοιχα, του νέου αργού Στιχηραρίου. Δεν θα μπορούσε να βρεθεί καταλληλότερος ερμηνευτής των έργων του Γεώργιου Γερόπουλου από τον Ζάχο Νικολέρη, μια που είναι μουσικός «εγγονός» του συνθέτη (μαθητής του γιου του *Τρύφωνα Γερόπουλου*).

Μαχαιρίτσας Χρήστος (γ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα): Παρότι δύσκολο και «ιδιότροπο» μέλος, ερμηνεύεται άριστα από τη Χορωδία του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου με Χοράρχη τον Δημήτριο Κατσικλή ένα *Αξιον εστί* του Μαχαιρίτσα σε Ήχο Πλ. Α' Αντιφωνούντα (καταλήγει, δηλαδή, μία οκτάβα χαμηλότερα από την αρχική βάση του Ήχου), ένα ιδιόμορφο μέλος, που προσιδιάζει στα χαρακτηριστικά του με το Μακάμ Χουσεϊνί Ασηράν της Αραβοπερσικής Μουσικής.

Βόλτος Γεώργιος (1875 - μέσα Κ' αιώνα): Ο Λαμπαδαρίος του Καθεδρικού Ναού Αγ. Δημητρίου Αλμυρού Αναστάσιος Αθ. Γκουράρος (γεννημένος το 1972) ψάλλει δεξιοτεχνικά ένα *Αξιον εστί* του Γεώργιου Βόλτου σε Ήχο Πλ. Δ' Επτάφωνο. Πρόκειται για μια «prima vista» εκτέλεση, προκειμένου να μη χαθεί η ευκαιρία να μπει το μέλος αυτό στο δίσκο του «Εν Βόλω», και το αποτέλεσμα είναι πολύ παρηγορητικό για το μέλλον της Ψαλτικής. Προηγείται γλαφυρότατη αφήγηση του Πρωτοψάλτη Ανδρέα Σιώκου για το βίο, τις σπουδές και τη δράση του Βόλτου στην Κωνσταντινούπολη και το Βόλο.

Πάντας Χρήστος (1892 - μετά το 1960): Λόγω αδυναμίας εντοπισμού προσωπικών ηχητικών καταγραφών του Χρήστου Πάντα, ηχογραφήθηκε για το δίσκο ένα προσωπικό του μελούργημα. Είναι ο ψαλμικός στίχος *Κατευθυνθήτω η προσευχή μου*, μελοποιημένος για τις ανάγκες της Θ. Λειτουργίας Προηγιασμένων Δώρων σε Ήχο Α' του αργοσύντομου Παπαδικού Γένους μελοποιίας και ερμηνευμένος από το Βυζαντινό Χορό του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου με Χοράρχη τον Δημήτριο Κατσικλή.

Κουτούμπας Κωνσταντίνος, του Ιωάννου (1894 - 1983): Έχουν συμπεριληφθεί δύο έργα του Κουτούμπα, ερμηνευμένα από το Χορό Ψαλτών του Συλλόγου «Ε.Δ.Ρ.Α.Μ.Ε. - Παναγιώτης Αχειλάς»: Ένα θαυμάσιο *Φως Ιλαρόν* σε αργοσύντομο μέλος Β' Ήχου, το οποίο να γίνει ευρύτερα γνωστό και να αντικαταστήσει το Ευρωπαϊκό δίφωνο μέλος

που ψάλλεται στους Ναούς μας, και το Ιδιόμελο των Εσπερίων της Κυριακής του Τελώνου και Φαρισαίου *Μη προσεξώμεθα φαρισαϊκώς*, σε Ήχο Α' αργοσύντομο Στιχηραρικό, συμπυκνόμενο κατά το Κουτούμπειο ύφος. Αυτό το τελευταίο Τροπάριο αντιπροσωπεύει με σαφήνεια το μελοποιητικό έργο του μακαριστού διδασκάλου.

Μαργαριτόπουλος Αλέξανδρος, του Νικολάου (1900 - 1971): Δύο εξαιρετικές ερμηνείες από παλαιές ζωντανές ηχογραφήσεις του μεγάλου Πρωτοψάλτη, με τα προβλήματα των ηχογραφήσεων της εποχής, αλλά με εμφανέστατη τη δεξιοτεχνία και την παράδοση του άνδρα. Το πρώτο κομμάτι είναι ο Ε' στίχος («Πους») του Οκτάηχου *Θεοτόκε Παρθένε* του Πέτρου Μπερεκέτη (κωνσταντινουπολίτης μελουργός του ΙΖ' αιώνα), *Και ευλογημένος ο καρπός της κοιλίας σου*, σε Ήχο Πλ. Α' της Παπαδικής, ερμηνευμένος με ρυθμική ελευθερία, συνοδευμένος από ομόηχο Κράτημα, το οποίο ο Μαργαριτόπουλος αποδίδει σε Δακτυλικό Εξάσημο ρυθμό. Το δεύτερο μέλος είναι το *Δύναμις του Τρισαγίου* (*Άγιος ο Θεός - Άγιος Αθάνατος*) σε μελοποίηση Γεωργίου Κρητός (ΙΗ' αιώνας), σε Ήχο Β' της Παπαδικής και σε εξαιρετική ελεύθερη ρυθμικά ερμηνεία, όπου αναδεικνύεται η δεξιοτεχνία και το εύρος της φωνής του Πρωτοψάλτη. Τις ηχογραφήσεις μάς προσέφερε από το ανεξάντλητο αρχείο του ο Επίτιμος Σύμβουλος Θεολόγων κος Στυλιανός Τσιάκαλος, τον οποίο ευχαριστούμε θερμά.

Κιτρίδης Κωνσταντίνος (αρχές - β' μισό Κ' αιώνα): Μια θαυμάσια μελοποίηση του Κωνσταντίνου Κιτρίδη στο Δοξαστικό Ιδιόμελο των Αίνων της Κυριακής του Τυφλού, *Τις λαλήσει τας δυναστείας σου Χριστέ*, σε Ήχο Πλ. Δ' του νέου αργού Στιχηραρίου. Ψάλλει ο Χορός Ψαλτών του Συλλόγου Ε.Δ.Ρ.Α.Μ.Ε. σε συνεργασία με το Ωδείο Γ. Φουντούλη.

Μήτρος (Μήτρου) Δημήτριος, του Νικολάου (1907 - 1980): Προσφέρονται τρία μέλη. Δύο ζωντανές ηχογραφήσεις από το αρχείο του *Στυλιανού Τσιάκαλου*: α) Οι Στίχοι *Μακάριος ανήρ και Κύριε, τι επληθύνθησαν οι θλίβοντές με* από την Α' Στάση του Α' καθίσματος του Ψαλτηρίου των Πανηγυρικών Εσπερινών, σε Ήχο Πλ. Δ' της αργοσύντομης Παπαδικής και μελοποίηση Μανουήλ Πρωτοψάλτου (ΙΘ' αιώνας). β) Το Προεόρτιο Δοξαστικό Ιδιόμελο Θεοτοκίο των Χριστουγέννων *Υπόδεξι Βηθλεέμ την του Θεού Μητρόπολιν*, σε Ήχο Πλ. Δ' του νέου αργοσύντομου Στιχηραρίου και σε διασκευή του ψάλλοντος. Το τρίτο κομμάτι είναι το Αναστάσιμο Στιχηρό Ιδιόμελο των Αίνων του Βαρέος Ήχου, *Ανέστη Χριστός εκ νεκρών*, σε διασκευή του Μήτρου και ερμηνευμένο από τη Χορωδία του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου με Χοράρχη τον Δημήτριο Κατσικλή.

Παπαδόπουλος Πρόδρομος, του Βασιλείου (1912 - 1970): Δυο υποδειγματικές για το εκκλησιαστικό τους ήθος εκτελέσεις έχουν συμπεριληφθεί στη συλλογή μελών των δίσκων ακτίνας: Το δεύτερο Τροπάριο των Αναβαθμών του Δ' Ήχου, *Οι μισούντες Σιών αισχύνθητε από του Κυρίου*, σε μέλος αργό Ειρμολογικό και το Πεντηκοστάριο Τροπάριο του Όρθρου της εορτής της Αποτομής της Τιμίας Κεφαλής του Προφήτου Προδρόμου, *Της μετανοίας ο κήρυξ Ιωάννη Βαπτιστά*, σε Ήχο Β' του νέου αργοσύντομου Στιχηραρίου. Και τα δυο είναι σπανιότατες ζωντανές ηχογραφήσεις.

Γερόπουλος Τρύφων, του Γεωργίου (1914 - 2009): Έχουν συμπεριληφθεί δύο ζωντανές ηχογραφήσεις του Τρύφωνα στο Αναλόγιο του Αγ. Βλασίου από το αρχείο του Άρχοντος Μουσικοδιδασκάλου Κυριαζή Νικολέρη. Η πρώτη περιλαμβάνει μερικούς Στίχους από το τέλος της Α' Στάσης του Α' Καθίσματος του Ψαλτηρίου *Μακάριος ανήρ*, σε Ήχο Πλ. Δ' της αργοσύντομης Παπαδικής, σε μελοποίηση Μανουήλ Πρωτοψάλτου. Η δεύτερη είναι το Ιδιόμελο των Αίνων του Όρθρου της Μ. Πέμπτης, *Ιούδας ο παράνομος*, σε Ήχο Β' του αργοσύντομου Στιχηραρίου, από ηχογράφιση στον Άγ. Βλάσιο Πηλίου. Επιπλέον, ο Χορός Ψαλτών «Οι Δώδεκα Απόστολοι» με Χοράρχη τον Κυριαζή Νικολέρη ερμηνεύουν μια μελοποίηση του *Άξιον εστί* από τον Τρύφωνα σε Ήχο Πλ. Α' Πεντάφωνο μικτό Διατονικό.

Ζουμπούλης Θεόδωρος (1917 - στη ζωή): Έχουν συμπεριληφθεί δυο σπάνιες ζωντανές ηχογραφήσεις του Θεόδωρου Ζουμπούλη, στις οποίες ψάλλει ισοκρατώντας ο ίδιος τον εαυτό του με κιθάρα: Την καταπληκτική εκτέλεση του Εσπέρου Ιδιόμελο της Κυριακής του Τυφλού *Ο τυφλός γεννηθείς εν τω ιδίω λογισμώ έλεγεν*, σε Ήχο Β' του νέου αργοσύντομου Στιχηραρίου και το Δοξαστικό Ιδιόμελο των Αίνων του Πάσχα *Αναστάσεως ημέρα και λαμπρυνθώμεν τη πανηγύρει*, σε Ήχο Πλ. Α' του νέου αργοσύντομου Στιχηραρίου. Το υλικό μας προσέφερε ο εγγονός του Πρωτοψάλτου, ο μουσικολόγος και Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικής Θεόδωρος Καραθόδωρος.

Παπαδόπουλος Δημήτριος, του Κωνσταντίνου (1919 - 2006): Ερμηνεύει δύο μέλη του παλαιού ρεπερτορίου σε ζωντανή ηχογράφιση που πραγματοποιήθηκε στα στούντιο του ραδιοφωνικού σταθμού της Ι. Μ. Δημητριάδος «*Ορθόδοξη Μαρτυρία*» το Δεκέμβριο του 1996, στα πλαίσια της σειράς εκπομπών «*Πολλάκις την υμνωδίαν εκτελών*» (παραγωγή και επιμέλεια του γράφοντος). Το πρώτο είναι Στίχοι από την αργοσύντομη Δοξολογία του Μισαήλ Μισαηλίδη σε Ήχο Πλ. Δ' Επτάφωνο, αργοσύντομο Παπαδικό. Το δεύ-

τερο είναι το εξαιρετο αργό Ιδιόμελο του Κατανυκτικού Εσπερινού της Κυριακής της Τυρινής *Έλαμψεν η Χάρις σου Κύριε*, σε Ήχο Δ' του παλαιού αργού Στιχηραρίου.

Τακούδης Χρήστος, του Ηλία (1920 - 1992): Μια μόνο ηχογράφιση μπορέσαμε να βρούμε από αυτόν τον εξαιρετο Ιεροψάλτη, η οποία ίσως δεν ανταποκρίνεται και στο μέγεθος του ανδρός, μια που προέρχεται από ζωντανή καταγραφή μαθήματος στην οικεία του. Μας την παραχώρησε ευγενέστατα ο γιος του Ηλίας Τακούδης μαζί με άλλο σπάνιο φωτογραφικό υλικό. *Ποίοις υμνωδίων κάλλεσι*, αργό Προσόμοιο των Εσπερίων της εορτής των Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, Ήχος Β' αργός Ειρμολογικός.

Αργυρόπουλος Κυριάκος, του Κωνσταντίνου (1922 - 2006): Ο μακαριστός Λαμπαδάριος μιλά στο δίσκο για την αξία της Ψαλτικής Τέχνης. Πρόκειται για απόσπασμα συνέντευξης, που πραγματοποιήθηκε στα στούντιο του ραδιοφωνικού σταθμού της Ι. Μ. Δημητριάδος «*Ορθόδοξη Μαρτυρία*» το Νοέμβριο του 1995, στα πλαίσια της σειράς εκπομπών «*Πολλάκις την υμνωδίαν εκτελών*» (παραγωγή και επιμέλεια του γράφοντος). Ακόμη, απαγγέλλει με μοναδικό τρόπο την περικοπή του Αποστόλου της Κυριακής των Αγ. Πατέρων, η οποία λόγω της μεγάλης διάρκειάς της δε μπήκε στο δίσκο ολόκληρη. Ψάλλει, επίσης, το Δοξαστικό των Αποστίχων του Εσπερινού της Κυριακής του Ασώτου, *Ω πόσων αγαθών ο άθλιος εμαυτόν εστέρησα*, σε Ήχο Β' του νέου αργού Στιχηραρίου. Τέλος, η Χορωδία του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου (Χοράρχης ο Δημήτριος Κατσικλής) ερμηνεύει τη μελοποίηση του Αργυρόπουλου, *Άνθρωπε του Θεού*, Δοξαστικό Αποστίχων του Εσπερινού του Αγ. Νικολάου, Ήχος Πλ. Β' του νέου αργού Στιχηραρίου.

Σιώκος Ανδρέας (1922 - στη ζωή): Η συμβολή του Ανδρέα Σιώκου στους δίσκους του «*Εν Βόλω*» είναι μεγάλη. Από συνέντευξή του στον γράφοντα το Νοέμβριο του 1995 για παρουσίασή του στην εκπομπή «*Πολλάκις την υμνωδίαν εκτελών*» στο ραδιοφωνικό σταθμό της Ι. Μ. Δημητριάδος «*Ορθόδοξη Μαρτυρία*», παρατίθενται αποσπάσματα του λόγου του. Ιστορικές διηγήσεις, αλλά και θεολογικές αποστροφές για την Ψαλτική Τέχνη, που δεν ακούς συχνά ούτε από θεολόγους, κοσμούν τα περιεχόμενα των δίσκων. Παράλληλα, από ζωντανές ηχογραφήσεις στα πλαίσια της παραπάνω εκπομπής, συμπεριλαμβάνονται δύο όμορφες εκτελέσεις του Ανδρέα Σιώκου: Ένα απόσπασμα από το Κράτημα του Πέτρου Λαμπαδαρίου σε Ήχο Πλ. Α' και ένα *Σε υμνούμεν* της Θ. Λειτουργίας στο ίδιο Ήχο.

Καποδίστριας Γεώργιος, του Βασιλείου (1923 - 2006):

Ο μακαριστός Πρωτοψάλτης ομιλεί περί αγάπης και ψάλλει δεξιοτεχνικά με την εξαιρετική φωνή του το Δοξαστικό των Αίνων του Όρθρου της Μ. Παρασκευής, *Εξέδυσάν με τα ιμάτιά μου*, σε Ήχο Πλ. Β' και σε μέλος νεώτερο αυτοσχεδιαστικό, που έχει καθιερωθεί στην Ψαλτική και λατρευτική παράδοση ήδη από τον περασμένο αιώνα.

Παπαδόπουλος Παντελής, του Βασιλείου (1923 - 2002):

Δύο εκτελέσεις περιλαμβάνονται εδώ, οι οποίες προέρχονται από ζωντανή ηχογράφηση στις 7 Δεκεμβρίου 1995 για την εκπομπή «Πολλάκις την υμνωδιάν εκτελών» στην «Ορθόδοξη Μαρτυρία». Πρόκειται για τον Ειρμό της Α' Ωδής του Κανόνα των Χριστουγέννων, *Χριστός γεννάται δοξάσατε*, σε Ήχο Α' αργό Ειρμολογικό (Καταβασία), ψαλλόμενο κατά το ύφος του Μεγάλου Αρχοντος Πρωτοψάλτου Ιάκωβου Ναυπλιώτη. Το δεύτερο είναι το Μεγαλυνάριο Θεοτοκίο της Θ. Λειτουργίας, *Άξιον εστί*, το λεγόμενο «Πατριαρχικόν», σε Ήχος Πλ. Α' και μελοποίηση Ιάκωβου Ναυπλιώτη. Οι εκτελέσεις είναι υποδειγματικές για την μεγαλοπρέπεια που αναδύεται μέσα από την απλότητα του Βυζαντινού Μέλους.

Ακριβογιάννης Ιωάννης (1924 - στη ζωή):

Ειλικρινά βρέθηκα σε πολύ δύσκολη θέση, μη ξέροντας τί να πρωτοεπιλέξω, προκειμένου να συμπεριληφθεί στο δίσκο. Αυτό γιατί και ζωντανή ηχογράφηση όφειλα να παραθέσω, και από το μελοποιητικό έργο του να συμπεριλάβω και τη θεωρητική κατάρτιση του άνδρα να αποδείξω μέσα από τη συνέντευξη (περί «ύφους») του 1995 στην εκπομπή «Πολλάκις την υμνωδιάν εκτελών». Και τα μεν μελουργήματα του Ακριβογιάννη είναι πραγματικά θεσπέσια, άψογα δε ερμηνευμένα από τη Χορωδία του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου με Χοράρχη τον φέρελπι Βοηθό Χοράρχη Δημήτριο Κατσικλή, ο δίσκος, όμως, δεν είναι ατέρμονα. Με βαριά καρδιά -και ζητώ ειλικρινή συνγνώμη από τον Χοράρχη, τους Χορωδούς και το Δ. Σ. του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου-, περιέκοψα στίχους και μέρη και μέλη ολόκληρα, δεινές πραγματικά εκτελέσεις, προκειμένου να προσφερθούν στο κοινό, τρεις - τέσσαρες ακόμη φωνές αξιόλογων Ιεροψαλτών. Τελικά, εκτός από το απόσπασμα της συνέντευξης στο δίσκο περιελήφθησαν το Στιχηρό Ιδιόμελο των Αίνων της Κυριακής της Τυρινής, *Το στάδιον των αρετών ηνέωκται*, σε Ήχο Πλ. Α' του νέου αργού Στιχηραρίου από την ίδια ζωντανή ηχογράφηση στην «Ορθόδοξη Μαρτυρία» και μερικοί μόνο Στίχοι από τον Προοιμιακό Ψαλμό του Εσπερινού, *Ανοιξαντός σου την χείραν* (Ανοιξαντάρια), σε μελοποίηση του ίδιου σε πάντερπνο Γ' Ήχο της αργοσύνοτης Παπαδικής, όπως τους ερμηνεύει η Χορωδία του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου.

Μυλωνάς Θεόδωρος, του Νικολάου (1926 - στη ζωή):

Η παρούσα μία και μόνη ηχογράφηση του κυρ-Θόδωρα, που παρατίθεται εδώ, είναι αρκετή για να βεβαιώσει, ότι

το χαμηλό προφίλ του παρόντος Ιεροψάλτου δεν ανταποκρίνεται στο εξαιρετικό ιεροψαλτικό του τάλαντο και τη μεγάλη του ευχέρεια στην ανάγνωση της Βυζαντινής Παρασημαντικής. Ως μαθητής του *Γεώργιου Γερόπουλου* διασώζει γνήσιο Πατριαρχικό ύφος, το οποίο εδώ αποτυπώνεται με την εξαιρετική ρυθμική αγωγή του τροπαρίου που ερμηνεύει. Πρόκειται για το Β' Αναστάσιμο Στιχηρό Ιδιόμελο των Αίνων του Πλ. Α' Ήχου, *Κύριε, τους μοχλούς τους αιωνίους συντρίψας*, από ζωντανή ηχογράφηση, θησαυρισμένη στο προσωπικό αρχείο του γράφοντος, ο οποίος ευτύχησε να συνεργαστεί μαζί του επί 9 περίπου χρόνια.

Χατζημάρκου Εμμανουήλ (1927 - στη ζωή):

Τι να πρωτοπεί και τι να πρωτακούσει κανείς από το Χατζημάρκο. Μάλλον θα μειώσει, παρά θα προσθέσει η περιττή φλυαρία για τον μεγάλο Πρωτοψάλτη. Επειδή, όμως, για κάποιους έχει γίνει και «μήλο της Έριδος», προτίμησα να προσφέρω στους αναγνώστες του «Εν Βόλω» αυτήν την σπάνια -έστω και ακέφαλη (λείπει η αρχή της)- ζωντανή ηχογράφηση του έτους 1958 από τον Ι. Ν. Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Βόλο. Ο Κωνσταντίνος Πρίγκος ψάλλει δεξιά, ο Χατζημάρκος αριστερά και ερμηνεύουν τις αργές Καταβασίες της εορτής της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, *Σταυρόν χαράξας Μωσής*, σε Ήχο Πλ. Δ' αργό Ειρμολογικό (εδώ, δυστυχώς, μόνον οι Ωδές Α', Γ' και Η'). Το αποτέλεσμα είναι εκπληκτικό. Η Ψαλτική παράδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου είχε μετοικήσει -και αποδεδειγμένα- στο Βόλο.

Γουργιώτης Θεμιστοκλής (1929 - 2004):

Ένα Αναστάσιμο Στιχηρό Ιδιόμελο των Αίνων του Γ' Ήχου, ψάλλει εδώ ο μακαριστός Πρωτοψάλτης, σε μέλος νεώτερο αυτοσχεδιαστικό, όπως έχει τον τελευταίο αιώνα καθιερωθεί. Είναι το Τροπάριο, όπου περιγράφεται γλαφυρά η συνομιλία του Αναστάσιου Χριστού με τη συντετριμμένη Μυροφόρο Μαρία Μαγδαληνή και η μουσική επένδυση είναι τέτοια, ώστε να αναδεικνύει το περιγραφόμενο γεγονός, κι ας είναι κάπως ξένο προς την παλαιά μελοποιητική παράδοση αυτό το είδος μελουργίας. Ο δε Γουργιώτης με το «Θεσσαλονικαίον» ύφος στέκεται στο ύψος της περιστάσης. Την ηχογράφηση, μαζί με άλλες, μας προσέφερε η οικογένεια του Πρωτοψάλτου.

Ευσταθίου Νικόλαος, του Ευθύμιου (1932 - 1992):

Δεν είναι μόνο η εκπληκτική φωνή του μακαριστού ιατρού Νικόλαου Ευσταθίου, αυτό που κάνει εντυπωσιακά τα δυο μέλη που ψάλλει εδώ. Είναι η τεχνική του, η γάργαρα ροή των μελών σε συνδυασμό με τους αβίαστους λαρυγγισμούς και τη διακριτική χρήση αυτών, που τραβούν αμέσως την προσοχή πάνω σ' αυτόν τον Πρωτοψάλτη. Είναι ότι είναι μαθητής του *Δημήτριου Μήτρου* κι αυτό του φαίνεται. Τα μέλη: *εναδύναμις του Τρισαγίου Ύμνου* (Άγιος ο Θεός - Άγιος Αθάνατος) σε μελοποίηση Σίμωνος Αβα-

γιανού, σε Ήχο Β΄ της αργής Παπαδικής και ένα *Αξιον εστί*, Μεγαλυνάριο Θεοτοκίω της Θ. Λειτουργίας, σε Ήχος Δ΄ Αγία, στο οποίο οι ειδήμονες αξίζει να προσέξουν τις «Ελξεις» των μουσικών διαστημάτων. Όλα προσφορά της συζύγου και του αδερφού του Πρωτοψάλτου από το αρχείο τους.

Σικαμενίδης Βασίλειος, του Θεοχάρης (1936 - 2009):

Τα δυο Χριστουγεννιάτικα Στιχηρά Ιδιόμελα των Αίνων, *Ευφραίνεσθε δίκαιοι και Θεοτόκε Παρθένε η τεκούσα τον Σωτήρα*, σε Ήχο Δ΄ Λέγετο του νέου σύντομου Στιχηραρίου, που ψάλλει εδώ ο πρώτος μου δάσκαλος και η κάπως κακή ζωντανή ηχογράφιση, σίγουρα δεν ανταποκρίνονται πλήρως στο μεγαλείο αυτού του Ψάλτου, για τον οποίο μπορεί να μαρτυρήσω προσωπικά. Δυστυχώς, το κριτήριο της επιλογής κι εδώ ήταν ο χώρος κι ο χρόνος... ή αυτά ή τίποτε. Εντούτοις, η έκφραση και η ποιότητα της φωνής του διακρίνονται καθαρά.

Βασιλείου Ιωάννης (1936 - εν ζωή): Όσο προχωρούσα χρονικά και οι επιλογές μου έπρεπε να γίνουν μεταξύ ζώντων Πρωτοψαλτών (πάντα με όριο γέννησης αυτών το έτος 1940), τόσο τα πράγματα γίνονταν δυσκολότερα ως προς την επιλογή των προσώπων. Σίγουρα, όμως, ο Γιάννης Βασιλείου δε θα έλειπε από αυτή. Δεν είναι η απίστευτη φωνή του με την απόλυτη διαστηματική ακρίβεια, ούτε το ερμηνευτικό του βάθος. Είναι ότι από νεαρός Ψάλτης, όσους άκουγα να μιλάνε γι' αυτόν, τους ένοιωθα πως μιλάγαν με «δέος». *Η όντως ειρήνη, Σύ Χριστέ*, Το Η΄ Εωθινό (Αναστάσιμο) Δοξαστικό Ιδιόμελο του Όρθρου των Κυριακών, ποίημα του βυζαντινού αυτοκράτορα Λέοντος Στ΄ του Σοφού, μελοποίηση Πέτρου Λαμπαδαρίου της Μ.Χ.Ε. του Πελοποννησίου (+1778) και καλλιπισμός Ιωάννου Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. (ΙΘ΄ αιώνας), Ήχος Πλ. Β΄ του νέου αργού Στιχηραρίου - Ζωντανή ηχογράφιση από το προσωπικό αρχείο του ιδίου.

Τσιάκαλος Στυλιανός, του Κωνσταντίνου (1937 - στη ζωή): Ο Στυλιανός Τσιάκαλος ως Πρωτοψάλτης και Μονοφωνάρης έπρεπε να είναι γεννημένος σε άλλη εποχή, παλιότερη, τότε που οι εκκλησιές δεν είχαν «ρεύμα» και μικρόφωνα. Κι αν ήταν και πριν το χαμό της Πόλης, και την Αγιασοφιά θα μπορούσε να γεμίσει με τη φωνή του, μόνος του. Αυτή η φωνή που σμιλεύτηκε και από μεγάλους δασκάλους, όπως ο Δημήτριος Μήτρου και ο Αθανάσιος Παναγιωτίδης, αποτυπώνεται στο δίσκο με το Ιδιόμελο Δοξαστικό των Αίνων του Όρθρου της Κυριακής των Αγ. Πατέρων, *Των Αγίων Πατέρων ο Χορός*, σε Ήχο Πλ. Δ΄ του νέου αργού Στιχηραρίου, από ζωντανή ηχογράφιση και από το προσωπικό αρχείο του ιδίου.

Μαστρογιάννης Βλάσιος (1938 - στη ζωή): Φωνή βελούδινη, τεχνική άψογη, ύφος βυζαντινό, σεμνό και μεγαλοπρεπές, παράδοση μεγάλων διδασκάλων, τι άλλο να

ζητήσει κανείς από ένα Ιεροψάλτη, που έχει τον τρόπο και τη γνώση να κατανόσει τις ψυχές του εκκλησιάσματος. Η Μεγάλη Εβδομάδα «του πάει γάντι». Εδώ ακούγεται στο πολύ γνωστό και δημοφιλές Εξαποστειλάριο των Αίνων της Μ. Εβδομάδος, *Τον νυμφώνα σου βλέπω, Σωτήρ μου, κεκοσμημένον*, σε Ήχο Γ΄ του Ειρμολογίου, και στο Στιχηρό Ιδιόμελο των Αίνων του Όρθρου της Μ. Πέμπτης, *Συντρέχει λοιπόν το συνέδριον των Ιουδαίων*, Ήχος Β΄ του νέου αργού Στιχηραρίου. Ζωντανές ηχογραφήσεις από το προσωπικό αρχείο του Κυριαζή Νικολέρη.

Ξανθός Αθανάσιος (1938 - στη ζωή): *Ασωτω Κυρίω εν τη ζωή μου, ψαλλώ τω Θεώ μου έως υπάρχω*, ο Ε΄ Στίχος του Προοιμιακού Ψαλμού του Εσπερινού (Ανοιξαντάρια), μελοποίηση Θεοδώρου Φωκαέως, Ήχος Πλ. Α΄ αργούντομος Παπαδικός - Ζωντανή ηχογράφιση (25 Ιανουαρίου 2008) στην «*Ορθόδοξη Μαρτυρία*».

Η επιλογή του κομματιού που ψάλλει ο Αθανάσιος Ξανθός έγινε ανάμεσα από δυο - τρία άλλα με βάση την αρτιότητά του στην εκτέλεση. Δε φαντάστηκα τότε, ότι η χρονική παράθεση των Ιεροψαλτών στο δίσκο θα άφηνε αυτόν τον ύμνο τελευταίο. Τώρα, δοξάζω το Θεό, που έτσι τα οικονομήσε, γιατί πραγματικά δε θα μπορούσε να γίνει καλλίτερο κλείσιμο. Όχι τόσο για το μέλος, όσο για το περιεχόμενο του στίχου. Σε όλες τις συνεντεύξεις μου με τους Ιεροψάλτες ρωτούσα, «*αν ξαναγεννιόσουν, θα ξαναγινόσουν Ψάλτης*» και έπαιρνα πάντοτε καταφατικές απαντήσεις δοξολογικού και ευχαριστιακού περιεχομένου. Ο Ξανθός δεν απάντησε. Βούρκωσε. Ο κυρ - Θανάσης δηλώνει ότι δεν είναι μεγάλος Ψάλτης κι ότι δεν ξέρει πολλά μουσικά. Μια ζωή δούλευε περισσότερο με το αυτί και λιγότερο με το μάτι. Στην πραγματικότητα, λιγότερο με το αυτί και περισσότερο με την ψυχή. Γι' αυτό, φαίνεται, ο Θεός οικονομήσε -όσοι δουλέψανε γι' αυτούς τους δίσκους καταλαβαίνουν τί εννοώ- να μείνουν άλλοι μεγάλοι ψαλτάδες απ' έξω και τα χωρέσει αυτός ο εγκάρδια ψαλμένος στίχος των Ανοιξανταρίων, το «*Ασωτω Κυρίω εν τη ζωή μου, ψαλλώ τω Θεώ μου έως υπάρχω*», που αποτελεί το ψέλλισμα και την ευχή κάθε Ψάλτη, όσο βαθιά στους αιώνες κι αν ψάξουμε. Την ευχή αυτή και τις βαθιές ευχαριστίες μου εκφράζω κι εγώ προς όλους -Ψάλτες, δωρητές και συντελεστές-, κλείνοντας αυτό το τεύχος του «*Εν Βόλω*» και την προσευχητική παράκληση, «*Μνήσθητι, Κύριε, τους αγαπώντας την ευπρέπειαν του Οίκου Σου*».

Κ. Χ. Κ. - Βόλος, 4 Δεκεμβρίου 2009

Του Οσίου Πατρός ημών Ιωάννου του Δαμασκηνού, του θεολόγου, υμνογράφου, ποιητού και μελωδού.